کومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
ڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

حکومەتی هەرێمی کوردستان ـ عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی

دانانی
لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

بژارکردن و داڕشتنەوەی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

یاسین عوسمان حەسەن | شێرکۆ ئەحمەد حەوێز
ڤارتێکس مۆسیس سەرکیسیان | محەمەد ئەحمەد محەمەد | ئەنمان ئەحمەد سەلیم

چاپی دووەم ۲۷۰۸کوردی ۲۰۰۸ز

سەرپەرشتی. زانستی چاپ
سادق ئەحمەد عوسمان

سەرپەرشتی هونەری چاپ
سەباح سەعید عەبدوڵا

دیزایـــــن
عـــــادل زرار

پێشەکی:

وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عیراق لیژنەیەکی پێکهێنا بۆ پێداچوونەوەو بژارکردنی پەرتووکی زمانو ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، لیژنەکە دەستی بە کارەکانی کردو، بەتایبەتی دەستکاری هەردوو بەشی رێزمانو ئەدەبی کرد. بەشی رێزمانی ئەم پەرتووکە بە جۆرێکی وا دارێژراوە کە نموونەی لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردی تێدابێت، بۆ ئەوەی قوتابییانمان هەر زوو شارەزای هەردوو زاری سەرەکی زمانەکەیان بنو هەروەها بۆ ئەوەش کە بیسەلمێنین زمانی کوردی لە بنچینەو بنەما سەرەکییەکانیدا یەك زمانەو ئەو جیاوازییەی لە نێوان زارەکانیدا هەیە ئەوەندە نییە کە ببێتە جێی مەترسی.

داوا لە مامۆستایانی بەرێزی بابەتەکە دەکەین کە بایەخێکی زۆر بە چۆنیەتی خستنە روو و گوتنەوەی بەشی رێزمانی ئەم پەرتووکە بدەن، نموونە لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی بخەنە بەردەم قوتابیانو خوێندکارانو بەرپرسیان بکەن بەرامبەر ئەو نموونانە، وا بکەن قوتابیانو خوێندکاران بکەن بە دۆستی زمانەکەیانو گیانی لێکۆڵینەوەو تیشك خستنە سەر هەموو کون وقوژبنێکی زمانەکەیان بخەنە دڵیانەوە.

بەشی ئەدەبەکەش، دەستکارییەکی تەواوی تێدا کرا، ژیانی شاعیرانو نووسەران بەدرێژی باسکراوەو نموونەی شیعرو پەخشانی ئەوانی تێدایە لەگەڵ هەر نموونەیەکیش ئەو برە شیعرە یان پەخشانەمان نیشان داوە کە دەبێ قوتابی لە بەری بکات تکامان لە مامۆستایان ئەوەیە کە پابەند بن بەم دەست نیشان کردنە.

دیارە هیچ کارێکیش بێ کەمو کورتی نابێ، بۆیێ داوا لە مامۆستایانی بەرێز دەکەین، هەر جۆرە کەمو کورتیو ناتەواوییەکی بەرچاویان دەکەوێ، تۆماری بکەنو بە رێگەی بەرێوەبەرایەتی پەروەردەی پارێزگەکانیان ئاگادارمان بکەنەوە، بۆ ئەوەی تیبینیو پێشنیازەکانیان بخەینە بەرچاو.

لیژنەی بژارکردنو دارشتنەوە

ڕوونکردنەوە

وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی یەکگرتووی هەرێمی کوردستان بە فەرمانی وەزاری ژمارە ١٤٥٧ لە ٢٠٠٧/٢/٨ لیژنەی پێکهێنا بۆ یەکخستنەوەی پەرتووکەکانی زمانو ئەدەبی کوردی هەردوو قۆناغی ناوەندیو ئامادەیی لەسەرتاسەری قوتابخانەو خوێندنگەکانی هەرێمی کوردستاندا. لیژنەکە دەست بەکاربوو، هەردوو پەرتووکی زمانو ئەدەبیو کوردی (ئیدارەی جارانی هەولێرو سلێمانی) کردە بنەمای ئەم یەکخستنەوەیە، بە لەبەر چاوگرتنی بەپێزییو بەهێزیی بابەتەکانی ناو ئەم دوو پەرتووکەو لەئەنجامدا ئەم پەرتووکەی لێ کەوتەوە، کە بەشی هەرە زۆری هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەبەکەی لەلایەن لیژنەیەکی پێشووتری دارشتنەوەو بژارکردنی ئەم دوو بەشە ئامادەکرابوو، لەبەر ئەوە وا بە پەسند زانرا کە مافی ئەوانیشی بەسەرەوەبێت، هەروەها ئاماژە بە سەرچاوەی ئەو بابەتە گۆڕاوانەش کراوە کە هاتوونەتە ناو پەرتووکەکەوە، بۆیە داوا لە مامۆستایانی خۆشەویستی بابەتی زمانو ئەدەبی کوردی دەکەین کە دڵسۆزانە پا بەندی ناوەڕۆکی ئەم پەرتووکە بنو هەر کەمو کوڕییەکی هەبێت بەهۆی پەروەردەکانی خۆیانەوە ئاگاداری بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرامەکان بکەن لە وەزارەتی پەروەردە.

﴿ هیوادارین خوای گەورە هەموو لایەك سەر بخات ﴾

لیژنە

٢٠٠٧/٤/١٥

﴿بەشی ڕێزمان﴾

١. کەرەستەکانی نووسین
٢. دەنگەکانی زمان و پیتەکانی وشە
٣. شێوەکانی وشە
٤. بڕگەکانی پەیڤ (وشە)
٥. جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ
٦. جۆرەکانی ڕستە (ڕستە بە پێی ناوەڕۆك)
٧. ڕستەی ڕاگەیاندن: أ- ڕستەی ئەرێ ب- ڕستەی نەرێ
٨. ڕستەی پرس
٩. ڕستەی سەرسوڕمان
١٠. بنچینەکانی ڕستە:
أ- (بکەر) کاری تەواو ب- (نیهاد) کاری ناتەواو
١١. کار: أ- کاری تەواو ب- کاری ناتەواو
١٢. دیارخەری ناو- تەواوکەری کار
١٣. ناو
١٤. جۆرەکانی ناو:
أ- ناو لەڕووی ناوەڕۆکەوە (ناوی تایبەتی، گشتی، کۆمەڵ)
ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە (ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی)
١٥. ئەرکی ناو لەڕستەدا:
١٦. جێناوی کەسی سەربەخۆ:

(أ) جێناوی کەسی سەربەخـۆ

(ب) جێناوی کەسی سەربەخۆ

(ج) جێنای کەسی سەربەخـۆ

١٧. چاوگ

١٨. کار لەڕووی دەم و کاتەوە:

أ. کاری ڕابوردوو (بۆری)

ب. کاری ڕانەبوردوو

ج. کاری داخوازی

(وانەی یەکەم)

کەرەستەکانی نووسین

-ئـا-	-ب-
پیت	ڕستە
↓	↓
بڕگە	گرێ
↓	↓
وشە	وشە
↓	↓
گرێ	بڕگە
↓	↓
ڕستە	پیت

لە قۆناغی سەرەتاییدا کەرەستەکانی نووسینتان خوێندووە، ئەویش لە بچووکترین کەرەستەوە کە (پیت)ە، ئنجا بە لێکدانی دوو پیت یان زیاتر (بڕگە)تان دروست کردووە، پاشان لە بڕگەکانیش (وشە)تان دروست کردووەو دوو وشە یان زیاتریشتان داوەتە پاڵ یەکترو (گرێ)تان دروست کردووە، ئەمانەشتان بە چەند قۆناغێکی یەکبەدوای یەکدا خوێندووە تا وەکو توانیوتانە (ڕستە)ش دروست بکەن، هەر وەك لە خشتەی -ئا-دا بە ئاشکرا لە بچووکترین کەرەستەوە بۆ گەورەترین

کەرەستەی نووسین فێرکراون، بەڵام خوێندکاری خۆشەویستم ئەم ساڵ لە قۆناغی ناوەندیدا بە شێوەیەکی تر بە بابەتەکەدا دەچینەوە کە لە گەورەترین کەرەستەی نووسینەوە بۆ بچووکترین کەرەستە دووبارە دەیانخوێنن، هەر وەك لە خشتەی (ب)دا بە ئاشکرا دیارە.

ڕاهێنان
(گری، پیت، وشە، ڕستە، بڕگە)

١. ئەم کەرەستانە لە بچووکترین کەرەستەوە بۆ گەورەترین کەرەستە ڕیز بکە.

٢. بچووکترین کەرەستەی نووسین چییە؟

٣. لە پیت گەورەتر چییە؟

٤. لە (بڕگە) گەورەتر چییە؟

٥. دوو وشە بەهۆی ئامرازی خستنەسەری (ی)یەوە بدرێتە پاڵ یەکتر چی دروست دەبێت؟

٦. گەورەترین کەرەستەی نووسین چییە؟

٧. ئەمجارە کەرەستەکانی نووسین لە گەورەترین کەرەستە بۆ بچووکترینیان ڕیز بکە.

لێکدانەوەی وشەکان:

وشە	:	پەیڤ
خۆشەویست	:	خۆشتڤی
گەورە	:	مەزن
بچووک	:	بچیک
ئەمجارە	:	ڤی جارەی

دەنگەکانی زمانو (پیتەکانی وشە)

١. داری ئازادی بە خوێن ئاو دەدرێت.

٢. سیروان ڕووبارێکی کوردستانە.

٣. برا لە پشت برا بێت، مەگەر قەزا لەلای خوا بێت.

٤. کۆمەڵە شاخێك سەختو گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەو ڕستانەی سەرەوە بدەین، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر یەکەیان لە چەند وشەیەك پێکهاتووە، کە بەشێوەیەکی تایبەت ڕێز کراونو دراونەتە دەم یەکترو واتاو مەبەستێکی تەواو دەبەخشن، وشەکانی ئەم دێڕانەش هەر یەکەیان لە برگەیەك یان چەند برگەیەك پێکهاتوون، برگەش بەهیچ شێوەیەك بەبێ بزوێن نابێت.

ئەگەر ئەو برگانە زیاتر شیبکەینەوە، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر برگەیەك لە چەند دەنگە زمانێك پێکهاتوون، بۆ نموونە برگەی (دا) لە هەردوو دەنگی (د)و (ا) پێکهاتووە، کە هەر یەکەیان دەنگێکە لە دەنگەکانی زمانی ئادەمیزادو بەم پێیە هەموو زمانێك کۆمەڵە دەنگێکی تایبەتی خۆی هەیە، کە بە هۆیانەوە وشەو ڕستەکان دروست دەکرێن دەبنە مایەی گفتوگۆو ئاخاوتن لە نێوان کەسانی سەر بە یەك زماندا، ئەو دەنگانەش دیارە هەر یەکەیان شێوەی دەربڕینو هاتنە دەرەوەیان،

لە ئەندامی ئاخاوتن، (قورگ، زمان، ددان، لێو،... هتد) هەر یەکەیان بە گوێرەی خۆی بەشداری تێدا دەکات. ئەو دەنگانەی کە تایبەتن بە زمانی کوردی بۆ هەر یەکەیان هێمایەك (نیشانە)یەك دانراوە کە بە پیت ناو دەبرێن، بۆ ئەوەی لە کاتی نووسیندا بناسرێنەوە، بۆ وێنە، دەنگی (ك) کاتێك لە دەم دێتە دەرەوە، تەنیا جۆرە ئاوازێکەو بە گوێ دەیبیستین‌و هەستی پێ دەکەین.

هەر کۆمەڵە مرۆڤێك هاتووەو هێمایەکی بۆ داناوە، بۆ نموونە لەلای هەندێ لەو کۆمەڵە مرۆڤانە ئەم دەنگە بە هێمای (ك)و لەلای هەندێکی تریش بە هێمای (k)و لەلای خەڵکانی تریش بە هێمای جیاواز لەم دوو هێمایە دەستنیشان کراوە. ئەو هێمایەی کە بۆ هەر یەك لە دەنگەکانی زمان دانراوە لای ئێمە بە (پیت) ناو دەبرێت، زۆرجاری وایش هەیە (تیپ)ی پێ دەڵێن.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە پیت هێماو وێنەی ئەو دەنگانەیە، کە لە نووسیندا بەکاردێن، دەنگەکانی زمانیش هەیانە لە دەربڕیندا گران‌و هەیانە ئاسانە. بەم شێوەیە دەتوانین دەنگەکانی زمانی کوردی بکەین بە دوو کۆمەڵەوە.

١. **دەنگە نەبزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە کە دەربڕینیان گرانەو بە یارمەتی دەنگە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوە بۆ هەر یەکێك لەم دەنگانە وەك لەسەرەوە باسکرا، هێمایەکی تایبەت دانراوەو پێی دەگوترێت (پیت).

کەوابوو دەتوانین دەنگە نەبزوێنەکانی زمانی کوردی بەم شێوانەی خوارەوە بنووسین (ئـ، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ك، گ، ل، ڵ، م، ن، هـ ، و، ی) لێرەدا بۆمان دەرکەوت، کە ژمارەی ئەو دەنگانە (٢٩) دەنگەو بەو هێمایانەی کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە دەگوترێت پیت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لەزمانی کوردیدا (٢٩) پیتی نەبزوێن هەیە.

٢. **دەنگە بزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە، کە بە ئاسانی لە دەم دێنە دەرەوەو یارمەتی دەنگە (نەبزوێن)ەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتنو دەربڕین. ئەم دەنگانەش هەر وەك دەنگەکانی کۆمەڵەی یەکەم بۆ هەر یەکەیان هێما (نیشانە)یەك دانراوە، بۆ ئەوەی بنووسرێنو بخوێنرێنەوە، دەنگە بزوێنەکانیش ئەمانەن: (ا،ە ، و، ۆ، وو، ی، ێ، ï) بەو هێمایانەش کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە پێی دەگوترێت (پیت)، ژمارەی ئەم دەنگانەش (٨) دەنگەو هەر دەنگە هێمای تایبەتی خۆی هەیە، وەك لەمەو پێش بەرچاومان کەوت، کە واتە بە هێمای نووسراوی ئەو دەنگانە دەڵێن (پیتە بزوێن)ەکانی زمانی کوردی، وە لە پیتە بزوێنەکاندا بزوێنی کورتی (ï) هەیە، کە بەم (ئەلفبێ)یەی ئێستا پێی دەنووسین هێمای تایبەتی خۆی بۆ دانەنراوە، وەك ئەو بزوێنە کە لەم وشانەی (ژن، من، مل، دڵ، شل، کل،....)دا هەنو پیتە (بزۆکە)کە کەوتۆتە نێوان هەردوو پیتە نەبزوێنەکانەوە، بەڵام دەریش نەکەوتوون، چونکە هەر وەك ئاماژەمان پێدا بە نووسینی

ئەم پیتی (ئەلفبێ)یەی ئێستامان دەرناکەون، کەچی بە نووسینی پیتـــی لاتینـــی زۆر بـــە ئاشـــکرا دەردەکـــەون، وەك (jin, min, mil, dil, şil, kil,...) وە هـەر لەبـەر ئـەوەی ئـەم بزوێنە زۆر کورتەو هێمای تایبەتی خۆی نییە، بۆیە پێی دەگوترێت (بزرۆکە).

تێبینی/ چۆن پیتی (و- ی)ی نەبزوێن لە پیتی (و-ی)ی بزوێن جیا دەکەینەوە؟؟!

١. پیتی (و- ی)ی بزوێن هەرگیز لەسەرەتای وشـەو برگـەوە نایـەنو ئەوەی لەم شوێنانەدا هـات بێگومـان پیتـی (و- ی)ی نەبزوێنـە، وەك (وەرزش، وازی، والآ، یاری،...).

٢. هەر کاتێك لە پـێشو لـەدوای پیتـی (و- ی)یـەوە پیتێکی بـزوێن هەبێت، ئەوا ئەم (و- ی)یە بێگومـان دەبنـە پیتـی نـەبزوێن وەك (سێو، شێو، لاو لاو، تاو تاو،...).

٣. ئەگەر لە پێش یان لەدوای پیتی (و- ی)یەوە پیتێکی (نـەبزوێن) هاتبێت ئـەوا ئـەم (و- ی)یـە دەبنـە پیتـی (بـزوێن) وەك (کـورد، دەستگوشین، برین، فرین،...).

٤. هەرگیز لە زمانی کوردیدا دوو پیتی (بزوێن) بە دوای یەکدا نایەن.

دەستوور:

دەنگ: بچووکترین دانەی ئاخاوتنە، کە لە دەم دێتە دەرەوە.

پیت: ئەو هێما تایبەتییانەیە، کە بۆ هەر یەکێك لە دەنگەکانی ئاخاوتنی مرۆڤ دانراوە، واتا (پیتەکان وێنەی دەنگەکانن) پیتەکانیش بە گشتی دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١. پیتە نەبزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە لەدەربڕینو ئاخاوتندا گرانن‌و بە هۆی پیتە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوەو ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٢٩) پیتە.

٢. پیتە بزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە بە ئاسانی لە دەم دێنە دەرەوەو یارمەتی پیتە نەبزوێنەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتن‌و ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٨) پیتە، کە لەناو خۆیاندا دەبن بە دوو جۆرەوە:

أ- پیتە بزوێنە کورتەکان: (بزرۆکە، ە، و، ی).

ب- پیتە بزوێنە درێژەکان: (ا، ۆ، وو، ێ).

لێکدانەوەی وشەکان:

ئاخاوتن	:	ئاخافتن ، پەیڤین
بنووسرێنەوە	:	بهێتە نڤیسین
پێیدەگوترێت	:	دبێژنێ
بە ئاسانی	:	بسانایی، بساناهی
ئێستا	:	نووکە، نهۆ، هەنوکە

ڕاهێنانی (١)

پیته بزوێنو نەبزوێنەکان لەم وشانەدا دەربهێنە:

(گەڵا، کەیبانوو، بەڕوو، کارێز، دۆ، گڵە زەردە، هەنگ، کورد، گەنم، کەروێشك، کەوچك)

ڕاهێنانی (٢)

ژمارەی پیته بزوێنەکان چەندە؟ بیاننووسەو بۆ هەر یەکەیان دوو وشەی جیاواز بە نموونە بهێنەرەوە.

ڕاهێنانی (٣)

وەڵامی ئەمانەی خوارەوە بدەرەوە:

١. ئایا دەگونجێت پیتی بزوێن بکەوێتە سەرەتای وشەو برگەوە؟

٢. ئایا لەزمانی کوردیدا دەگونجێت دوو پیتی بزوێن بە دوای یەکدابێن؟

٣. جیاوازی لە نێوان پیتی (ی) سەرەتایی وشەی (یاری)و پیتی (ی) لە وشەی (میر)دا چییە؟ ڕوونی بکەرەوە.

٤. پیتی (و) لە دوو وشەدا بهێنەرەوە بە مەرجێك جارێك (بزوێن) بێتو جارێك (نەبزوێن).

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی
پۆلی یەکەمی ناوەندی– سلێمانی)

شێوەکانی وشە

-ئـ-	-ب- وشەی ناسادە	
وشەی سادە	وشەی داڕێژراو	وشەی لێکدراو
کورد	کوردستان	کورد زمان
داس	داسوولکە	تەورداش
ڕەش	ڕەشۆکە	ڕەشماڵ
ڕۆژ	بە ڕۆژ	ڕۆژهەڵات
دەم	بێ دەم	گوڵ بەدەم
ئاسن	ئاسنگەر	سەر ئاسن
چاو	چاویلکە	چاوکاڵ
دڵ	نا بەدڵ	دڵخۆش
کردن	کردنەوە- هەڵکردن	چاککردنەوە
دار	دارەوان	دارگوێز

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە گوتراوەکانی ڕێزی (أ) دەبینین هەر یەکەیان شێوەیەکەو لە چەند پیتێکی ڕیزکراو پێکهاتووەو ئەم پیتانە بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواویان دروست کردووەو بە هەر یەکێکیان دەگوترێت

(وشه). ئەم وشانە زۆر سادەو ساكارنو هیچ زیادەیەك (پێشگر، پاشگر) نەچۆتە سەریان و تەنیا یەك مەبەستیان تێدا بەدی دەكرێت، بۆیە بە هەر یەكێك لەمانە دەگوترێت (وشەی سادە)و دەتوانین بە ئاسانیو بەپێی پێویست هەر یەكەیان لە ڕستەدا بەكاربهێنین، هەروەها ئەم جۆرە وشانە بنجینو بەشێكی زۆری وشەكانی دیكەی زمان لەمانەوە وەردەگرین.

ئەگەر بڕوانینە وشەكانی ڕیزی (ب) دەبینین هەر یەكەیان پێیان دەگوترێت (وشەی ناسادە)، كە ئەویش دەبێت بە دوو جۆر:
١- (وشەی داڕێژراو) ئەم جۆرەش لە دوو بەش پێكهاتووە، بەشێكیان بنجیو واتادارەو ئەوی دیكەیان زیادەیەو بێ واتایەو بە هەردووكیان بەسەر یەكەوە وشەیەكی نوێیان بۆ واتایەكی نوێ دروستكردووەو داڕشتووە، بۆ نموونە وشەی (كوردستان) لە دوو بەش پێكهاتووە، بەشی (كورد) كە وشەیەكی بنجی سادەی واتادارەو سەربەخۆ دەتوانرێت لە ڕستەدا بەكاربێتو بەشی (ستان) كە ئەمەیان زیادەیە (پاشگر)ە خراوەتە دوای وشەی (كورد)ەوە بۆ ئەوەی هەردووكیان وشەیەكی نوێ لە واتاو مەبەستدا دروست بكەن. جگە لەوەش (هەڵكردن)یش، دیسان لە دوو بەش پێكهاتووە، بەشی (كردن) كە وشەیەكی بنجی سادەی واتادارەو سەربەخۆ دەتوانرێت لە ڕستە بەكاربێتو بەشی (هەڵ) كە زیادەیە (پێشگر)ەو خراوەتە پێش وشەی (كردن)و بە هەردووكیان وشەیەكی نوێیان لە واتاو مەبەستدا دروست

کردووه. جا بەم جۆرە وشانەی کە بەو شێوانەی سەرەوە دەکرێن دەگوترێت وشەی (داڕێژراو)

٢- ئەگەر سەیری گوتراوەکانی ڕیزی (وشەی لێکدراو) بکەی دەبینین هەیانە تەنیا لە دوو وشەی سادەی واتادار پێکهاتوون و واتەیەکی نوێیان بۆ مەبەستێك دروستکردووە، وەك (چاوکاڵ، دڵخۆش، کوردزمان...).

هەیانە لەدوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووە، و بە هۆی ئامراز یان زیادەیەك واتایەکی نوێیان بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە، وەك (گوڵ بەدەم، چاوکاڵ، چاك کردنەوە...).

جا بەم جۆرە وشانە کە بەو دوو شێوازە دروستدەکرێن دەگوترێت (وشەی لێکدراو).

دەستوور:

وشە لە ڕووی شێوەو (جۆر)و پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

أ- وشەی سادە: ئەو گوتراوەیە، کە بە لێدانی چەند پیتێك پێکهاتووەو بە شێوەیەکی تایبەت خراونەتە پاڵ یەك و شێوەیەکی سادەو ساکارو واتایەکی تەواوی هەیە.

ب- وشەی ناسادە: ئەمەش دەبێت بە دوو جۆر:

١. وشەی داڕێژراو: ئەو گوتراوەیە، کە تەنیا لە یەك وشەی سادەی واتادارو زیادەیەك (پێشگر، پاشگر) پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.

٢. وشەی لێکدراو: ئەو گوتراوەیە، کە لە دوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە چ جۆرێکن؟ دیارییان بکە.

(هەورە بروسکە، بردنەوە، مەلەوان، قژ زەرد، قرژاڵ، مانگ، کوێستان، نانەوا، داگرتن).

ڕاهێنانی (٢)

لە هەر یەکێك لەم زیادانە (٣) وشەی دارێژراو دروست بکە.

(ەوە، هەڵ، ستان، ڕا، بە، دا)

ڕاهێنانی (٣)

لە هەر یەکێك لەم وشە سادانەی خوارەوەدا وشەی لێکدراو دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(گوڵ، کانی، گەڵا، بەرد، هەرمێ، تەور، سپی)

ڕاهێنانی (٤)

١. وشەی سادە چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

٢. جیاوازی لەنێوان وشەی دارێژراوو وشەی لێکدراودا چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنانی (٥)

لەم زیادانە پەیڤی داڕێژراو دروست بکە:

(ڤە، ەوە، هەڵ، ستان، ڤان، ڕا، بە)

لێکدانەوەی وشەکان:

داسولکە : داسا بچیك

چاککردنەوە : چێکرنەڤە

دارەوان : دارڤان

گوڵ بەدەم : کولیلك

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی

پۆلی یەکەمی ناوەندی- سلێمانی)

برگەکانی پەیڤ (وشە)

١. ئاوی کانی سازگارە.

٢. مرۆڤ بکاری شرینە.

٣. قەراج دەشتێکی پان و بەرین و بە پیتە.

٤. هەڤالێ من نەهاتیە.

٥. ئاشتی هیوای گەلانە.

٦. بێکەس شاعیرەکێ ب ناڤ و دەنگە.

٧. دەست پاکی ڕەوشتێکی چاکە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە ئەو وشانەی کە ئەم ڕستانەیان لێ پێك هاتووە، دەبینین کە هەر وشەیەك بریتییە لە چەند دەنگێك کە بە یارمەتیی دەنگو پیتە بزوێنەکان دەگوترێن‌و دەنووسرێن. وەك:

١. (ئا – وی، کانی – نی، ساز – گا – رە،)

٢. (م – رۆڤ ، ب – کا – ری، شە – رینـ – نە،)

٣. (قە – راج، دەشـ – تێـ – کی، پا – نو، بە – ریـ – نو، بە – پیـ – تە،)

٤. (هە – ڤا – لێ، من، نە – ها – تی – یە،)

٥. (ئاشـ – تی، هیـ – وای، گە – لا – نە،)

٦. (بێ – کەس، شا – عیر – رە – کێ، ب، ناڤ – دەن – گە،)

٧. (دەست – پا – کی، رە – وشـ – تێـ – کی، چا – کە،).

{ئینجا ئەو دەنگەی یا ئەو دەنگانەی کە بەیەك جارو بەسەر یەکەوە بە یاریدەی پیتێکی بزوێنەوە لە دەم دێنە دەرەوە پێیان دەگوترێ برگە} .

ئەگەر تەماشای برگەکان بکەین لە وشەکانی سەرەوە، دەبینین کە هەر برگەیەك بەم شێوەیەی خوارەوە پێکهاتووە.

أ- هەندێك لەم برگانە لە دوو پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

ب- هەندێك لەم برگانە لە سێ پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

ج- برگە هەیە لەچوار پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەمو چوارەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

دەستوور:

برگە: بریتییە لە چەند دەنگێك کە بە یەکجار لە دەم دێنە دەرەوە، لە پیتێکی نەبزوێن یا چەند پیتێکی نەبزوێن لەگەڵ پیتێکی بزوێن پێکدێت.

برگە دوو جۆرە:

1. **برگەی کورت: بریتییە لەو برگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی کورت پێکهاتووە.**
2. **برگەی درێژ: بریتییە لەو برگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی درێژ یا لە (دوو- سێ) پیتی نەبزوێنو پێتێکی بزوێنی کورت یا بزوێنی درێژ پێك هاتووە.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە بکە بە بڕگەو بزانە کە هەر وشەیەك لە چەند بڕگە پێکهاتووە. چەندیان بڕگەی کورتن‌و چەندیان بڕگەی درێژن.

(هاوینە هەوار، بابلیسك، گوڵزار، مرۆڤ، دڵ، پێشمەرگە، گۆڤەند، چاو پێکەوتن، مێهڤان).

ڕاهێنانی (٢)

پێنج وشە بهێنەرەوە بە مەرجێك هەر یەکیان لە سێ بڕگە پێك هاتبێ‌و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوە بڕگە- بڕگە بکەو بزانە هەر نیوە دێڕێك چەند بڕگەیە.

١. مەلی سەر پنجك پەل‌و پۆ ڕەنگین خۆ من هەلۆنیـــــــم.
لێم مەفڕن جووت جووت مەترسن ئاخر پێتان بڵێم چیم

٢. سەوزە گیا پاراو گوڵ‌و گوڵاڵە مەستی ڕەنگ‌و بــۆ
درەخت تازە شین سەر لق ڕازاوەی گوڵ، گەڵا، چرۆ

٣. ڕۆژا مێرو خورتا هەلات
هاتین د هەواراتە وەلات

٤. دوو زولفێن تە کتێبا حاجی قادر
زمانێ تە ژبەندا شێخێ خانـــــی.

٥. گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــان
وە فراوان جوون سەیل دیدەی من جۆشان.

جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ

-أ-

١. باژێڕی دهۆك.
٢. ئاوی کانی.
٣. بەفری شاخەکان.
٤. پێشمەرگەی بە جەرگ.
٥. خوێنا شەهیدان.
٦. پەرلەمانی کوردستان.

-ب-

١. من لە باژێڕی دهۆك دەژیم.
٢. ئاوی کانی ساردە.
٣. بەفری شاخەکان لە بەهاراندا دەتوێتەوە.
٤. پێشمەرگەی بە جەرگ وەڵات دەپارێزێت.
٥. ئەم ئازادییە بەرهەمیٚ خوێنا شەهیدانە.
٦. ئێمە لە پەرلەمانی کوردستاندا کار دەکەین.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە دەستە پەیڤینی بەشی (أ) دەبینین دەستەواژەی (بازێری دهۆك) لە کۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە کە پەیوەندییان بەسەر یەکەوە هەیە بەڵام ڕامانو مەبەستێکی تەواو نادەن بە دەستەوە چونکە. کارێکی لەگەڵدا نییە، لەبەر ئەمە پێی دبێژن (گرێ).

ئەگەر سەرنج بدەینە بەشی (ب) دەبینین پەیڤەکانی ژمارە (١) (من لە بازێری دهۆك دەژیم) لە کۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە کە بەشێوەیەکی تایبەتی خروانەتە پاڵ یەکترو واتاو مەبەستێکی تەواو دەبەخشن چونکە کاری (دەژیم)ی لەگەڵدایە، لەبەر ئەمە پێی دەگوترێت (ڕستە) هەروەها نموونەکانی تری بەشی (أ) هەموویان گرێنو نموونەکانی بەشی (ب) ڕستەن.

دەستوور:

گرێ: کۆمەڵە پەیڤێکە پەیوەندییان بەسەر یەکەوە هەیە بەڵام واتاو بیرێکی تەواو نادات بە دەستەوە چونکە کارێکی لەگەڵدا نییە. بەڵام (ڕستە) کۆمەڵە پەیڤێکە بەسەریەکەوە واتایەکی تەواو دەبەخشن چونکە کارێکی لە گەڵدایە.

ڕاهێنانی (١)

لەمانەی خوارەوە ڕستەو گرێ لەیەك جودا بكەوە:

١. باوكی ئازاد مامۆستایە.

٢. هەنگ شیلەی گوڵان دەمژێت.

٣. ئەوی شارەزا.

٤. هەڵگورد چیایەكی بەرزە.

٥. هاوینە هەواری سەرچنار.

٦. زەوی باش بەرهەمی باش دەدات.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج گرێ دروست بكەو لە ڕستەدا بەكاریان بهێنە:

ڕاهێنانی (٣)

لەم پارچەیەی خوارەوەدا چەند ڕستەو گرێ هەیە دەریان بهێنە:

((مرۆڤ، بۆ بە دەستەوە دانی پێویستییەكانی خۆی بۆ قسەكردنو لە یەك گەیشتن، زمانی داهێناوەو دروستی كردووە، وردە وردە لەگەڵ گۆڕانو گەشەكردنی ژیانی خۆیدا زمانیش گۆڕاوە)).

ڕاهێنانی (٤)

لەم وشانە گرێ دروستبكەو پاشان بیانخە ڕستەوە:

(هەورامان، نێرگز، كتێبخانە، ئامێدی)

(وانەی شەشەم)

جۆرەکانی ڕستە

ڕستە بە پێی ناوەڕۆک

(١)

ڕستەی ڕاگەیاندن

١. گۆی زەوی بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێتەوە.

٢. ڕۆژ لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵدێت.

٣. ل چارێ چریا ئێکێ پەرلەمانێ کوردستانێ دامەزرا.

٤. برایێ کاوەی بە یەکەم دەرچوو.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستێن لای سەرێ د بینین هەر ئێك ژوان واتاو ڕامانەکا تەواو دەبەخشێت، بەڵام ئەگەر لە ناوەڕۆکی (واتای) هەر ئێك ژوان ورد ببینەوە دێ بینین:

ڕستا ئێکێو دووێ لە ڕاستییەکی نەگۆڕ دەدوێن.

ڕستا سێیێ لە کارەکێ تایبەتی دەدوێت.

ڕستا چارێ ل شتێکی دیارکراو دەدوێت.

بە مەدا بۆمان دەردەکەوێت ئەو ڕستانەی کە ڕووداوێکی ڕاستی نەگۆڕ یان ڕووداوێکی دیار پیشان دەدەن، ڕستەی ڕاگەیاندنن.

دەستوور:

ڕستە کۆمەڵە پەیڤێکە، کە بەشێوەیەکی تایبەتی ڕیز دەکرێن، هەموویان بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواو دەبەخشن، لە کوێشدا ڕستەکە تەواو بوو خاڵێك دادەنرێت. ئەنجا ئەگەر واتای ڕستەکە ڕووداوێکی دروستی نەگۆڕ یا ڕووداوێکی دیاری تێدا بەدی بکرێت و وەکو خەبەرێك ڕەنگە ڕاست بێت یان ڕاست نەبێت پێی دەگوترێت (ڕستەی ڕاگەیاندن).

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە چی پیشان دەدەن، بینووسە:

١. بە بازووی کرێکاران کارگەو پرۆژەی گەورە گەورە دادەمەزرێت.

٢. مرۆڤ هەندێك بەردو خۆڵی هەیڤی لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە بۆ زەوی.

٣. پەیکەری شێری بابل نیشانەی هێزو دەستەڵاتی بابلییەکانە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوە ڕستە دروست بکە:

١. نازاووزێ – دەکات – میکرۆب – زیاد – بە.

٢. ڕادیۆ – بگرە – لە – گوێ – تەنیشتمەوە – وەرە – دابنیشە – لە.

٣. هەڵبەستی – ئەحمەدی خانی – نەتەوایەتی – کوردە – سەرکێشی – مللەتی.

٤. بیرەوەرییا – کوردییە – ٢٢ی نیسانێ – ڕۆژنامەڤانییا.

ڕاهێنانی (٣)

١. پەپوولەکە بەسەر گوڵەکەوە نیشتەوە.

پەپولەکە: ناوە، تاکە، بکەرە.

بە- وە : ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە.

سەر : هاوەڵکاری شوێنە.

گوڵەکە: ناوە، تاکە، تەواوکەری بەیاریدەیە.

نیشتەوە: کارە، ڕابردووە، تێنەپەڕە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ- گەڵای مێوەکە وشك بووە.

ب-دار بەپوو ل کوردستانێ شیندبن.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دەتوێتەوە	:	دبۆڤرێت، دحەلیێت
بازوو	:	باسك
کارگە	:	کارگەهـ
پرۆژە	:	مشروع
پەیکەر	:	تمثال،

(٢)

ڕستەی ڕاگەیاندن

أ- ڕستەی ئەریّ   ب- ڕستەی نەریّ

/١/

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك بوو.
٢. نەسرینیّ ئاگر هەلکر.
٣. کاوە کتێبی ڕێزمان دەخوێنێتەوە.
٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل دیّ چیتە زاخۆ.
٥. ماستیّ هەولێریّ ترشە.

/٢/

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك نەبوو.
٢. نەسرینیّ ئاگر هەلنەکر.
٣. کاوە کتێبی ڕێزمان ناخوێنێتەوە.
٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل ناچیتە زاخۆ.
٥. ماستیّ هەولێریّ ترش نینە (ترش نییە).

خستنەڕوو:

١. ئەگەر سەرنج بدەینە کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەم، دیّ بینین هەموویان خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن.

ڕستەی یەکەم بەیانی وشك بوونی ئاو دەکات لە ڕووبارەکەدا.

ڕستەی دووەم بەیانی هەلکرنا ئاگری ژلایێ نەسرینێ ڤەدکەت.

ڕستەی سێیەم بەیانی خوێندنەوەی کتێبی ڕێزمان دەکات لەلایەن کاوەوە.

ڕستەی چوارەم بەیانی چوونی ئاڤدەل دەکات بۆ زاخۆ.

ڕستەی پێنجەم بەیانی ترش بوونی ماست دەکات.

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی دووەم دەبینین هەموویان خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن بە پێچەوانەی ڕستەکانی بەشی یەکەمەوە:

ڕستەی یەکەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاوی ڕووبارەکە وشك بووبێت.

ڕستەی دووەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاگر هاتبیتە هەلکرن.

ڕستەی سێیەم نەرێ ئەوە دەکات کە کتێبی ڕێزمان لەلایەن کاوەوە بهێتە خواندن.

ڕستەی چوارەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاڤدەل بچێت بۆ زاخۆ.

٣. ئەگەر دووبارە بە وردی کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەمو بەشی دووەم بخوێنینەوەو جوداهی نێوانیان هەلّ بسەنگێنین دەبینین:

أ- لە ڕستەکانی بەشی دووەمدا هاوەلکاری نەرێ هەیەو، خراوەتە پێش کاری ناو ڕستەکە، کە ئەمە لە ڕستەکانی بەشی یەکەمدا نییەو بەرچاو ناکەوێت، ئەم هاوەڵکارە نەرێیەش لە ڕستەی یەکەمو دووەمی بەشی ڕستەکانی ڕیزی دووەمدا (نە)یەو لە ڕستەی سێیەمو چوارەمدا هاوەڵکاری (نا)یە.

لە ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵکاری نەریٚ (نین– نی)یە لەپێش کاری ناتەواو (ە) هاتووە.

ب– ئەنجا ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی یەکەمەوەو هاوەڵکاری (نەریٚ) یان تێدا نییەو خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن پێیان دەگوترێت (ڕستەی ئەریٚ) بەڵام ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی دووەمەوەو هاوەڵکاری (نە)و (نا) و (نین– نی)ی نەرێیان لە پێش کارەکەوە تێدا بەدی دەکرێتو خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن دبێژنیٚ (ڕستەی نەریٚ).

دەستوور:

ڕستەی ڕاگەیاندن دوو جۆرە:

1. **ڕستەی ئەریٚ: ئەو ڕستەیەیە کە ڕوودانی شتێك پیشان دەدات.**
2. **ڕستەی نەریٚ: ئەو ڕستەیەیە کە ڕوونەدانی شتێك پیشان دەدات، بە بۆنەی هاوەڵکاری (نە) و (نا)ی نەرێیەوە. کە دەخرێنە پێش کاری ناو ڕستەکەوە.**
3. **کاری ناتەواوی کاتی ئێستا (ە) بە (نی- نین) نەریٚ دەکرێت.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە (نە) یا (نا) یا (نی – نین) یان بۆ دابنێ:

١. ژوورەکە ڕووناکە.

٢. کاکم دەچێت بۆ هەولێر.

٣. دوێنێ هەینی بوو.

٤. ئەم ماستەی، کە تۆ کڕیوتە، ترشە.

٥. کەلاّ ئامێدی بڵندە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە (نە، نا، نی، نین) پڕ بکەوە:

١. قەدری مانگ......... گیرێت، تا .... گاتە شەو.

٢. سوار تا .... گلێ .... بێت بە سوار.

٣. دووربینی پەشیمانی لە شوێن ....یە.

٤. ئاگام لە کەس .... یە.

٥. سەرێ .... ئێشیت پێتڤی دەرسۆکێ ....

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستە نەرێیانە بکە بە ڕستەی ئەرێ:

١. ئازاد لە ماڵەوە نییە.

٢. ئەز ل گەل وی نەبووم.

٣. ئەمە ڕێگای کەرکوك نییە.

٤. دوێنێ لێرە باران نەباری.

٥. دلێر فراڤینێ ناخۆت.

٦. تۆ ئەم دەرسە باش نازانیت.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هاوەڵکارانە (نە، نا، نی، نین) لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ڕاهێنانی (٥)

شلۆڤەکردن

١. دوێنێ باران نەباری.

دوێنێ: هاوەڵکاری کاتە

باران: ناوە، تاکە، بکەرە.

نە: هاوەڵکاری نەرێیە.

باری: کاری ڕابوردووە تێنەپەرە

٢–ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– ئازاد نەگەیشتۆتە کەرکوک.

ب– شنۆ لە خوێندن دوا ناکەوێت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دامەزراوە	:	دەینادیە
دواکەوتن	:	پاشکەڤتن
بەش	:	پشك
دوێنێ	:	دوهی
دەرسۆك	:	سەرپۆش، دەسرۆك

ڕستەی پرس

١. سیروان گەیشتە جێ؟

بەڵێ. واتە، سیروان گەیشتە جێ.

نەء (نەخێر). ئانکۆ، سیروان نەگەیشتە جێ.

٢. ئەرێ (ئایا) تەکەو دڤێت یان پۆر؟

کەو. ئانکۆ، من کەو دڤێت.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو دوو ڕستەیەی سەرەوە دەبینین:

١. لە ڕستەی یەکەمدا پرسکەر لە شتێك دەپرسێت کە نایزانێتو لەلای ڕوون نییەو داخازی، ژ گوهداری دکەت تێ بگەهێنیت، بۆ ئەم مەبەستە بە ئاوازێکی تایبەتی ڕستەکە دەردەبڕێت، و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دەخرێتە کۆتایی ئەم جۆرە ڕستانە.

بەرسڤدان ژی (وەڵامدانەوە) ب دوو شێوە دەبێت:

أ- ئەگەر گوێگر (بەرسڤدەر) ویستی لە پرسکەر بگەهینیت، کە کارەکە ڕوویداوە، یا هاوەڵکاری ئەرێ (بەڵێ) بەکاردەهێنێت، یا وەڵامەکە هەمووی بە تەواوی بەشێوەی ئەرێ بڵێتو بێژێت (سیروان نەگەیشتە جێ).

ب- ئەگەر گوێگر (وەڵامدەرەوە) ویستی لە پرسکەر بگەیەنێت، کە کارەکە رووی نەداوە بۆی هەیە، یا هاوەڵکاری نەریّ (نە) یا (نەخێر) بەکار بهێنێت، یا بەرسڤەکە بەشێوەی ڕستەی نەریّ بڵێتەوە (سیروان نەگەیشتە جیّ).

٢. لە ڕستەی دووەمدا پرسکەر، پرس لە گوێگرەکەی دەکات، کە لەو دوو شتە کامیانی دەوێت‌و هەڵبژاردنی داوەتە دەست گوێگر، بۆ ئەمە هاتووە پەیڤا پرسیّ (ئایا- ئەریّ)و نیشانەی پرس (؟)ی بەکارهێناوە، بەرسڤدانی گوێگر لەم ڕستەیەدا بەدەست نیشانکردنی یەکێك لەو دوو شتە دەبێت کە لەلای روون نین، ئەنجا لەم ڕستەیەدا لەبەر ئەوەی (کەوەکە) مەبەست بووە، لە وەڵامدا ئەو دەست نیشان کراوە، ئەو پەیڤانەی کە بۆ پرسیار بەکاردەهێنرێن جگە لە (ئایا- ئەریّ) ئەمانەن:

١. کیّ (کی): پرسیاری پیّ لە کەسێك دەکرێت، وەك:
کیّ کتێبەکەی خوێندەوە؟
کیّ هات؟

٢. چی (چ): پرسیاری پیّ لە شتێك دکرێت، وەك:
ماسی بە چی ڕاو دەکرێت؟
دیّ چ خۆی؟

٣. کویّ (کیڤە): پرسیاری پیّ لە شوێنێك دەکرێت، وەك لە کویّ بوویت؟

تۆ لكيڤە بووی؟

٤. كەی (كەنگی): پرسیاری پیّ لە كاتێك دەكرێت، وەك:

كەی جووتیار تۆوی گەنم دەچێنێت؟

كەنگی دێ خوینی؟

٥. چۆن (چاوان) پرسیاری پیّ لە چۆنێتی (چەوانیا) دەكرێت، وەك:

نەوت چۆن دەردەهێنرێت؟

پەیمان چاوان (چاوا) چیرۆكێ دەنڤیسیت؟

٦. چەند (چقاس): پرسیاری پیّ لە ژمارەو ئەندازەیەك دەكرێت،

وەك زەوی بە چەند رۆژ بە دەوری خۆردا دەسورێتەوە؟

ڕزگار ب چەند وانان كەفتییە؟

تە چقاس پارە هەیە؟

٧. كام– كامە (كیژ– كیژك): پرسیاری پیّ لە دەست نیشانكردنی

شتێك دەكرێت لەناو چەند شتێكدا، وەك:

لەم گوڵانە كامیانت دەوێت؟

كیژ قوتابی ژ هەمیا زیرەكترە؟

ژڤان رەنگان تە كیشك دڤێت؟

وەڵامی ئەم پەیڤانەی كە بۆ پرس بەكاردەهێنرێن هەموویان بە دەست نیشانكردنی ئەو شتە دەبێت، كە پرسراوە، بۆ وێنە ئەگەر یەكێك بپرسێت:

(کەی دەچیت بۆ لادێ؟) لە وەڵامدا ئەو کاتە دەست نیشان دەکرێت کە چوونەکەی تێدا ڕوودەدات، ئەگەر (هەفتەی داهاتوو) بوو، وەڵام بەم جۆرە دەبێت: (هەفتەی داهاتوو دەچم بۆ لادێ)

دەستوور:

پرسیار بەم شێوانە دەکرێت:

1. **یا بە هۆی ئاوازێکی تایبەتییەوە کە ڕستەکەی پێ دەردەبڕێت و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت.**
2. **یا بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤا پرسێ (ئایا- ئەرێ) و نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا کە پرسیاریان پێ لە ناوەڕۆکی ڕستەکە دەکرێت. وەڵام ژی بە هاوەڵکاری (بەڵێ) لە باری ئەرێداو هاوەڵکاری (نە) و (نەخێر) لە باری نەرێدا دەبێت.**
3. **بەهۆی وشەی پرس (ئایا- ئەرێ) و (کام- کیژ) و دانانی نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا پرسیاریان پێ لە دەست نیشانکردنی شتێك لەناو دوو شت یا پتردا دەکرێت بەرسڤ ژی بەدەست نیشانکردنی شتە پرسراوەکە دەبێت.**
4. **پەیڤەکانی پرس، وەڵامیان بە دەست نیشانکردنی مەبەستەکە دەبێت.**
5. **لە کۆتایی ڕستەی پرسدا، نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت بۆ ئەوەی ژ ڕستا ڕاگەهاندنێ بهێتە جودا کرن.**
6. **لە ڕستەی پرسدا پرسکەر چاوەڕێی بەرسڤ لە گوێگرەکە دەکات.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە پەیڤێکی پرس پڕ بکەوە:

١. زمانی تۆ .... یە؟

٢. گەنم .... دهێتە چاندن؟

٣. کاروان لەگەڵ .... چوو بۆ سەیران؟

٤. .... ل کوردستانێ بەفر دبارێت؟

٥. .... تۆ وانا خۆ نا نڤیسی؟

٦. .... نەخوێندەواری ل کوردستان دا نامێنێت؟

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانەی هێڵیان بە ژێردا هاتووە پەیڤی پرسیاریان لە جێ دابنێ ڕستەکانیش بخە شێوەی پرسەوە:

١. دار گوێز لە کوردستاندا دەڕوێت.

٢. ئارمسترۆنگ یەکەم کەس بوو گەیشتە سەر مانگ.

٣. ئەز ب کەلەکێ ژ ڕووباری دەرباز بووم.

٤. گرانی یا باری ٢٠ کیلۆیە.

٥. ئەمەیان باشترە.

٦. ناڤێ من هشیارە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

کام – ئایا – چۆن – چما – چی – کەنگی – کوێ – چەند – چاوان.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. بەفر لە کوێ دەبارێت؟

بەفر: ناوە، تاکە، بکەرە.

لە: ئامرازی پەیوەندییە.

کوێ: پەیڤی پرسە.

دەبارێت: کاری ڕانەبردووە، تێنەپەرە.

ێت: جێناوی لکاوە، شوێنی (بەفر)ی گرتووە، کە بکەرە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– جووتیار زەوی بەچی دەکێڵێت؟

ب– شڤان چاوان وانێ دخوینیت؟

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
کۆتایی	:	دویماهی
وەڵام	:	بەرسڤ
گوێگر	:	گوهدار
قورس	:	گران
لادێ	:	گوند

(٤)
ڕستەی سەرسوڕمان

/١/

کەریم خانی زەند چ پێشەوایەکی دادخوازبوو!

کوردستان چەند خۆشە!

کام ڕێگا، هیوای سەرکەوتنی تێدا بووبێت، گرتوومەبەر!

کیژ دەلیڤە هەلکەفتییە، من مفاژێ وەرنەگرت!

/٢/

ئای! ئەوە لێرە دانیشتوون.

ئاخ! نەسەرمان ما، نە ماڵ.

ئۆف! سەرێ من چەند دئێشێت!

مخابن! بۆڤی لاوی.

ئافەرین! بە یەکەم دەرچوویت.

ئۆخەی! لە دەست دەرەبەگ ڕزگارمان بوو.

خستنه ڕوو:

١. ئەگەر بڕاونینە ڕستەکانی ڕیزی یەکەم دەبینین، هەموویان ڕستەی پرسن و هەستێکی تایبەتیان تێدایە، بەڵام چونکە لە پرسەکانیاندا پێویستیان بە وەڵام نییە، ئانکۆ چاوەڕێی دەستنیشانکردنی مەبەست لە گوێگر ناگرێت و لە جیاتی نیشانەی پرس (؟) لە نووسیندا نیشانەی سەرسوڕمان (!) لە کۆتایی ڕستەدا دادەنرێت، پێی دەگوترێت (ڕستەی سەرسوڕمان).

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی ڕیزی دووەم دەبینین، هەر یەکەیان وشەیەکی تێدایە، بەهۆی ئەو پەیڤەوە هەستێکی تایبەتی (خۆشی، ناخۆشی، سەرسووڕمان) لە ڕستەدا بەدی دەکرێت.

أ- لە ڕستەی یەکەمدا بە بۆنەی وشەی (ئای)ەوە هەستی مەندە هۆشی بەدی دەکرێت.

ب- لە ڕستەی دووەم و سێیەم و چوارەمدا بە بۆنەی پەیڤەکانی (ئاخ، ئۆف، مخابن)ەوە هەستی ناخۆشی دهێتە دیارکرن.

ج-لە ڕستەی پێنجەم و شەشەمدا بەهۆی وشەکانی (ئافەرین، ئۆخەی) هەستی خۆشی بەدی دەکرێت.

دەستوور:

ڕستەی سەرسوڕمان ئەو ڕستەیەیە هەستێك یا سۆزێکی تێدایە یا بە باریدەی پەیڤی (پرس) یا پەیڤی (سەرسوڕمان)ەوە پێك دێت و بە ئاوازێکی تایبەتییەوە دهێتە دەربڕین. لە ڕستەی سەرسووڕماندا پرسکەر

چـاوەڕێی بەرسـڤ ناکـات، لـە جیـاتی نیـشانەی پـرس (؟) نیـشانەی سەرسووڕمان (!) دادەنرێت لە نووسیندا.

زۆربــەی پەیڤــەکانی سەرسـووڕمان ئەوانــەی کەلـەزمانی کوردیــدا بەکاردەهێن ئەمانەن:

(ئای، ئاخ، ئۆف، مخابن، ئافەرین، بژی، ئۆخەی... هتد).

ڕاهێنانی (١)

ڕستەی سەرسوڕمان لەمانەی خوارەوە درووست بکە:

گوڵێکی جوان– قارەمانێك– بەڵایەکی ناڵەبار– نەمانی زۆرداری– سەرکەفتنا پێشمەرگەیەکی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانەی خوارەوە بە پەیڤێکی سەرسوڕمان پڕ بکەوە:

١. ....! لە داخی منداڵی بزێڤ.

٢. ....! ئەوە تەواوت کرد.

٣. ....! ل گەڵ مەنە هات.

٤. ....! ڤێرە چەند جهەکێ خۆشە!

٥. ....! چەند ماندوو بووم!

٦. ....! چ پیاوێك بوو!

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ئۆخەی!، بژی!، ئای!، ئافەرین!، ئۆف!، ئۆخەش!.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. ئای! کاوە کەوت بەدەمدا.

ئای: وشەی سەرسوڕمانە.

کاوە: ناوە، تاکە، تایبەتییە، سادەیە، بکەرە.

کەوت: کاری ڕابوردووە، تێنەپەڕە.

بە–دا: ئامرازی پەیوەندییە.

دەم: نـاوە، تاکـە، سـادەیە، گـشتییە، بەرجەسـتەیە، تەواوکـەری بـە یاریدەی کاری (کەوت)ە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– سێوی ئەم باخە چەند جوانە!

ب– ئۆخەی! بە یەکەم دەرچوویت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دادخواز	:	عادل
هیوا	:	هیڤی
بەدی	:	دیار
بزیڤ	:	شیم، چەقاوەسوو
سەرسوڕمان	:	مەندەهۆشی

بنچینەکانی ڕستە

أ- (بکەر- کار)

ب- (نیهاد- گوزارە)

/أ/

١. دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە.

٢. فەرهاد دانیشت.

٣. ڕەزڤانی زەڤی ئاڤدا.

٤. باران باری.

٥. کەوەکە دەفڕێت.

٦. دارای سێڤ خار.

/ب/

١. دایکا وان دڵسۆز بوو.

٢. سەردار تۆلازەکێ ڕەوشنبیرە.

٣. تۆوەکە شین دەبێت.

٤. فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بەسوودە.

٥. قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك.

٦. زڤستان سارە.

خستنه روو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەكانی بەشی (أ) دەبینین هەر ڕستەیەك لە دوو بەش پێكهاتووە، ئەگەر یەكێكیان لاببەین شیرازەی ڕستەكە تێكدەچێتو لە مەبەستەكەی ناگەین. بۆ نموونە: لە ڕستەی (دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە) ئەگەر بێتو وشەی (دچیت) لاببەین. ئەوی تریان بە تەنیا ناتوانێت ماناو نیازو مەبەستی ڕستەكە بدات بە دەستەوە، هەروەها ڕستەكانی تریش، بە مەدا بۆمان دەردەكەوێت كە هەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت، ئەگەر كاری ڕستەكە كارێكی تەواوبوو، بنچینەی ڕستەكە بەم شێوەیە دەبێت. یەكێكیان (بكەر)ەو ئەوی تریان (كار)ە. وەكو لەمەولا ڕوونی دەكەینەوە.

١. لە ڕستەی (دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە) وشەی دلۆڤان ناوە، (بكەر)ە چونكە كارێكی كردووە، وشەی دچیت (كار)ە چونكە كردەوەیەكی نیشان داوە كە دلۆڤان كردوویەتی.

٢. لە ڕستەی (فەرهاد دانیشت). وشەی فەرهاد ناوە، (بكەر)ە چونكە كارێكی كردووە، وشەی دانیشت (كار)ە چونكە كردەوەیەكی نیشان داوە كە فەرهاد كردوویەتی.

٣. لە ڕستەی (ڕەزڤان زەڤی ئاڤدا). وشەی ڕەزڤان ناوە، (بكەر)ە چونكە كارێكی كردووە، وشەی ئاڤدا (كار)ە چونكە كارێكی نیشان داوە كە ڕەزڤان كردوویەتی.

٤. لە ڕستەی (باران باری). وشەی باران ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی دراوەتە پاڵ، وشەی باری (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دراوەتە پاڵ باران.

٥. لە ڕستەی (کەوەکە دەفڕێت). وشەی کەوەکە ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی دەفڕێت (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە کەوەکە کردوویەتی.

٦. لە ڕستەی (دارای سێڤ خار)، وشەی دارا ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە.

وشەی خار (خوارد) (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دارا کردوویەتی:

کەوابوو: لە ڕستەی کاری تەواو، ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت بنچینەی یەکەم (بکەر)ەو بنچینەی دووەم (کار)ە.

هەروەها ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین کە هەر ڕستەیەك لە دوو بەش پێك هاتووە. یەکێکیان لا ببەین شیرازەی ڕستەکە تێك دەچێتو لە مەبەستەکەی ناگەین، هەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت. ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو بنچینەکانی، یەکێکیان نیهادەو ئەوی تریان گوزارەیە وەکو لەم ڕستانەدا دەردەکەوێت.

١. لە ڕستەی (دایکا وان دڵسۆز بوو) وشەی (دایك) ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (بوو) کاری ناتەواوە، بە

یاریدەی وشەی دڵسۆز بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ دایك.

٢. لە ڕستەی (سەردار تۆلازەکێ ڕەوشەنبیرە). وشەی سەردار ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی ڕەوشنبیر بووە بە گوزارەوە سیفەتێکی داوەتە پاڵ سەردار.

٣. لە ڕستەی (تۆوەکە شین دەبێت). وشەی تۆوەکە ناوە، نیهادە چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ، وشەی دەبێت کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی (شین) بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ تۆوەکە.

٤. لە ڕستەی (فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بە سوودە). وشەی فەرهەنگ ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی بە سوود بووە بە گوزارە سیفەتێکی داوەتە پاڵ فەرهەنگ.

٥. لە ڕستەی (قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك). وشەی قوتابییەکە ناوە، نیهادە، چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (دەبێت) کاری ناتەواوە، بە یاریدەی وشەی پزیشك بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ قوتابییەکە.

٦. لە ڕستەی (زڤستان سارە). وشەی زڤستان ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یارمەتی وشەی (سار) بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ زڤستان.

کەوابوو: لە ڕستەی کاری ناتەواو دا بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (نیهاد، گوزارە).

دەستوور:

ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت ئەگەر یەکێکیان لابرێت ڕستە تێك دەچێت و لە مەبەستەکەی ناگەین.

أ- ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی تەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (بکەر، کار).

ب- ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (نیهاد، گوزارە).

بکەر: ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە لەڕستەدا کارێکی کردووەو یان کارێك دەکات، یا کارێکی دەدرێتە پاڵ.

کار: ئەوەیە کە کردەوەیەك نیشان دەدات و دەدرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك.

نیهاد: ئەو ناوەیە یا ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا خەبەرێك یا سیفەتێکی دەدرێتە پاڵ بەلام بە هیچ کارێك هەڵناستێ.

گوزارە: بریتییە لە کاری ناتەواو بە یارمەتیی وشەیەکی تر خەبەرێك یا سیفەتێك دەداتە پاڵ نیهادەوە.

ڕاهێنانی (١)

لـەم ڕستانەی خـوارەوەدا بنـچینەکانی ڕسـتە دیاربخـەو جۆرەکـەی نیشان بدە:

١. نێرگز کولیکەکا سپییە.
٢. باخەوان گوڵ دەچێنێت.
٣. کۆچەرێن جافان دچنە زۆزانان. (جاف= عەشیرەتێکی کوردە)
٤. ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ.
٥. هەنگ شیلەی گوڵ دەمژێت.
٦. ڕاستی سەر دەکەوێت.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج ڕسـتە بهێنـەوە بـە مـەرجێك بنـچینەی سـێیانیان (بکـەرو کـار) بێتو بنچینەی دووانیان (نیهادو گوزارە)بێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارانە بخە بۆشاییەکانی خوارەوە:

(پشکوت، بەزاند، درێژکرد، ڕاگەیاند، دەست پێکرد، گرتەوە، هاتن)

گـەلی کوردسـتان شـێرانە ڕاپەڕینــە مەزنەکـەی بـەهاری (١٩٩١)ز .... هێـزی شـەڕی بـە .... مـوژدەی سـەرکەوتنی .... غونچەی ئازادی کە خوێنی شەهیدان ئاودرابوو دەمی .... کامـەرانی باڵی خۆیو هـەموو لایـەکی .... پەرلـەمانو حوکومـەتی کوردسـتان .... کایەوە.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەڤە):

١. شەرمین دەچێت بۆ قوتابخانە.

٢. باخەوان سێوەکەی فرۆشت.

٣. بەهاری کوردستان ڕەنگینە.

کار

أ- کاری تەواو

١. کاوەی ئاسنگەر شۆڕشی لە دژی زۆرداری بەرپاکرد.

٢. دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت.

٣. کورد بە ئازادی ئەندامی پەرلەمانی هەڵبژارد.

٤. شرینیێ پەز دۆشی.

٥. ئێوەی تێکۆشەر سەر دەکەون.

٦. ئاراسی ماسی دناڤ گۆمێدا گرت.

ب- کاری ناتەواو

١. دراوی سپی بۆ ڕۆژی ڕەشە.

٢. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٣. گوڵە سپییەکە جوان بوو.

٤. ئاوی گۆزەکە سارد بوو.

٥. چیمەنەکە سەوز دەبێت.

٦. هەر دەوەنە دەبێت بە دار.

خستنە ڕوو:

لەوانەی پێشوودا خوێندمان کە ڕستە لەسەر دوو بنچینە پێکدێت ئەویش بنچینەی ڕستەیە، کە (بکەرو کار)ە، ئەگەر سەیری ڕستەکانی

ســەرەوە بکــەین، دەبیــنین هــەموویان لەســەر ئــەو دوو بنــچینەیە پێکهاتوونو هەر یەکەشیان، واتاو مەبەستی تەواو دەدات بە دەستەوە.

ئەگـەر سـەرنج بدەینـە ڕستەکانی بەشـی (أ) دەبیـنین (بـەرپاکرد، دەرێژێت، هەڵبژارد، دۆشی، سەردەکەون، گـرت) هـەموویان کـارنو هـەر یەکەیان کردەوەیـەکیان نیـشانداوە یـان نیـشانی دەداتو دراوەتـە پـاڵ کەسێك، کە (بکەر)ەکەیـەتی، هـەروەها هـەر یەکـەیان بـە تـەنیا مانـای تەواوو سەربەخۆیان هەیـە، بۆیـە بـەو کارانـە دەگوترێـت کـاری تـەواو و (نەلکاون بە وشەی ترەوە).

جا ئەگـەر سـەرنج بدەینـە ڕستەکانی بەشـی (ب)، دەبیـنین (ە) لـە ڕستەی یەکەمو دووەمدا (بوو) لە ڕستەی سێیەمو چـوارەمداو (دەبێـت) لە ڕستەی پێنجەمو شەشەمدا، هەر یەکەیان ڕووداننێکیان نیشانداوە یـان نیـشانی دەدەن، بـەڵام هـەر کارێـك لـەم کارانـە بـە تـەنیا واتـای تـەواو نابەخشێت، بەڵکو پێویستی بە یارمەتی وشەیەکی تـر هەیـە بـۆ ئـەوەی واتاکەی تەواو واتادار بێت یان بڵـێین وەکـو کـار ئـەرکی خـۆی ببینێـت، بۆیە بەو کارانە دەگوترێت کاری ناتەواو.

دەستوور:

ڕسـتە لەسـەر دوو بنـچینە دادەمـەزرێت، بنـچینەی یەکـەم: بکـەرەو بنچینەی دووەم: کارە، کاریش دوو جۆرە:

أ- كارى تەواو: ئەو كارەيە كە بەبێ يارىدە، كردەوەيەك نيشان دەدات و دراوەتە پاڵ كەسێك يا شتێك كە (بكەرە)كەيەتى و ماناى تەواوو سەربەخۆى هەيە، پێويستى بە وشەيەكى ديكە نييە...

ب- كارى ناتەواو: ئەو كارەيە كە كردەوەيەك نيشان دەدات بەلام بە يارىدەى وشەى دى دەتوانێت هەواڵێك يان سيفەتێك بداتە پاڵ بكەرەكەى[1] .

كارى ناتەواويش لە سێ شێوەو تافدا خۆى دەنوێنێت:

١. (ە): بۆ دەمى ڕانەبوردووى (ئێستا).

٢. (بوو): بۆ دەمى ڕابوردوو.

٣. (دەبێت): بۆ دەمى ڕانەبوردوو (ئايندە).

(سەرچاوە/ زمان و ئەدەبى كوردى

پۆلى يەكەمى ناوەندى- سلێمانى)

---

(١) ئەم هەواڵە يان سيفەتە دەدرێتە پاڵ (نيهاد) .

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا (کاری تەواو– کاری ناتەواو) دەربهێنە:

١. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.

٢. کوردستان بە قوربانیدانی ڕۆڵەکانی ڕزگار دەبێت.

٣. درۆزن دوژمنی خوایە.

٤. ماڵی ئێوە خۆشبوو.

٥. ڕێوی دەمی نەدەگەیشتە ترێ دەیگوت ترشە.

٦. چەم بێ چەقەڵ نابێت.

٧. دەوڵەمەندی بە دڵە بە ماڵ نییە، گەورەیی بە عەقڵە بە ساڵ نییە.

ڕاهێنانی (٢)

(کراسە سپییەکە پیسە)

١. کاری ڕستەکە دەربهێنە، چ جۆرێکە؟ لە چ دەمێکدایە؟

٢. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕابوردوو پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

٣. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕانەبوردوو (ئایندە) پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەمانەی خوارەوەدا، کاری تەواو و ناتەواو جیا بکەرەوە، لەدواییدا بیانخەرە ڕستەوە.

(دەوەرێت، سارد بوو، گریا، دەبێت، ە، فیشکاندی)

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە:

١. منداڵەکە پێدەکەنێت.

منداڵەکە: ناوە، گشتییە، بکەرە.

پێدەکەنێت: کاری تەواوە ڕانەبردووە.

ێت: جێناوی کەسی لکاوە، بۆ کەسی سێیەمی تاک، دەگەڕێتەوە بۆ بکەر.

٢. تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەرەوە:

١. ترێ پێگەیشت.

٢. سێوەکە مزربوو.

لێکدانەوەی وشەکان:

پەز	: مێگەل، مەڕو بزن
دناڤ گزمێدا	: لەناو کۆماوەکەدا
نەدەگەیشت	: نەدگەهشتێ
چەقەڵ	: تویری
گەورەیی	: مەزناتی
پێگەیشت	: پێگەهی

(دیارخەری ناو- تەواوکەری کار)

١. دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت.

٢. برادەری ئازاد بە یەکەم دەرچوو.

٣. هەڤاڵێ من ب لەز هات[1].

٤. قوتابیی زیرەك هۆنراوەکان لەبەر دەکات.

٥. مرۆڤێت باش لە تەنگافیادا دەردکەڤن.

٦. مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات.

٧. وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت.

٨. برایێ تە چیرۆك نڤیسییە.

٩. مە کتێب ژوی وەرگرت.

١٠. دەشتا هەڤلێرێ ب پیتە.

خستنە ڕوو:

پێشتر ئەوەمان زانی کە ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت. (بکەر، کار) یا (نیهاد، کاری ناتەواو) ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین:

---

(١) ب لەز هات= خێراهات، بە پەلە هات.

١. پەیڤ[1] یان وشەی (دایك، برادەر، هەڤاڵ، قوتابی، مرۆڤ، مامۆستا، وڵات، برا، مە). هەر یەکیان لەو شوێنەدا دەوری بکەریان بینیوە، وشەی دەشت دەوری نیهادی بینیوە.

٢. پەیڤی (دەڕێژێت، دەرچوو، هات، لەبەر دەکات، دەردکەڤن، دابەش دەکات، پێش دەکەوێت، نڤیسیبە ، وەرگرت، ە). هەموویان (کار)ن.

٣. لەم ڕستانەدا بێجگە لە بنچینەکانی ڕستە هەندێك وشەی دیکە دەبینرێت ئەمانە تەواوکەرن بۆ تەواوکردنو زیادە واتای دیکە هێنراونەتە ناو ڕستەکانەوە.

١- لە ڕستەی (دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت). وشەی شەهید ناوە، دیارخەری ناوی (دایك)ە، چونکە واتای وشەی دایکی تەواوکردووە کە (بکەر)ە، پەیڤی (فرمێسك) ناوە دیارخەری کاری (دەڕێژێت)ە. واتە بەرکارە. چونکە واتای کارەکەی تەواو کردووەو کاریگەرییەتی کارەگەشی کەوتۆتە سەر. وشەی خوێنین ئاوەڵناوە دیارخەری ناوی فرمێسکە، چونکە واتای وشەی فرمێسکی تەواو کردووە.

٢- لە ڕستەی (برادەری ئازاد بە یەکەم دەرچوو).

وشەی ئازاد ناوە دیارخەری ناوی برادەرە چونکە واتای وشەی برادەری تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی بە یەکەم هاوەڵکارە

---

(١) پەیڤ = وشە.

تەواوکەری کاری (دەرچوو)یە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٣– لە ڕستەی (هەڤالێ من ب لەز هات)

وشەی (مـن) جێناوە، دیارخەری ناوی (هەڤالێ)ە چونکە واتای وشەی هەڤالێ تەواوکردووە کە (بکەر)ە، وشەی بلەز هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (هات)ە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٤– لە ڕستەی (قوتابیی زیرەك هۆنراوەکانی لەبەر دەکات).

پەیڤی (زیرەك) هاوەڵناوە، دیارخەری ناوی قوتابییە، چونکە واتای وشەی قوتابی تەواو کردووە کە (بکەر)ە وشەی هۆنراوەکان ناوە تەواوکەری کاری (لەبەر دەکات)ە، واتە بەرکارە، چونکە واتای کاری (لەبەر دەکات)ی تەواو کردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٥– لە ڕستەی (مرۆڤێت باش ل تەنگاڤیادا دەردکەڤن).

وشەی باش هاوەڵناوە دیارخەری ناوی (مرۆڤـ)ە، چونکە واتای وشەی (مرۆڤ)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی ل تەنگاڤیادا هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (دەردکەڤن)ە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووە.

٦– لە ڕستەی (مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات)

وشەی ئێوە جێناوە دیارخەری ناوی مامۆستایە، چونکە واتای وشەی مامۆستای تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی کتێبەکان ناوە،

تەواوکەری کاری (دابەش دەکات)ە. واتە بەرکارە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٧- لە ڕستەی (وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت).

وشەی (مان) جێناوە، دیارخەری ناوی (وڵات)ە چونکە واتای وشەی (وڵات)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی زانست ناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (پێش دەکەوێت)ە چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی (بە) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٨- لە ڕستەی (برایێ تە چیرۆك نڤیسییە).

وشەی (تە) جێناوە، دیارخەری ناوی (برا)یە، چونکە واتای وشەی (برا)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی چیرۆك ناوە، تەواوکەری نڤیسییە، واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٩- لە ڕستەی (کتێب ژوی وەرگرت).

وشەی کتێب ناوە دیارخەری کاری (وەرگرت)ە واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر، وشەی (وی) جێناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (وەرگرت)ە.

چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتیی ئامرازی پەیوەندی (ژ) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

١٠- لە ڕستەی (دەشتا مەڤلێرێ بە پیتە).

وشەی هەڤلێرێ ناوە، دیارخەری ناوی (دەشت)ە، چونکە واتای وشەی (دەشت)ی تەواوکردووە کە نیهادە، وشەی (بە پیت) هاوەڵناوە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە)یە.

دەستوور:

تەواوکەر: ئەو وشەیە یان ئەو وشانەیە کە لەرستەدا دەبینرێن بێجگە لە بنچینەکانی رستەدا.

تەواوکەر دوو جۆرە:

أ- تەواوکەری یان دیارخەری ناو: بریتییە لە (ناو، جێناو، هاوەڵناو)

ب- تەواوکەری کار: بریتییە لە (بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، هاوەڵکار).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا تەواوکەری ناو و تەواوکەری کار دەربهێنە:

١. مرۆڤی زانا پێش دەکەوێت.

٢. چیاکانی کوردستان بەرزن.

٣. بارام گۆڤارەکەی هێناوە.

٤. پار چووین بۆ سەیران.

٥. بازنێ زێڕ ب نرخە.

٦. دارا کتێبەکەی لە کتێبخانە کڕی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببنە دیارخەری ناو.

{ڕەز، گوڵ، چێشت، بە پەلە، بە دووەم، زانست، کارگە، ڕووبار}

ڕاهێنانی (٣)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببنە تەواوکەری کار.

{ ڕەز، گوڵ، چێشت، بە پەلە، بە دووەم، زانست، کارگە، ڕووبار}

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەوە):

١. ئازادی برادەرم کتێب دەفرۆشێت.

٢. دارڤان داران دبڕن.

٣. سەرهەد کتێبەکەی لە کتێبخانە وەرگرت.

ئەم نووسینە بخوێنەوە:

(سەرەتای بەهار بوو، تازە گوڵ و لالەی ئەوە دەشت و دەرە سەریان دەرهێنابوو، بە دەم شنە بای فێنك پێدەکەنین. نێرگز و بەیبون و مێلاقە و شلێر ئەو ناوەیان خەملاند بوو. بەرخ و کاریلە دەمیان لە گیای بەهاریێ نابوو، قاسپەی کەو لە ترۆپك و قەد پاڵەکاندا دەنگی دەدایەوە، هەتاوی نەورۆزیی لە لووتکەی چیا بڵندەکەی ئەو بەر گوندەکەمان هەڵات. تیشکی زێوینی بەسەر بەفری لاپاڵی شاخەکاندا، بەسەر لالەزارو گوڵزاری ئەو ناوەدا پەخش کرد. کورو کچ، لاوو پیری گوندێ مەتێکرا خۆیان بۆ سەیرانی نەورۆز ئامادەکردبوو، دەستەو کۆمەڵ پێکڤە بەرەو سەیرانگای ناوچەکە دەچوون. خەڵك لە گوندەکانی دەروربەریش روویان لەو سەیرانگایە کرد، لەوێ هەموو بە یەك دڵ گۆرانیی و ستران و سروودیان بۆ ئەو جەژنە نەتەوەییە دەچڕاند، من و کاوەی برادەریشم رووحان لەوێ کرد. شایی و گۆڤەند دەستی پێکرد، سێ پێی و رەشبەڵەك، شێخانی و سوسکەیی، سەماوەر لە هەموو لایەك جۆشدراو چا خورایەوە، دیسان کوڕو کچێت گوندیان دەستیان تێك گرتن و زەماندو هەڵپەڕکێ دەستی پێ کردەوە، ئێڤارێ، هەموو بە دڵێکی پڕ لە خۆشی و شادی، بە ئازادی و تەناهی بەرەۆ گوندێن خۆ گەڕانەوە پاش ئەوەی چاویان بە جوانی بەهار گەشایەوە).

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەڤ دەقە ئەدەبییەی سەرەوە دەبینین پـەیڤ و بێژەی وای تێدایە کە:

١. هەندێکیان ناوی گیاندارێك دیار دەکەن (ئاژەڵ بێ یان ڕووەك) وەك (بەرخ، کاریلە، نێرگز، مێلاقە، شلێر).

٢. یان وشەی وا هەیە لەناو نووسینەکەدا کە نـاون بـۆ شـتی بـێ گیـان وەك (نان، سەماوەر، چا).

٣. هەندێ پەیڤی تێدایە کە ناون بـۆ دیـاری کردنـی جێگـاو شـوێن وەك (گوند، سەیرانگا).

٤. دیـسان نووسـینەکە پـەیڤی وای تێدایـە کـە نـاوی کەسـێکی دیـارو تایبەتی پیشان دەدا وەك (کاوە).

٥. هەر لەو نووسینەدا جۆرە وشەی وا بەرچاو دەکەوێ کـە بیرێـك یـان هەسـتێك پیـشان دەدەن وەك (خۆشـی، شـادی، ئـازادی، تـەناهی، جوانی).

بەم جۆرە هەر وشەیەك لەوانەی کـە دەرمـان خـستن و نیـشانمان دان بۆ دەربڕینی مەبەستێك بەکارمان هێناون، پێیان دەڵێن (ناو).

دەستوور:

ناو وشەو بێژەیێکە بەکاردێت بۆ ناونانو دیاری کردنو پیشاندانی گیاندارێك (مرۆڤ بێ، ئاژەڵ، یان ڕووەك) یان بێ گیانێك (شت بێ یان شوێن) یان بیرو مەبەستێك.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستەو هۆنراوانەدا ناوەکان دەست نیشان بکەو ئینجا بیان نووسەوە:

١. ڕیی هـ[١] دبی بۆست[٢]، دوژمن نابی دۆست.

٢. من جوتیارم، من جوتیارم

من لەگەڵ هەتاو هاوکارم

من بە ئارەقو ئەو بەتین

دامان ڕشتووە بناخەی ژین

٣. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٤. ئەو ئەرخەوانە جوانە | کە لە گردی سەیوانە

بەڕیزە ئەو کچانە | وەك قومری[٣] دەوریان داوە.

٥. دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگێ من دوو دۆخ

یەك لسینە یەك لدل دا لەو ژمن تێن ئاخو ئۆخ

---

(١) ڕیی هـ= ڕدێن، ڕیش

(٢) بۆست= بست

(٣) قومری= باڵندەیەکی دەنگ خۆشە لە کۆتر بچووکترە.

ڕاهێنانی (٢)

بەم بۆشاییانە بە ناوێك پڕ بكەوە:

١. هەولێر .... هەرێمی فیدرالی كوردستانی عیراقە.

٢. هەنگ شیلەی ....دەمژێو .... دروست دەكا.

٣. شانۆ .... ی گەلە.

٤. .... ئەندامیٚ دیتنێیە.

٥. ئاڤا .... ژ بەفرو بارانیٚ پەیدا دبیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ناوانە لە ڕستەدا بەكاربهێنە:

١. ڕاستی ٢. هەنار ٣. ڕەزڤان ٤. برادۆست ٥. هەڵەبجە

ڕاهێنانی (٤)

١. بارام نووست.

بارام: ناوە، بكەرە

نوست: كارە، ڕابوردووە

٢. ئەم ڕستانە شی بكەرەوە:

١. شیلان هات. ٢. شێروانی هەرمی خار.

---

١) مێلاقە= جۆرە گوڵێكی چیاییە.

٢) ترۆپك = لوتكە، سەریٚ چیای.

٣) قەدپاڵەكان = لا پالی چیای.

٤) پەخش كرد= بەلاڤ كر، بڵاوی كردەوە.

جۆرەکانی ناو

أ- ناو لەرووی ناوەڕۆکەوە

ناوی تایبەتی- گشتی- کۆمەڵ

لەوانەی پەروەردەی نیشتمانیدا مامۆستا گوتی:

((هەرێمی فیدراڵی کوردستانی عێراق ئانکو باشووری کوردستانێ، لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری ۱۹۹۱ز گۆڕانێکی زۆری بە خۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لە چوار پارێزگا پێک دێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆک، چەند قەزایێکی تریش هەن کە بەشێکن لەو هەرێمە وەکو خانەقینو شەنگارو بەدرە. لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی ڕێفەبەریا کوردی گەلێک پرۆژەی ئاوەدانکردنەوە هاتنە جێ بەجێ کردن. سەدان باژێرو گوندو دێ نۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن، سەدان کیلۆمەتر ڕێو بان دروستکران. ژمارەیەکی زۆری کارگەو کارخانە کەوتنەوە گەڕ، بایەخ درا بە کاروباری چاندنو کشتوکاڵ بە قەڕیاندنا سامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێلو مریشک. پەرلەمانی کوردستانو حکومەتی هەرێم ژی هاتن دامەزراندن. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەڵاتی گرتە دەست.

دوو زانکۆی تازە لە سلێمانیو دهۆکو دەیان قوتابخانەو خاندنگە کرانەوە. ئازدارا کچا منو سەربەستێ برایێ وێ لەم دوو زانکۆیەدا دەخوێنن. کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێک لایەنەوە پێش کەفت. لەبەر هەندێ پێویستە بە دڵو گیان ئەزموونی دیموکراتی گەلی خۆمان بپارێزینو هەموو ببین بە سەرباز بۆ پاراستنا ڤان دەستکەفتان).

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی پەیڤەکانی مامۆستای پەروەردەی نیشتمانی بخوێنینەوە، دەبینین چەند ڕستەیەکی تێدایە وەکو:

١. ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێك دێتن هەولێرو سلێمانیو کەرکوكو دهۆك.

٢. سەدان باژێرو گوندو دێ تۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن.

٣. بایەخ درا بە کاروباری چاندنو کشتوکاڵو بە ڤەژیاندنا سامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێڵو مریشك.

٤. نازدارا کچامنو سەربەستێ برایێ وێ لەم دوو زانکۆیە دەخوێنن.

٥. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەڵاتی گرتە دەست.

دیسان ئەگەر بە وردی بەرێ خۆ بدەینە ڕستەکان دەبینین:

لە ڕستەی یەکەمدا ناوی چەند باژێرو شارێك هاتووە کە دەکەونە هەرێمی کوردستان وەك (هەولێر، سلێمانی، کەرکوك، دهۆك) کە هەر یەك ژوان، ناوە بۆ شارێکی دیاری کراوو ناوەکە دەبێتە ناوی تایبەتی.

لە ڕستەی دووەمدا وشەو بێژەکانی (باژێر، گوند، دێ) هەر یەکەیان ناوەو بەسەر هەموو گوندو دێو باژێرێکدا دابڕاوە چونکە لە یەك ڕەگەزن، بۆیێ ئەو جۆرە ناوانە پێیان دەگوترێ ناوی گشتی.

لە ڕستەی سێیەمیش دا دیسان بێژەکانی (مەڕ، بزن، پەز، گا، چێڵ، مریشك) کە جانەوەرو گیاندارن، ناوی گشتین چونکە بۆ ڕەگەزی ئەو گیاندارانەو بۆ تاکە تاکەیان بەکار دێ.

لە ڕستەی چوارەمدا وشەکانی (نازدار، سەربەست) دوو ناون کە بۆ دوو کەسی دیاری دەست نیشان کراو بەکارهاتوون و پێیان دەگوترێ ناوی تایبەتی.

لە ڕستەی پێنجەمیشدا وشەی (گەل) لە ڕواڵەتدا تاکە بەڵام لە ناوەڕۆک و واتادا (کۆ)یە، چونکە بێژەکە تێکڕا ئەو هەموو کەسە دەگرێتەوە کە پێکڤە پێیان دەگوترێ گەل، ئەو جۆرە ناوەش پێی دەگوترێ ناوی کۆمەڵ.

دەستوور:

ناو لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دەکرێ بە سێ جۆر:

١. ناوی تایبەتی: ئەو ناوەیە کە بەتایبەتی بەکاردێت بۆ ناونانی کەسێك یان شتێکی یان جێ و شوێنێکی دیاری کراوو تایبەت وەك: (ئەڤین- شێرکۆ- نازدار- هەندرێن- مەتین- دهۆك- کەرکووك- کورد)

ناوی تایبەتیش بۆی هەیە:

أ- ناوی کەسان بێت.

ب- ناوی ڕووبارو چیاو شارو گوند بێت.

ج- ناوی وڵات و میللەت بێت.

٢. ناوی گشتی: ئەو ناوەیە کە بۆ هەموو ئەو گیاندارو بێ گیانانە بەکاردێت کە خودانی یەك ڕەگەزن و ناوەکە بەسەر تێکڕاو بەسەر تاکە تاکەی ئەو ڕەگەزانە دابڕاوە. ئەو جۆرە ناوەش بۆی هەیە:

أ- بۆ کەسان بەکاربێت وەك: مامۆستا، کچ، کوڕ، دایك.

ب- بۆ ئاژەڵ و باڵندەو ڕووەك و میوە بەكاربێت وەك: شێر، گورگ، ماین، هرچ، پەز، كەو، كۆتر، مراوی، گەنم، جۆ، سێو، هەنجیر.

ج- بۆ شتان بەكاربێت (بێ گیان) وەك: بەرد، دار، چیا، ڕووبار، خانوو.

٣. ناوی كۆمەڵ: ناوێكە بە ڕواڵەت تاك پیشان دەدا بەڵام لە ناوەڕۆك واتای كۆ دەبەخشێ، ئەم جۆرە ناوەش بۆی هەیە:

أ- بۆ كۆمەڵێك كەس بەكاربێت وەك: لەشكر، گەل، میللەت، هۆز، دەستە، چین، تیرە.

ب- بۆ هەژمارەك گیاندارو ڕووەك بەكاربێت وەك: گاران، مێگەل، ڕەوە، گەلە، ران، گاگەل، كەرێ پەزێ، ڕەڤد (ڕەڤدا گورگان)، ڕەز، چەپك، دەسك، قامك.

ڕاهێنانی (١)

جۆری ئەم ناوانە نیشان بدە:

پیاو، ڕۆژك، قوتابی، جەژن، نێرگز، ئەحمەدی خانی، مێگەل، میللەت، زەردەشت.

ڕاهێنانی (٢)

لەم پارچە هۆنراوەیەدا ناوەكان دەست نیشان بكەو جۆرەكانیشیان دیار بخە.

بۆ ڕۆژی نەوڕۆز سێ چەپك	لە نێرگزو گوڵی ناسك
ئەكەم بە دیارییەكی جوان	بۆ گەلی كوردی قارەمان
گوڵاڵە سوورەی پارچەی دڵ	هی دڵێك كە كەوتە ژێر گڵ

دڵی ئەو لاوەی بۆ میللەت   جەڕانیان[1] لە گەردنیا پەت
چرای گیانیان کوژانەوە   شەماڵ جەستەی شەکانەوە
ئەم چەپکە گوڵەی من پێشکەش   بەوەی گڕ ئەگرێتە باوەش
بەو لاوانەی کە بۆ وەتەن   لە خەباتا پشوو نادەن
بۆ ژینی کورد بوون بە پێشەنگ   بوون بە مەشخەڵی شەوە زەنگ

ڕاهێنانی (٣)

ئەم بۆشاییانە بە ناوێکی گشتی پڕ بکەوە:

١. باخەکەمان .... ی جوانی تێدایە.
٢. چەم بێ .... نابێ.
٣. پێویستە .... هەموو ساڵێك لەوانەکانی دەرچێت.
٤. .... لە بەسرە زۆرە.
٥. .... نەخۆشی بڵاو دەکاتەوە.

ڕاهێنانی (٤)

وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان لەم ڕستانەدا شی بکەوە:

١. ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ ئاڤ دا.
٢. لەشکر سنوورەکانی وڵات دەپارێزێ.
٣. سیڤێن بەروارییا بناڤ و دەنگن.
٤. چەپکە گوڵێکم بۆ مامۆستا برد.
٥. سلێمانی شاری هەڵمەتو قوربانییە.

(١) جەڕانیان لە گەردنیا پەت= پەتك ل گەردەنێ وی ئالاند.

جۆرەکانی ناو

ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە

ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی

جوتیارێك گێڕایەوەو گوتی:

((ڕۆژەکە زۆر ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەکەی داپۆشیبوو، زەوی گەلەك تێنوو بوو، ئارەزووی بارانی دەکرد، لە ناکاو کردی بە هەورە تریشقەو لێزمەی باران، جوتیارو شڤان و گاوان، کەوتنە خۆشی و شادی، چونکە کە بەفرو باران زۆر بوو، کانیاو دەردەبن، ئاوی چەم و ڕووبار زۆر دەبێ، لە بەهاردا جوانی هەموو لایێکی سروشت دەگرێتەوە، خەم و پەژارە لە دڵ نامێنێ، هێزو وزە دەکەوێتە گیانی زیندەوەرو چانەواران. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئەم نووسینەی سەرەوەدا چەند ڕستەیەك دێنە بەرچاو وەك:

١. ڕۆژەکە ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەکەی داپۆشیبوو.

٢. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك.

٣. له ناكاو كردى به هەورە تريشقەو لێزمەى باران، جوتيارو شڤانو گاوان كەوتنە خۆشىو شادى.

٤. له بەهاردا جوانى هەموو لايێكى سروشت دەگرێتەوە، خەمو پەژارە له دلّ نامێنێ. ڕستەى يەكەم هەندێك ناوى تێدايە كە ئێمە لێرەدا مەبەستمانن ناوەكانيش بريتين له (هەور، ئاسمان) كه لەو ناوانەن وە بەر يەكێك له هەستەكانى مرۆڤ دەكەون ئەويش هەستى بينينە، لەبەر هەندێ ناوەكان پێيان دەگوترێ ناوى بەرجەستە.

له ڕستەى دووەميشدا كۆمەڵە ناوێك هەن كە هەر يەكەيان وەبەر هەستێك يا پتر لە هەستێكى مرۆڤ دەكەونو پێيان دەگوترێ ناوى بەرجەستە وەك ماست، پەنير، فرۆ، لۆر، سەرتوو، نيڤشك.

ئەگەر له ڕستەى سێيەم ڕامينێين، دەبينين ڕستەكە هەژمارەك ناوى تێدايە، بەڵام ئەوى مەبەستمانە هەر دوو ناوى (خۆشىو شادى)يە كە لە خۆيانـدا بـوونى سـەربەخۆيان نييـە، ناكەونـە بـەر يـەكێك لـە پێـنج هەستەكەى مـرۆڤ بـەڵكو تـەنيا لـە بـيرو خـەياڵو هـزردا بوونيـان هەيـە، ناوەكانى ئەم چەشنەش پێيان دەگوترێ ناوى واتايى.

ديسان له ڕستەى چوارەمدا ناوەكانى (جوانى، خەم، پەژارە) وەبەر ئەو جۆرە ناوانە دەكەون كە لەهزرو خەياڵدا پەيدا دەبنو بەر هيچ يەك لەو پێنج هەستەى كە مرۆڤ هەيەتى ناكەون، بۆيێ بەوان ژى دەگوترێ ناوى واتايى.

ناوی واتاییش دوو جۆری هەیە:

أ– ناوی واتایی بنجی کە هەر لە بنەڕەتدا بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێن وەك خەم، هێز، وزە، هۆش، باوەڕ، ترس، مەرگ.

ب– ناوی واتایی دروستکراو کە لەوشەیەکی بەرجەستە یان واتایی بە یاریدەی پاشگرێك دروست دەکرێ وەك: مێرانی، کوردینی، دۆستایەتی، پیاوەتی، ڕەشایی، مەزناتی، جوانی.

دەستوور:

لە ڕووی هەبوونەوە ناو دوو جۆرە:

١. ناوی بەرجەستە: ئەو ناوەیە کە وەبەر یەك لە پێنج هەستەکانی مرۆڤ دەکەوێت و بوونی سەربەخۆی هەیە.

٢. ناوی واتایی: ناوێکە لە خۆیدا بوونی سەربەخۆی نییە، بەر هیچ یەك لە هەستەکانی مرۆڤ ناکەون، تەنیا لە بیرو خەیاڵدا پەیدا دەبن، ئەویش دوو جۆرە:

أ- بنجی ب- دروستکراو.

ڕاهێنانی (١)

ئەم ناوە واتاییانە لە ڕستەدا بەکاربێنە.

مرۆڤینی– زیرەکی– برایەتی– جەنگ– ئاشتی.

راهێنانی (٢)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا هەر ناوێکی واتایی هەیە دەری بهێنە، جۆرەکەشی پیشان بدە:

١. جوامێریو هیمەتو سەخاوەت
میرینیو غیرەتو جەلادەت
ئەو خەتمە ژێر قەبیلی ئەکراد
وان دانە بە شێرو هیمەتو داد

٢. هەرببینا[1] دیت ڕمی[2] کۆشکی زۆرداری
گەیشتینە لووتکەی چیای ڕزگاری
ڕەوی[3] تەمی خەمو مژی پەژارە
بووژانەوە[4] ئەو هەتیوە هەژارە

٣. تێکۆشە دایم هەر وەکو هەنگ بە
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە
ئەوا پێت ئەڵێم چاکی بزانە
ژیانی مەردی باری گرانە

---

(١) هەرببینا= هەر ئەوەندەت زانی.
(٢) ڕمی= ڕما– هەر فت– ڕووخا.
(٣) ڕەوی= ڕەوییەوە– نەما– ڕەڤی.
(٤) بوژانەوە= ژیانەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانە هەر ناوێکی بەرجەستە هەیە دەست نیشانیان بکە:

١. تریفە بەیانیان هێلکەو نیڤشك دەخوات.

٢. گەنمو جۆ دوو بەرهەمی زستانەن.

٣. لبەهارێ خوناڤ [1] دکەفیتە سەر پەلکێت داران

٤. مەتینی دەستێ خۆ ب تەڤشوی [2] بڕی.

٥. جوتیاری زەڤی کێلا.

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە (شلۆڤەکردن):

١. کەوەکەی خەسرەو دەخوێنێت.

کەوەکە: ناوە، گتشییە، بەرجەستەیە، بکەرە، ناسراوە.

ی: ئامرای دانەپاڵە.

خەسرەو: ناوە، تایبەتییە، تەواوکەری ناوی کەوەکەیە.

دەخوێنێت: کارە، ڕانەبوردووە.

ێت: جێناوی لکاوە، جێی کەوەکەی گرتووە کە بکەرە.

٢. ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١. ترس مرۆڤ دەتۆقێنێ.

٢. خوێندەواری چرای ژیانە.

---

(١) خوناڤ = خوناو، ئاونگ، شەونم.

(٢) ب تەڤشوی= بە تەشوێ.

(وانەی پانزەهەم)

ئەرکی ناو لەڕستەدا

ڕستەکان:

١. پیرۆت نانی خوارد.

پیرۆتی نان خار.

٢. کوڕەکەی پیرۆت ئەندازیارە.

کوڕێ پیرۆتی ئەندازیارە.

٣. پیرۆتم لە شاری هەولێر دیت.

من پیرۆت لباژێرێ هەولێرێ دیت.

٤. کتێبەکەم لە پیرۆت وەرگرت.

من کتێب ژ پیرۆتی وەرگرت.

٥. ئەم کتێبە ئی پیرۆتە.

ئەڤ کتێبە یا پیرۆتییە.

٦. پیرۆت زیرەکە.

پیرۆت یێ زیرەکە.

خستنە ڕوو:

لە تەماشاکردنو سەرنجدانی ئەو کۆمەڵە ڕستەی سەرەوە، ژمارە ناوێکمان دێتە بەرچاو وەك: (پیرۆت، نان، کوڕ، ئەندازیار، شار، باژێر، کتێب).

ئەم ناوانە دەچنەوە سەر جۆرێك لەو جۆرانەی ناو کە لەمەوپێش باسمان کردن. بەڵام لە ڕووی ئەو ئەرکەی کە بەو ناوانەمان سپاردووە، هەر یەکەیان ئەرك و کارێکی جودای هەیە، بۆ نموونە:

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی یەکەمدا کاری نان خواردنەکەی دراوەتە پاڵ، واتە کردەوەی خواردنی نانەکە لەلایەن پیرۆتەوە جێ بەجێ کراوە، لەبەر هەندێ ناوی پیرۆت بووە بە بکەر. هەر ئەو ناوەی (پیرۆت) لە ڕستەی ژمارە دوودا ئەرکەکەی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، چونکە ئەگەر هەر ناوی (کوڕەکە)مان بهێنایە، لەوانە بوو بپرسی کە کوڕەکە ئی کێیە؟ بۆیێ پیرۆت بووە بە دیارخەری ناوی (کوڕەکە) واتە بووە بە دیارخەری ناوێك کە بکەرە.

لە ڕستەی سێیەمیشدا دیسان ئەرکی (پیرۆت) گۆڕاوە، لێرەدا (پیرۆت) کەوتووتە بەر کاریگەرییەتی کاری تێپەڕی (دیت)و بووە بە (بەرکار) چونکە ئەگەر ناوی (پیرۆت)مان نەهێنابایە، نەمان دەزانی کێ بینراوە.

لە ڕستەی ژمارە چواردا ناوی پیرۆت بە هۆی ئامرازی پەیوەندی (لە، ژ) بووە بە تەواوکەری بە یاریدە.

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی پێنجەمدا بووە بە تەواوکەر بۆ کارێکی ناتەواو کە ئەویش کاری ناتەواوی (ە)ی کاتی ئێستایە، بۆیێ (پیرۆت) بووە بە تەواوکەری کاری ناتەواو.

لە ڕستەی ژمارە شەشدا، ناوی (پیرۆت) سیفەتێکی دراوەتە پاڵ کە ئەویش زیرەکییە. کاری ڕستەکەش ناتەواوە، لەبەر ئەوە ناوی (پیرۆت) لێرەدا دەبێتە نیهاد.

کەواتە (پیرۆت) وەکو ناوێکی تایبەتی لەو ڕستانەدا شەش ئەرکمان پێ سپاردووە، هەروەك لە ڕستەکاندا ئاشکرا دەبن.

دەستوور:

ئەرکی ناو لە ڕستەدا بەپێی ئەو کارەی کە پێی دەسپێردرێ لە گۆڕان دایە، بە گشتی ناو لە ڕستەدا دەبێتە:

1. **بکەری ڕستەکە ئەگەر کارەکە لەلایەن ناوەکەوە جێ بەجێ بکرێ.**
2. **بەرکار ئەگەر کاریگەرییەتی کارەکە یەکسەر بکەوێتە سەر ناوەکە، بە مەرجێك کاری ڕستەکە تێپەڕ بێت.**
3. **دیارخەری ناوێکی دی، کە لەم بارەدا دبێژنێ (دیارخەری ناو).**
4. **تەواوکەر بۆ ئامرازێکی پەیوەندیو ئەو کاتە پێی دەگوترێ (تەواوکەری بە یاریدە)، لەم بارەشدا پێتڤیە ئامرازێکی پەیوەندی بکەوێتە پێش ناوەکەو ناوەکە دەبێتە تەواوکەری بە یاریدە.**
5. **تەواوکەری کاری ناتەواو.**
6. **نیهاد ئەگەر خەبەرێك یان سیفەتێکی درایە پاڵو کاری ڕستەکەش ناتەواو بوو.**

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەدا ئەرکی ئەو ناوانە پیشان بدە کە هێلیان بەژێردا کێشراوە.

١. هاوین گەرمە.

٢. برام چوو بۆ دهۆك.

٣. شۆڕشڤانان دوژمن شکاندن.

٤. شووشەی دەرمان دەبێ پاك بێت.

٥. سەرداری وانە نڤیسی.

٦. باران لە هەور پەیدا دەبێ.

٧. ئەز هەر هەیڤێ جارەکێ زەڤیا توتنێ ئاڤدەدەم.

ڕاهێنانی (٢)

نموونەی ڕستەیی بۆ ئەم مەبەستانە بهێنەوە:

١. ناوێکی تایبەتی بووبێتە نیهاد.

٢. ناوێکی گشتی بووبێتە تەواوکەری بەیاریدە.

٣. ناوێکی گشتی وەکو بەرکار بەکار هاتبێ.

٤. ناوێکی تایبەتی بووبێتە تەواوکەری کاری ناتەواوی ئێستا.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١. کچا لەزگینی مامۆستایە.

٢. هەڤالم لە هەڵەبجە دیت.

أ. جێناوی کەسی سەربەخۆ

ئەم نووسینەی خوارەوە بخوێنەوە:

((نیشتمان ئێمەی لە باوەشی خۆی گرتووەو لەژێر سێبەریدا من و تۆ، بە خۆشیی و شادییەوە دەژین. کوردستان وڵاتی دێرینی کوردە، باوو باپیرانی هەموومان زادەی ئەم خاکە پیرۆزەن، ئەوان هەر لەبەرە بەیانی مێژووی مرۆڤایەتییەوە، لەسەر خاکی پیرۆزی کوردستاندا دێ و گوندیان ئاوەدان کردەوەو بە چاندن و کشتوکاڵەوە خۆیان خەریك کردووە. لە مێژووی کوردستاندا پیاوی مەزن و پاڵەوان زۆرن. کاوەی ئاسنگەر نموونەی تێکۆشەری چەوساوەی میللەتەکەمانە. ئەو بە بازووی پۆڵایین و بە باوەڕی پڕ هێزی، شیا تەخت و بەختی زوحاکی دکتاتۆر سەرنگون بکا. ئێوە پێویستە شارەزای پاڵەوانانی مێژووی گەلی خۆتان بن و ئەوان بکەن بە نموونەو بە پێشڕەو بۆ خۆتان)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئەم دەقەی سەرەوە هەندێ وشەو بێژەی وامان بەرچاو دەکەوێ کە شوێن و جێی کەسێك یان چەند کەسانێکیان گرتووە، لە هەمان کاتیشدا واتای کەسەکە یان کەسەکانیان نیشان

داوەو پەیوەندییان بە کەسانی تروەوە ڕاگەیاندوە. بۆ نموونە لە دەقەکەدا وشەی (من) بەرچاو دەکەویّ کە لەجیاتی تاکە کەسێك بەکارهاتووە کە ئاخێوەر واتە قسەکەرەو دەبێتە (کەسی یەکەمی تاك).

وشەی (ئێمە)ش بەرچاو دەکەویّ کە ئەویش لە جێی ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە ئاخێوەرن‌و پێیان دەگوترێ (کەسی یەکەمی کۆ).

دیسان لە دەقەکەدا وشەی (تۆ) دێتە بەرچاوان، ئەویش لە جێی ئەو کەسە بەکارمان هێناوە کە ڕووی قسەی تێدەکەین‌و لەگەڵیدا دەئاخڤێن. ئەو ژی (کەسی دووەمی تاکە) کە گوێگر ئانکۆ گۆهدارە.

هەر بەم جۆرە ئەگەر لە خوێندنەوەی دەقەکە بەردەوام بین، تووشی وشەی (ئێوە) دەبین کە ئەویش جێناوی سەربەخۆی (کەسی دووەمی کۆ)یەو جێی ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکەین‌و دەبنە گوێگر یان گۆهدار.

وشەی (ئەو) کە هەر لە نووسینەکەدا دهێتە دیتن. بۆ ئەو کەسەمان بەکارهێناوە کە بزرەو بە کەسی سێیەمی تاك دهێتە ناسین، واتە جێناوی (ئەو) شوێنی کەسێك دەگرێتەوە کە لەبەر چاوان نییەو لێمانەوە دیار نییە، کەچی دەبینین وشەی (ئەوان) بۆ چەند کەسێك بەکاردێ کە لێمانەوە دیارنین‌و بزرن، ئەو کەسانەش بە (کەسی سێیەمی کۆ) ناو دەبرێن.

دەستوور:

جێناوی کەسیی سەربەخۆ، ئەو وشانەن کە سەربەخۆ دهێنە گۆتنو واتای کەسەکە یان کەسەکان نیشان دەدەنو پەیوەندییان بە کەسانی دیکەوە ڕوون دەکەنەوە. واتاکانیشیان ئاشکرایەو لە ئاخافتنو نووسیندا شوێنی کەسی یەکەمو دووەمو سێیەم دەگرنەوە بە تاکو کۆیانەوە. لە زاری کوردی کرمانجی خوارووودا ئەم جێناوانە ئەمانەن:

1. **من- ئەمن: بۆ کەسی یەکەمی تاك.**
2. **ئێمە- ئەمە: بۆ کەسی یەکەمی کۆ.**
3. **تۆ- ئەتۆ- ئەتوو- توو: بۆ کەسی دووەمی تاك.**
4. **ئێوە- ئەنگۆ: بۆ کەسی سێیەمی تاك.**
5. **ئەو: بۆ کەسی سێیەمی تاك.**
6. **ئەوان: بۆ کەسی سێیەمی کۆ.**

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە سەرەتای هەر ڕستەیەك لەم ڕستانە دابنێ:

1. پێم وایە ئەمساڵ هەمووتان دەردەچن.
2. لێمان گەڕێ کارەکانمان بە پوختی جێ بەجێ بکەین.
3. هەموو ڕۆژێك بەیانیان زۆر زوو لە خەو ڕادەبیت.
4. خۆمان دەزانین کاروباری وڵاتەکەمان بەڕێوەببەین.
5. کەی بە ئاواتی دێرینی خۆتان دەگەن؟

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستەیەدا، جێناوە کەسییە سەربەخۆکان لە تاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ:

((من لەهەموو کەس زیاتر سوودی تۆم دەوێ، بەڵام ئەو وانییەو سوودی منی ناوێ)).

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانەدا جێناوە کەسییە سەربەخۆ ڕاستەکان هەڵبژێرە:

١. (من– ئەو) ئارەزووی گەشت و گوزار دەکات.

٢. (ئەوان– ئێمە) بە فڕۆکە دەچین بۆ پاریس.

٣. (تۆ– ئەنگۆ) بخوێنن تا بە ئاوات دەگەن.

٤. (من– ئەوان) چاویان بە ئێوە کەوت.

٥. (ئەو– تۆ) پیاوی دوا ڕۆژە.

ب- جێناوی کەسی سەربەخۆ

ڕستەکان:

١. من سێڤەك خار.

٢. مە ئاگرێ نەورۆزێ لسەرێ چیایا هەلکر.

٣. تە ئامە بۆ هەڤالێ خۆ نڤیسی.

٤. وە خەبات ژ بۆ ئازادییێ و سەرفرازییێ کر.

٥. وی بارەك ترێ برە دهۆکێ بۆ فرۆتنێ.

٦. وێ گەلەك چیرۆکێن کوردی بۆ مە گۆتن.

٧. وان ڕێزمانا کوردی خاند.

خستنەڕوو:

ئەگەر لە ڕستەکانی لای سەرەوە وردبینەوە دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا وشەیەك هەیە کە لەجێی ناوی ئەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە کارەکەیان کردووە یان کارەکەیان دراوەتە پاڵ وشەکان بە تەواوی جێی ناوەکانیان گرتووە بۆیێ پێیان دەڵێین جێناوی کەسیی سەربەخۆ.

١. لە ڕستەی یەکەمدا (من) لە جیاتی کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووە کە قسەکەرە.

٢. لە ڕستەی یەکەمدا (مە) لە جێی کەسی یەکەمی کۆ بەکارهاتووە.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا (تە) بۆ کەسی دووەمی تاك بـەکارهاتووە کـە گوێگر یان گۆهدارە.

٤. لە ڕستەی چوارەمدا (وە) بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکارهاتووە.

٥. لە هەردوو ڕستەی ژمارە پێـنجو شەشـدا، هـەردوو وشـەی (وی) و (وێ) بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێن، (وی) بۆ تاکی نێـرو (وێ) بۆ تاکی مێ.

٦. لە ڕسـتەی حەوتـەمیش دا وشـەی (وان) بـۆ کەسـی سـێیەمی کـۆ بەکارهاتووە.

دەستوور:

لـە کۆمەڵـە جێنـاوی (ب)دا کـە سـەر بـە شـێوەزاری کـوردی کرمـانجی ژووروووە جێناوەکانی (من- مە، تـە- وە، وی- وێ- وان) لـە جێـی نـاوی ئـەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکاردێن کە کارەکە دەکەن یان کارەکەیان دەدرێتە پاڵ. ئەم کۆمەڵە جێناوە لە هەردوو باری ئـەرێنیو نەرێنیـدا بـەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری هەبوون لە ڕابردوو و ڕانەبردوودا.

أ- من هەیە	**من نییە(نینە)**
تە هەیە	**تە نییە (نینە)**
وی (وێ) هەیە	**وی (وێ) نییە (نینە)**
ب- من هەبوو	**من نەبوو**
تە هەبوو	**تە نەبوو**
وی (وێ) هەبوو	**وی (وێ) نەبوو**

٢. لەگەڵ کاری ویستن لە هەموو دەمەکانـدا (بـە ئـەرێنیو نـەرێنی)، (ویستن- ڤیان).

من ڤیا	من نەڤیا	ڕابوردوو
تەڤیا	تە نەڤیا	
من دڤێت	من نەڤێت	ڕانەبوردووی ـــ ئێستا (نهۆ)
تە دڤێت	تە نەڤێت	

٣. لەگـەڵ کـاری ڕابـووردوی تێپـەڕ بـە هـەموو جۆرەکانیـەوە (بـە ئەرێنیو نەرێنی):

من کڕی	من نەکڕی
تە کڕییە	تە نەکڕییە
وی (وێ) کڕ یبوو	وی (وێ) نەکڕ یبوو
مەدەکڕی	مە نەدەکڕی

ڕاهێنانی (١)

ئەڤ ڕستەیا ژێری دگەل هەمی جێناڤێت کەسیی سەربەخۆ بەکاربینە:

منْ هندەك پارە ژبرایێ خۆیێ مەزنْ ستاند.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە لە تاکەوە بکە بە کۆ:

١. تە ئەرکێ خۆ ب جهـ ئینا.

٢. من دگەل وی دەرس خاند.

٣. وێ دوهی ئازاد دیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دوو ڕستەیە شی بکەوە (شلۆڤە بکە):

١. وی کۆترەك گرت.

٢. وان پەز چەراند.

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

ئاخێوەر : قسەکەر، ئەو کەسێ کو دئاخڤی

ج. جێناوی کەسیی سەربەخۆ

ئازادی گۆت ((ئەز کوردمو ئەز وەلات پارێزم، تۆ ژی کـوردی، ژبـەر هندیّ پێدڤیە ئەم هەمی بێک دل خزمەتا نیشتمانیّ خۆ بکەین، ئـەزو تـو، ئەمو هوین، پێویستە بخوێنین، چونکە وەلات تەنیّ بزانستو زانیارێی پێشڤە دەچیت، برایێ مـن ئەڤـە دوو سـالە لدەرڤـەی کوردسـتان یێـە، لـوێریّ دخوینیت، ئەو خوێندنا پزیشکی لزانکۆیەکا بناڤ و دەنگ بدۆمینە، ڤوتابیێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو هەمی زاناو شارەزانە)).

خستنەروو:

گەلی کورد تێنووی زانستو زانیارییـە، ولاتـیش هـەر بەزانسـت پـێش دەکەویّ، لەبەر ئەوە پێویستە هەموو هەولّو تێکۆشانمان بـۆ فێربـوونی زانستو زانیاری تەرخان بکەین.

لـەم دەقـەی سـەرەوەدا ژمارەیـەك جێناومـان بەرچـاو دەکـەویّ کـە هەریەکەیان جێیو شوێنی کەسێکی یان ژمارە کەسێکی گرتووە.

جێنـاوی (ئـەز) بـۆ کەسـی یەکـەمی تـاك بـەکارهاتووە کـە ئـەویش ئاخێوەر یا قسەکەرە.

جێناوی (تو) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکارمان هێناوە کە گوێگرە.

جێناوی (ئەو) لە دەقەکەدا بەدوو شێوە بەکارهاتووە، جارێکیـان بـۆ کەسـی تـاکی نادیـار یـان بـزر وەك لـە ڕستەی ئـەو (خوینـدنا پزیـشکی لزانکۆیەکی بناڤ و دەنگ بدۆمینە)، جارێکیشیان بۆ کەسـانی نادیـار کـە

(کەسی سێیەمی کۆ)یە وەك لە ڕستەی (قوتابییێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو زاناو شارەزانە).

جێناوی (ئەم) بۆ کەسی یەکەمی کۆ، بەکارهاتووە.

دەستوور:

لە کۆمەڵە جێناوی کەسیی سەربەخۆی (جـ)دا کە ئەویش سەر بەزاری کوردی کرمانجی ژووروە، جێناوەکان لە جیاتی کەسێك یان ژمارە کەسێك بەکارهاتوون، وەك لە پێشا ڕوونمان کردەوە.

جێناوەکانیش لەم کۆمەڵەیەدا ئەمانەن:

١. ئەز کە جێی من دەگرێتەوە.

٢. ئەم واتە ئێمە.

٣. تو واتە تۆ.

٤. هوین واتە ئێوە، ئەنگۆ یان هنگ...

٥. ئەو کە بۆ (ئەو)ی تاك و (ئەوان)ی کۆ بەکاردێ.

کۆمەڵە جێناوی (جـ) بەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری تێنەپەڕ لە هەموو دەمەکانیدا بە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)یەوە، وەك

ئەز هاتم	**ئەز نەهاتم**
ئەز دهێم	**ئەز ناهێم**
ئەز دێ هێم	**(ئەز ناهێم)**

٢. لەگەڵ کاری بوون (لە ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، لەمەولا) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا، وەك

ئەز بووم	**ئەز نەبووم**
ئەزم	**ئەز نیمە (ئەز نینم)**

ئەز نابم	ئەز دبم
ئەز نابم	ئەز دێ بم

٢. لەگەڵ کاری تێپەڕی ڕانەبوردووی کاتی ئێستاو لەمەولا (نەۆو پاشی) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا، وەك

ئەز ناخۆم	ئەز دخۆم
(ئەز ناخۆم)	ئەز دێ خۆم

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە بۆشاییەکان دابنێو هۆی بەکارهێنانی جێناوەکەش ڕوون بکەوە:

١. دوهی .... دگەل هەڤالێ خۆ چووم بۆ فێرگەهێ.

٢. .... ئەڤ پێنوسە بۆ برایێ خۆ کڕییە.

٣. .... کچەکا زیرەكو جوانە.

٤. .... دێ نانی خۆین.

٥. .... دۆستو هەڤالێن خۆ لتەنگاڤیا بناسن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم جێناوانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

وێ– مە– ئەز– تە– هوین.

ڕاهێنانی (٣)

ڤان دوو ڕستەیێن ژێری شی بکەڤە (شلۆڤەکە):

١. خوشکا من زیرەکە.　　　　٢. بابێ تە ڕەزڤانە.

چـــاوگ

(١)	(٢)	(٣)
چاوگ	**قەدی چاوگ**	**کار ڕابوردووی نزیک (رووت)**
خوێندن	خوێند	خوێند
برین	بری	بری
کەوتن	کەوت	کەوت
برژان	برژا	برژا
بوون	بوو	بوو

خستنە ڕوو:

ئەگەر تەماشەیەکی کۆمەڵە پەیڤی (خوێندن، برین، کەوتن، برژان، بوون) بکەین دەبینین هەموویان کۆتاییان بە پیتی (ن) دێت، بەڵام پیتەکانی پێش (ن)ەکە جیاوازن‌و بریتین لە (د، ی، ت، ا، وو)، ئەگەر هەر یەکە لەو پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنین دەبینین کردەوەیەك دەردەخەن بێ ئەوەی هیچ کاتێك دەست نیشان بکەین، بۆ نموونە کە دەڵێین:

خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

لەم ڕستەیەدا پەیڤی خوێندن کردەوەیەك دەردەخات بەڵام بێ ئەوەی کات‌و تافی ئەم کردەوەیە پیشان بدات، جگە لەمە پەیڤەکە

کۆتایی دێت بە پیتی (ن) بۆیە ئەم جۆرە پەیڤانە لەزمانی کوردیدا بە (چاوگ) ناو دەبرێن‌و سەرچاوەن بۆ دروستکردنی هەموو کارەکان.

لە زمانی کوردیدا پێنج جۆرە چاوگ هەن کە بەپیتی پێش (ن)ەکە دەناسرێنەوەو، کە ئەمانەن:

١. چاوگی دالی: وەکو خوێندن، بردن
٢. چاوگی یائی: وەکو نووووسین، برین، درین، سرین.
٣. چاوگی تائی: وەکو کوشتن، فرۆشتن، هاتن.
٤. چاوگی ئەلفی: وەکو سووتان، دران، برژان.
٥. چاوگی واوی: وەکو چوون، بوون، دروون.

لە هەر چاوگێکدا ئەگەر (ن)ی چاوگەکە لابدەین ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێت (قەدی چاوگ)، کە لە هەمان کاتیشدا دەبێتە کاری رابردووی نزیک (رووت)، دەتوانین لێرەدا ئەوە روون بکەینەوە کە لەکاردا، کردەوەیەک هەیەو کاتێکی دیاریکراویش هەیە کە ئەم کردەوەیەی تیادا رووداوە، بەلام لە چاوگدا بوونی ئەم کاتە هەستی پێناکرێت. چاوگ سەرچاوەی دروستکردنی هەموو کارێکە لە هەموو تاف‌و کاتێکی جیاوازدا.

ڕاهێنانی (١)

چەند جۆرە چاوگمان هەیە؟ بۆ هەر جۆرێکیان دوو نموونە بنووسە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوەدا چاوگەکان، دەربهێنە:

((هـەورامان، کێـشان، بـرژان، جیهـان، سـەربان، کـردن، نووسـتن، نازەنین، بڕین، دروون، چوون، پەخشان)).

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانەی خوارەوە ئەگەر ڕاستن، بەرامبەریان بنووسـەوە ڕاسـتە، ئەگـەر هەڵەن، ڕاستییەکەی بە تەواوی بنووسەرەوە.

١. چاوگ کارێك دەردەخات، تافێکی دیاریکراوی بۆ نییە.

٢. چاوگو کار هیچ جیاوازییەکیان نییە.

٣. هەر وشەیەك کۆتایی بە پیتی (ن) هاتبوو، ئەوا بـەبێ چـەندو چۆن چاوگە.

٤. بە لابردنی (ن)ی چاوگ، چاوگ وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

کار لە ڕووی دەم و کاتەوە

أ. کاری ڕابوردوو (بوری)

مـــام (هـــێمن)ی شـــاعیر لـــە پێـــشەکی دیـــوانی (تاریـــك و ڕوون)دا نووسیویەتی و دەڵێ:

((من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیـاوێکی دنیـا دیـدەو کۆنـساڵ کـەڵکم وەرگرت و توانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵ و دانی خۆمان لەڕزین و زایە بـوون ڕزگار بکەم

بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو، بەڵام بـەفر ئارەقیـشی نـەدەکرد، ڕۆژێك چوومە مزگەوت، تەماشام کرد پیرە پیاوێك بـە تـەنێ لـە تەنیـشت سۆبە ساردو سڕەکە هەڵکورماوە، هەرمنی دیت گوتی: منداڵی ئەو زەمانـە ئێمەی پێ خەرفاوە، گوتم مامە گیان چ قەوماوە؟ گوتی: بەسەری تۆ ئـەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ. گوتم: جا، بۆ کون کونی بکەن؟ گـوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گوتم ناوەڵا. گوتی بیلامانێ کە ساڵ درەنگ بـوو هـەرد گەرم دادێ و هەڵمێ دەکا. بـەفریش نایـەڵێ هەڵمەکـە بێتـە دەرەوە لـە ناوخۆیدا دەگەڕێتەوەو دەغڵەکە دەسوتێ، ئەگەر کون بکـرێ هەڵمەکـەی دێتە دەرەوە ناسووتێ، قسەی مامە پیرەم بە دڵیەوە نووسا، بەڵام کارەکـە زۆر گرانبوو، بەفرەکە ئەوەندە ڕەق بوو بە لۆسە کون دەکرا، بەڵام پاشـان تێگەیشتم پەندی پێشینان چەند ڕاستە کە گووتویانە "دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە")).

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی لەو دەقە ئەدەبییەی سەرەوە ورد بینەوە دەبینین کۆمەڵێك کاری ڕابووردووی (بۆری) بەخۆوە گرتووە، کە دەتوانین هەندێکیان دەست نیشان بکەین وەك (کەلکم وەرگرت، توانیم، گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد، چوومە، هەلکوڕماوە، دێت، نووسا، خۆش بوو،.... هتد). دیارە هەمووشمان ئەو ڕاستییە دەزانین کە کاری ڕابووردوو کارێکە ڕوودانو فەرمانی ئیشێك پیشان دەدا کە بەر لەکاتی ئاخافتن قەومابێ، واتا کە مرۆڤ لە کارەکە دەدوێ کارەکە ڕوویداوەو کاتەکەی بەسەرچووە. بەلام سەرەڕای ئەوەش، کارە ڕابوردووەکان، هەر چەندە لە ڕابووردوودا ڕوویان داوە جیاوازییێك لەکاتی ڕوودانیان هەیە، بۆ نموونە لە ڕستەی (من بەخۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنسالێ کەلکم وەرگرتو توانیم بەشێکی زۆر لە دەغلّو دانی خۆمان لە ڕزینو زایە بوون ڕزگار بکەم).

هەردووکاری (کەلکم وەرگرت، توانیم) ڕوودانی کارێك نیشان دەدەن کە بەتەواوی لە دەمی ڕابووردوودا ڕووی داوەو کۆتایی هاتووە، ئەم جۆرەش ناو دەنێین (ڕابوردووی ڕووت).

لە ڕستەی بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو (بوو بوو)، بەلام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد) کارەکانی (گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد) دووکاری ڕابووردوون، بەلام لە ڕووی دەمی ڕوودانیان لە ڕابووردوو جیاوازییان هەیە، کاری (گەرم ببوو– گەرم بوو بوو) کارێکە ئیشێك

پیشان دەدا کە دەمی ڕوودانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ماوەیەکی درێژی بەر لەکاتی ئاخافتن، بۆیێ ناوی دەنێین (ڕابوردووی دوور)، بەلام کاری (ئارەقیشی نەدەکرد)، هەر چەندە ڕوونەدانی کارێك لە ڕابوردوودا پیشان دەدا، بەلام ڕوودانەکە یان (ڕوونەدانەکە) هەر بەردەوامە کاتێکی دیارکراو نییە کە کۆتایی بە ڕوودانەکە بهێنێ، بە واتایێکی دیکە ئیشەکە (لە ڕوودانو لە ڕوونەدان)دا هەر بەردەوامە ئەو جۆرە کارە بە کاری (ڕابوردووی بەردەوام) ناو دەبرێ.

لە ڕستەی (ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك بە تەنێ لە تەنیشت سۆبە ساردوو سرەکە هەلکورماوە). چەند کارێکی ڕابوردوو هەیە، بەلام ئەوەی ئێمە مەبەستمان پێ کاری (هەلکورماوە)یە، ئەو کارە ڕوودانی ئیشێك لە ڕابوردوودا دەخاتە ڕوو کە ئاسارو ئەنجامەکەی هەتا دەمێکی نزیك لەکاتی ئاخافتن هەر دەمینێ، ئەم جۆرە کارەش پێی دەگوترێ (ڕابوردووی تەواو).

دەستوور:

کاری ڕابوردوو: ئەوەیە کە کارێك یان ئیشێك ڕادەگەیێنێ لەکاتی ڕابوردوو ئانکۆ بۆریدا، واتە بەر لەکاتی ئاخافتن، کاری ڕابوردووش وەك باسکرا ئەم جۆرانەی هەیە:

١. ڕابوردووی نزیك (ڕووت).

٢. ڕابوردووی دوور.

٣. ڕابوردووی بەردەوام.

٤. رابوردووی تەواو

ژ	دەمەکان	پێشگر	کار	پاشگر
١	رابوردووی نزیك	-	هات	-
٢	رابوردووی دوور	-	هات	بوو (وەکو کارێکی یاریدەدەر)
٣	رابوردووی بەردەوام	دە	هات	-
٤	رابوردووی تەواو	-	هات	وە(ووە)

ڕاهێنانی (١)

١. ئەز چووم — من چووم

توو .... — تۆ ....

ئەو .... — ئەو ....

ئەم .... — ئێمە ....

هوین .... — ئێوە ....

ئەو .... — ئەوان ....

٢. من گرت — من گرتم

تە............ — تۆ ....

وی .... — ئەو ....

وێ ....

مە .... — ئێمە ....

وە .... — ئێوە ....

وان .... — ئەوان ....

٣. ئەز هاتیمە	من هاتووم
تو	تۆ ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....
ئەو	ئەوان ....
٤. من گرتیە	من گرتوومە
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەدا کارە ڕابووردەکان دەربهێنەو جۆرەکەیان نیشان بدە:

١. کە چووم باوکم نووستبوو.

٢. هەتا نهۆ هەڤالێ من نەهاتیە.

٣. ئازادم دیت لە پەرتوکخانەدا دەیخوێند.

٤. وێ بازنێ زێڕ کڕی.

٥. کە هاتم، ئەو نانی دەخوارد.

ڕاهێنانی (٣)

٥. ئەڕ هاتبووم	من هاتبووم
تو …………	تۆ …………
ئەو …………	ئەو …………
ئەم …………	ئێمە …………
هوین …………	ئێوە …………
ئەو …………	ئەوان …………
٦. من گرتبوو	من گرتبووم
تە …………	تۆ …………
وی …………	ئەو …………
وێ …………	
مە …………	ئێمە …………
وە …………	ئێوە …………
وان …………	ئەوان …………
٧. ئەز دهاتم	من دەهاتم
تۆ …………	تو …………
ئەو …………	ئەو …………
ئەم …………	ئێمە …………
هوین …………	ئێوە …………

ئەو …………	ئەوان …………
٨. من دگرت	من دەمگرت
تە …………	تۆ …………
وی …………	ئەو …………
ویٚ …………	
مە …………	ئێمە …………
وە …………	ئێوە …………
وان …………	ئەوان …………

ڕاهێنانی (٤)

ڤان ڕستێن ژێری شی بکەڤە:

١. سیڕوانی نامە نڤیسییە.

٢. نازداریٚ وانە خاند.

٣. ئازاد نووستبوو.

مامۆستای زانیاری لە باسی (ئاو) گوتی:

((ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانە، مرۆڤ و جانەوەرو رووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین، سێ بەشی گۆی زەمین بە ئاو داپۆشراوە، ئێستا گرفتی كەمی ئاو ولاتان نیگەران دەكا، لەبەر ئەوە دەسەلاتدارانی ڤان ولاتان بیر لەوە دەكەنەوە كە ئەو گرفتە چارە بكەن، لە پاشەرۆژدا ئاڤ دەبێتە فاكتەرێكی پڕ هێز بۆ رێكخستنی پەیوەندی لە نێوان میللەتانی جیهان، ئاو سەرچاوەی وە دەست خستنی وزەی كارەبایە، پشكا هەرە زۆری وزەی كارەبای هەرێمی كوردستان لە هەردوو بەنداوی دوكان و دەربەندیخان دهێتە بەرهەمهێنان، پاش چەند سالێكی دی ئاو جێی نەوت دەگرێ لە بەرهەمهێنانی وزە، لێ مخابن ئاوی كوردستان بە فیرۆ دەچێت، ئەگەر كوردستان ژی خودانا بڕیارێ خۆ بایە ئەو سامانە گرنگە سوودی بۆ گەلی كورد دەبوو)).

خستنەڕوو:

ئەگەر بە سەرنجەوە ئەو باسەی سەرەوە بخوێنینەوە، دەبینین ژمارەیەك كاری تێدایە كە ڕوودانی كردەوەیەك نیشان دەدەن، كە لەكاتی ئاخافتن یان لە پاش كاتی ئاخافتن ڕووی دابێ، دیارە ئەو كارەی

ئیشێك دەردەخا كە لەگەڵ ئاخافتنـدا ڕووی دابـێ پێـی دەگـوترێ كـاری ڕانەبوردووی (ئێستا یان نهێ)، ئەوەی كە ئیشێك دەردەخا لە دوای كاتی ئاخاوتن ڕووی دابێ، ئەوەیان پێی دەگوترێ كاری داهاتوو یـان (پاشـی، لەمەودوا، ئاینده).

بۆ نموونە:

لە ڕستەی (ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانـە، مـرۆڤ و جانـەوەرو ڕووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین).

دەبینین كاری (دەژین) كردەوەیەك نیشان دەدا كە لـەكاتی ئێـستادا ڕوو دەداتو ئەو جۆرە پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردوو.

بە هەمان شێوە ڕستەی (ئێستا گرفتی كـەمیی ئـاو وڵاتـان نیگـەران دەكا) ئیشێك پیشان دەدا كە لـەكاتی ئاخافتنـدا ڕووی دابـێ بـۆیێ پێـی دەگوترێ كاری ڕانەبوردووی ئێستا یان (نهێ).

بەڵام ئەگەر لە ڕستەی (ئاڤ دێ بیتە فاكتەرێكی پڕ هێز بۆ ڕێكخستنی پەیوەندی لەنێوان میللەتانی جیهان).

وردبینەوە، دەبینین كاری (دێ بیتە) كردەوەیەك نیشان دەدا كە تـا كاتی ئاخافتن ڕووی نەداوە، بەڵكو ڕوونەدانەكەی دەكەوێتـە پـاش كـاتی قـسەكردنەكە، بـۆیێ پێـی دەگـوترێ كـاری ڕانـەبوردووی داهـاتوو یـان (پاشی).

هەروەها لە ڕستەی (پاش چەند ساڵێكی دی ئاو جێی نـەوت دەگـرێ لە بەرهەمهێنانی وزە).

کاری (دەگرێ) لە شێوەدا وەکو کارێکی ڕانەبردوودی کاتی ئێستایە، بەڵام لە واتادا بەهۆی گرێی هاوەڵکاری (پاش چەند ساڵێکی دی)یەوە، ڕوودانی ئیشێك نیشان دەدا کە دەکەوێتە پاش کاتی ئاخافتنەوە، هەر بۆیێ بەم جۆرەیان دەگوترێ کاری ڕانەبوردووی داهاتوو یان (پاشی).

دەستوور:

کاری ڕانەبوردوو کردەوەیێك نیشان دەدا یان لەگەڵ کاتی ئاخاوتندا ڕوو دەدات و ئەو کاتە پێی دەڵێن (ڕانەبوردوو کاتی ئێستا)، یان لەدوای ئاخافتن ڕوو دەدات کە ئەو کاتە پێی دەڵێن ڕانەبوردوو کاتی داهاتوو (پاشی)، کە لەشێوەدا هەردووکیان لە یەك دەچن، تەنیا هاوەڵکاری کات جودایان دەکاتەوە وەك:

دەچـــــم بـۆ لادێ

ئێستا دەچـم بۆ لادێ

سبەینێ دەچم بۆ لادێ

بـەڵام لـە شـێوە زمـانی کـوردی کرمـانجی ژووروودا نیـشانەی (دێ) دەخرێتـە پـێش کـارە ڕانەبردووەکـە، ئنجـا پێـشگری (بـ) لـەجیاتی (د) بەکاردێ. بۆ ئەوەی ببێتە ڕانەبردووی کاتی داهاتوو وەك:

ئەز نهۆ دچم بۆ دهۆکێ

ئەز سبەهی دێ بچم بۆ دهۆکێ.

ڕاهێنانی (١)

ئەم نووسینە بخوێنەوەو ئنجا هەرچی کاری ڕابوردوو هەیە بیانکە بە ڕانەبوردوو:

((هاوین بوو، هەوا ئەوەندە گەرم ببوو کەس نەیدەتوانی تا ئێوارەیەکی درەنگ دەربکەوێ، میوەی هاوینە پێگەیشتبوو، بەڵام گەرما بەشێکی زۆری درەختی میوەی زەرەرمەند کردبوو، ڕۆژێکیان برادەران بڕیاریان دا بچین بۆ هاڤینگەها سوارەتووکەی، بە ئوتومبێل چووین، ئاوو هەوای ئەوێ فێنك بوو، تا ئێوارە ماینەوە. مە ڕۆژەکا زۆر خۆش بڕێ کرد دوور لە گەرما، ئاوی ساردی ئەو هاڤینگەهە دەروونی هەموومانی فێنك کردەوە)).

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارە ڕانەبوردووانە لە ڕستە بەکاربێنە:

دەخوێنم– دنڤیسین– ئەز دخوینم– هوین دچن– دەکێلێ(ێت)– دروست دەکەن.

ڕاهێنانی (٣)

شیکردنەوە:

٣. کۆتری سپی جوانە.

کۆتر: ناوە، گشتییە، نیهادە.

ی: ئامرازی دانەپاڵە.

سپی: هاوەڵناوە، تەواوکەری ناوی (کۆتر)ە.

جوان: هاوەڵناوی چۆنیەتییە، تەواوکەری کاری (ە)ی ناتەواوە.

٤. ئەم ڕستانە شی بکەوە

أ– پیاوی ئازا خۆشەویستە.

ب–دەرەبەگی خوێنمژ نەیارە.

ج. كاری داخوازی

لەوانەی زانیارییدا، مامۆستامان گوتی:

((خوێندكارینە بۆ ئەوەی لەشتان دروست بێ، پتەوو بەهێزبن هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن، دەم و چاوتان بە ئاوو سابوون بشۆن، ئنجا نانی بەیانی بخۆن، جلك و بەرگتان لەبەر بكەن و برۆن بۆ قوتابخانە.

ئەی قوتابی، لە كاتی دیاری كراودا، لە پۆلەكەت ئامادەبە، گوێ لە مامۆستا بگرە، دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە، تەماشای ئەملاو ئەولا مەكە، كە تەواو بووی یەكسەر هەرە مال، پشتی پشوودان و حەسانەوە وانەكانت بخوێنە، ئەركی ماڵەوە بنڤیسە، كات بە فیڕۆ مەدە، هەڤالینێ دگەل مرۆڤێن خراپ نەكە)).

خستنەڕوو:

دیارە قوتابی و خوێندكاری ژیرو هۆشمەند دەبێ ئامۆژگاری مامۆستایان لەگوێ بگرێ بۆیێ مامۆستای زانیاری ڕووی لە قوتابیانی كردو هەندێك ئامۆژگاری كردن، بۆ ئەوەی سوودی لێوەربگرن.

مامۆستای زانیاری جارێك ڕوو لە هەموو خوێندكاران دەكاو پێیان دەڵێ:

١. هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن.

جارێكیش ڕوو لە تاكە تاكەیان دەكاو پێیان دەڵێ:

٢. ئەی قوتابی، لەکاتی دیاری کراو لە پۆلەکەت ئامادەبە گوێ لە مامۆستا بگرە.

لە ڕستەی یەکەمدا مامۆستا داوا لە خوێندکاران دەکا کارێك لە دوای ئاخافتن ئەنجام بدەنو کارەکەی خستۆتە شێوەی داواکردن یان داخوازی یان فەرمان پێکردن، دیارە خوێندکارانیش کە کەسی دووەمی کۆ)ن داخوازییەکەی مامۆستایان جێ بەجێ دەکەن.

لە ڕستەی دووەمیش بە هەمان شێوە ڕوو لە تاکە قوتابی دەکات کە (کەسی دووەمی تاکە)و داوای لێ دەکا کە لەکاتی دیاری کراودا لە پۆل ئامادە بێو گوێ لە مامۆستا بگرێ، دیارە ئەنجامدانی ئەو کارەش لەلایەن قوتابییەکە دەکەوێتە پاش ئاخافتنەکەی مامۆستاو هەر لەبەر ئەوەش ئەم جۆرە کارە پێی دەگوترێ کاری داخوازی.

دیسان لە هەردوو ڕستەی ((دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە))و (تەماشای ئەملاو ئەولا مەکە)، مامۆستا داوا لە قوتابی دەکا کە کارەکە ئەنجام نەدا چونکە ئەنجامدانی ئەو جۆرە کارانە بە خراپە دەشکێتەوە سەر خوێندکار، ئەو جۆرە کارانە ژی هەر کارێت داخوازین بەلام لە دۆخی نەرێدان.

کە بە ئامرازی (مە)و (نە) دروست دەکرێ.

دەستوور:

کاری داخوازی، کارێکە داخوازی کردنی یان نەکردنی ئیشێکی پێ لە کەسی دووەمی (تاک و کۆ) دەکرێ، کە یەکسەر لەدوای ئاخافتن ئەنجام دەدرێ.

کاری داخوازی بەنیشانەی (بـ) دەست پێدەکاو بە بزوێنی (ە) بۆ تاک و بە نەبزوێنی (ن) بۆ کۆ دوایماهی دێت، کە ڕەنگبێ هەردووکیان لەم شوێنەدا بە جێناو دابنرێن، وەك: بنووسە- بنووسن.

بەڵام لە هەندێك کاردا کە ڕەگەکانیان کۆتاییان دێ بە بزوێنی وەکو (ۆ- وو- ێ- ی).

لە کەسی دووەمی تاك دا بزوێنی (ە) دەرناکەوێ وەك: (بخۆ- بڕۆ- بشۆ- بنوو- بدروو- بڵێ- دابنێ- بژی- بگری)

ڕاهێنانی (١)

کاری ئەم ڕستانە لە دۆخی (ئەرێ)وە بگۆڕە بە (نەرێ):

١. شەو درەنگ بخەوە.

٢. بچن بۆ مەلە کردن.

٣. کەلوپەل بە گران بفرۆشە.

٤. یارمەتی ئەم پیاوە بدە.

٥. نان زۆر بخۆن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارانە جارێك بە (مە)و جارێك بە (نە) بخە دۆخی نەرێنی.

بنڤە– بدروون– پیێ بکەنە– سەر بکەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێرە هۆنراوانە هەرچی کاری داخوازی هەیە دەستنیشانی بکەو بینووسەوە:

١. لە خەو هەستن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە.
هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزل و هونەرتانە

٢. ئەی باڵندەی هەستم بە گوڕ
بفڕە بۆ ناو بڵێسەو گڕ.

٣. ئەی کچێ ڕابە بخوێنە داتو سەربەست هەر بژی
زوو ژ خەوتو سەر هلینە بەس بمینە بێ مژی.

لێکدانەوەی وشەکان:

سەرهلینە : سەر بەرز بکەوە

بێ مژی : بێ مێشك

بەشی ڕێنووس:

ئەلفبێی کوردی بە پیتی لاتینی

پێشەکییەکی مێژوویی: کوردەکان بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام خاوەنی ئەلفبێیەکی تایبەتی خۆیان بوون و بە قسەی زانای بەناوبانگی کورد مامۆستا (بلەچ شێرکۆ) کوردەکان لە پێش ئیسلامدا لە چەپەوە بۆ ڕاست و بە ئەلفبێیەکی سەربەخۆی خۆیان زمانەکەی خۆیانیان دەنووسی بەلام لە پاش ئەوەی ئایینی ئیسلام لەناو کورداندا بڵاوبوویەوە، کوردەکان وازیان لەو ئەلفبێیە تایبەتەی خۆیان هێناو کەوتنە سەر نووسین بە پیتی عەرەبی، زۆریش لە مێژوو نووسان لەو باوەڕەدان کە کوردەکان بە ٢٨٠٠ ساڵ پێش زایین خاوەنی ئەلفبێی تایبەتی خۆیان بوون، بەلام دوای موسڵمان بوونیان وازیان لە نووسین بە زمانەکەی خۆیان هێناو پەنایان بردە بەر زمانەکانی عەرەبی و فارسی و تورکییەوە، بەتایبەتی کە زمانی عەرەبی زمانی قورئانی پیرۆز و دوو زمانەکەی تریش زمانی شاهەنشاو سوڵتانەکان بوون، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا لەولاو لەملادا کوردەکان جاروبار نووسینی ئەدەبی و ئایینی و تەنانەت زمانەوانیشیان بە کوردی بەلام بە ئەلفبێی عەرەبی نووسیوە، باشترین نموونەش هۆنراوەکانی بابەتایەری هەمەدانی و عەلی حەریری و فەقێی تەیران و بێسارانی و ئەوانی تر بوو.

زۆر لە ڕۆژهەلاتناسەکان لەبارەی زمان و نووسینی کوردییەوە شتیان نووسیوە، قەشە (گارزۆنی) ئیتالیایی لە ڕیزی پێشەوەی ئەوانەوە دێت،

ئەو قەشەیە لە ساڵی ١٧٨٧ز کتێبێکی لەبارەی ئەلفبێی کوردییەوە لە چاپ دا، لە پاش ئەویش چەند ڕۆژهەلاتیناسێکی تر کاری لەم جۆرەیان کردووە، وەکو ئۆگست چاپا کە فەرهەنگێکی کوردی– فەرەنسی بە خەتی فارسی لە ساڵی ١٨٧٩دا لە چاپدا.

گرنگترین کاری ئەم بوارە کتێبەکەی (یوسف زیائەدین) بوو کە لە ١٨٩٢ز نووسراوە، پێش ئەویش مەلا مەحمودی بایەزیدی لە ساڵانی ١٨٥٨– ١٨٥٩ ئەلفبێیەکی بە پیتی عەرەبی بۆ نووسینی زمانی کوردی دانا، لەو نوسراوەدا مەلا مەحموود هەوڵی داوە شێوەی هەندێك پیت دروست بکات کە لە عەرەبیدا نین وەك پ، چ، گ، ڤ، ژ... هتد.

یەکەم پەرتووکی ئەلفبێ لە ساڵی ١٩٠٩ لە ئەستانبول دەرچووە بەناوی (ئەلفبای کرمانجی). هەر لەم بوارەدا کۆمەڵەی (هیڤی) کە لەساڵی (١٩١٢) لە ئەستانبول دامەزرا، ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە پێشخستنی ئەلفبێی کوردی بە پیتی عەرەبی، ئەو کۆمەڵەیە دوو گۆڤاری بەناوەکانی (ڕۆژی کورد)و (هەتاوی کورد) دەرچوواند، هەر لەسەر لاپەڕەکانی ئەم دوو گۆڤارەدا بانگەشەی ئەوە درا کە ئەلفبێی کوردی بە پیتی عەرەبی بگۆڕێت بۆ پیتی لاتینی چونکە ئەلفبێ عەرەبییەکە بە کەلکی نووسینی زمانی کوردی نایێت.

لە کوردستانی باشووریشدا، سەرەتا ڕۆشنبیرە کوردەکان ئەوەندەی گرنگییان بە کێشە سیاسییەکان دەدا، ئەوەندە بەلای مەسەلەی ئەلفبێی کوردییەوە نەدەچوون، بەلام ئینگلیزەکان لە ساڵانی بیستی سەدەی نۆزدەم هانی ڕۆشنبیرانیان دا تا ئاوڕێك لە مەسەلەی ڕۆشنبیری

کوردی بدەنەوە، لەساڵی ١٩١٨ مێجەرسۆن ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی) لە بەغدا دەرکرد، کە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە پێشخستنی زمان و نووسینی کوردی، دوای ساڵی ١٩٢٥ چەند ڕۆژنامەو گۆڤارێك دەرچوون کە گرنگیان بە ئەلفبێی کوردی دەداو ڕووناکبیری وەك توفیق وەهبی و ئیسماعیل حەقی شاوێس تیایاندا دەنووسی.

هەر لەم بوارەدا، بیرۆکەی گۆڕینی پیتە عەرەبییەکان بە پیتە لاتینییەکان لەناو کوردانـدا پەیدابوو، کۆمەڵەی هیڤی هەر لە ساڵی ١٩١٣دا ڕۆڵێکی سەرەکی لەم مەسەلەیەدا دەگێڕا، هەروەها مێجەرسۆنی ئینگلیزیش هەر لەو ساڵەدا واتە لە ١٩١٣ نامیلکەیەکی لەبارەی ئەلفبێی کوردی و هەندێ مەسەلەی ڕێزمانی دانا، ئینگلیزەکان پێیان خۆش بوو کورد ئەلفبێی لاتینی بەکاربهێنێت، بەڵام هەموو ئەم هەوڵانە شکستیان خوارد.

دوا جار هەوڵەکانی میرجەلادەت بەدرخان سەریان گرت و ئەو زانایە ئەلفبێیەکی لاتینی دانا کە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا بگونجێت و لە ساڵی ١٩٣٢دا بلاوی کردەوەو پاشان ژمارەکانی گۆڤاری (هاوار)ی لە دیمەشق پێ بە چاپ گەیاند. میر جەلادەت تا مردیش هەر لەم بوارەدا کاری کرد.

ڕاهێنانی (١)

ئەم پەیڤانە بە پیتی لاتینی بنووسە:

چیا، کوردستان، چەم، جوانی، ڕۆژگار، ئازادی، گۆران، هەندرێن، دهۆک، زاخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە بە پیتی لاتینی بنووسەوە.

١. زستانی کوردستان زۆر ساردە.
٢. ئازادی کوڕێ وی ل زانکۆیا دهۆکی دخوینیت.
٣. مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ بناڤ و دەنگە.
٤. سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستانە.
٥. کەرکووك بەشێکە لە هەرێمی کوردستان.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پارچە نووسینە لە ئەلفبێی عەرەبی بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی لاتینی:

(لە پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ هەرێمی کوردستان گۆڕانێکی زۆری بەخۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێکدێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆک، چەند قەزاییێکی تریش هەن کە بەشێکن لەم هەرێمە وەك خانەقینو شەنگارو بەدرە، کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێشکەوتووە، لەبەر ئەوە پێویستە ئەزموونی دیموکراتی کوردستان بپارێزین).

Ĥewt- Ĥelwa	حێ	ح	ĥ- Ĥ	٦
Xew- Xurma	خێ	خ	x- X	٧
Dar- dest	دال	د	d- D	٨
Beraz- Ker	ڕێ	ر	r- R	٩
Ŕûbar- Ŕeng	ڕای قەڵەو	ڕ	ŕ- Ŕ	١٠
Zê- Zeng	زێ	ز	z- Z	١١
Jin- Jeng	ژێ	ژ	j- J	١٢
Sêw- Mast	سین	س	s- S	١٣
Şêr- Şew	شین	ش	ş- Ş	١٤
E'lî, A' dil, u'mer, le'lî, ni'met	دەخرێتە سەر نەبزوێنەکە ع عەین			١٥
X̂ardan- X̂em	غەین	غ	x̂ – X̂	١٦
Kef- Fênik	فێ	ف	f- F	١٧
Mirov- Çav	ڤێ	ڤ	v- V	١٨
Qaz- Boq	قاف	ق	q- Q	١٩
Kew- Pak	کاف	ك	k- K	٢٠
Gurg- Dang	گاف	گ	g- G	٢١
Mil- mel	لام	ل	l- L	٢٢
Maĺ- Diĺ	لامی قەڵەو	ڵ	ĺ- Ĺ	٢٣
Dem- Masî	میم	م	m- M	٢٤
Nok- min	نوون	ن	n- N	٢٥
Hewir- Hîwa	هێ	هـ	h- H	٢٦
Wane- Aw	واوی نەبزوێن	و	w- W	٢٧
Yarî- heyv	یای نەبزوێن	ی	y- Y	٢٨

ڕاهێنانی (١)

ئەم پەیڤانە بە پیتی لاتینی بنووسە:

چیا، کوردستان، چەم، جوانی، ڕۆژگار، ئازادی، گۆران، هەندرێن، دهۆک، زاخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە بە پیتی لاتینی بنووسەوە.

١. زستانی کوردستان زۆر ساردە.

٢. ئازادی کوڕێ وی ل زانکۆیا دهۆکی دخوینیت.

٣. مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ بناڤ و دەنگە.

٤. سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستانە.

٥. کەرکووک بەشێکە لە هەرێمی کوردستان.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پارچە نووسینە لە ئەلفبێی عەرەبی بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی لاتینی:

(لە پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ هەرێمی کوردستان گۆڕانێکی زۆری بەخۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێکدێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆک، چەند قەزایێکی تریش هەن کە بەشێکن لەم هەرێمە وەك خانەقینو شەنگارو بەدرە، کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێشکەوتووە، لەبەر ئەوە پێویستە ئەزموونی دیموکراتی کوردستان بپارێزین).

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هۆنراوەیە لە لاتینییەوە بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی عەرەبی:

Pêşmerge

ŕeng û dengê azadiyê
Xeml û Xweşîya çelngiyê
Bazê çiya û zinaran
Kulîlka deştû zozanan
Ŕonîya berbangan
Sorîya asoyan
Pêşmerge me
Çavkanî û lehîya azadîme
Dadikevim ji Çiya û geliyan
Digeŕim li deştû newalan
Gund û bajar warên minin
Azadî û serxwebûn armanca minin

(Serdar Roşan)

تێبینی: مامۆستا دەتوانێت نموونەی زیاتر لەم بارەیەوە بە قوتابیان و خوێندکارەکانی بدات.

«بەشی ئەدەب»

١. قانیع
٢. جگەرخوێن
٣. بەختیار زێوەر
٤. سەلام
٥. ئەحمەد موختار جاف
٦. هێمن
٧. ئەحمەدی نالبەند
٨. مەلا ئەنوری مایی
٩. عەبدولواحید نوری
١٠. ئیبراهیم ئەحمەد (بلە).

قانیع

قـانع نـاوی موحەمـەدە کـوڕی شـێخ عەبدولقادری شـێخ سـەعیدی دۆڵاشی مەریوانە. لە پازدەی ئەیلوولی ساڵی (١٨٩٨)ز لە گوندی ڕیشێن لە دایك بووە، قـانع لـە تەمـەنی چـل ڕۆژی دابـوو بـاوکی کۆچـی دوایـی کردووە، لە تەمەنی دوو ساڵان دایکیشی کۆچی دوایی کردووە، قانع هەر لە مندالییەوە تووشـی دەربـەدەری بـووە، هـەر لـەو کاتـەوە تێکـەڵ بـە ئێش و ئازارو برسییەتی نەتەوەکەی بووە. بەهۆی خزمێکییەوە دەچێتە حوجرەی مزگەوت و دەست بە خوێندن دەکا. بەناو دێهاتەکانی مـەریوان دا بـۆ خوێنـدن چـەرخەیەکی تـەواوی داوە، پاشـان کەوتـە گـەڕان بـە شارەکانی کوردستان بۆ خوێندن. (سەقزو بانەو سابلاخ و بۆکان و شنۆو کۆیـەو هـەولێرو کـەرکوك و سـولەیمانی و هەڵەبجـەو پێنجـوێن و سـنەو بیارە) و چەند جێگایەکی تر گەڕاوە.

ناسـراوییەکی تـەواوی لەگـەڵ بنەماڵـە ئایینییـەکانی کوردسـتاندا هەبووە. بەتایبەتی لەگەڵ (شێخ مەحموودی نەمر). هەروەها لە خزمەت مـەلای گـەورەدا لـە کۆیـە خوێندوویـەتی. بەهـەر جۆرێك بـوو خوێنـدنی مەلایەتی تەواو کردووە، بەڵام حەزی لە مەلایەتی نەکردووە. لە کۆمـاری مـەهاباد کاربەدەسـتی پـەروەردەکردن بـووە. تـا خـۆی لـە ژیانـدا بـوو دیوانـەکانی (گوڵاڵـەی مـەریوان، باخـچەی کوردسـتان، چـوار بـاخی پێنجـوێن، شـاخی هـەورامان، دەشـتی گـەرمیان)ی بڵاوکراوەتـەوە. لـە ١٩٦٥/٥/٧ز دا لـە گونـدی (لەنگـەدێ) لـە ناوچـەی شـلێر کۆچـی دوایـی

کردووەو هەر لەوێ نێژراوە. پاش مردنیشی لە ساڵی (١٩٧٠)ز (پاش مەرگەی قانع) بڵاوکراوەتەوە.

لە ساڵی (١٩٧٤)ز بە شێك لە شیعرەكانی بڵاوكراوەتەوە بەناوی (نامەی قانع). هەروەها لە ساڵی (١٩٧٩) شیعرەكانی بڵاوكراوەتەوە بە ناوی (دیوانی قانع)، قانع لە ژیانیدا كوێرەوەریو دەردی زۆر دیوە وەكو زۆربەی شاعیرانی تری كورد.

قانع لە سەرەتای شاعیرییەتیدا بە فارسی هۆنراوەی گوتووە، چونكە زمانی فارسی لەو سەردەمەدا باو بووە، لە پاش هەست كردنی بە بیری كوردایەتی پیرۆز دەستی كردووە بە هۆنراوە گوتن بەزمانی پاكی كوردی، قانع بە شاعیری وریایی لادێی كورد بەناو بانگە، شیعرەكانی خۆماڵیو رەوانن، لەسەرەتای هەڵگیرساندنی شەڕی دووەمی جیهان قانع تێكەڵ بە ڕێبازی ئەدەبیی شۆڕشگێڕانە بووە. هۆنراوەكانی لە ڕووی مەبەستەوە سێ بابەتی گرتووەتەوە (دڵداری، كۆمەڵایەتی، نیشتمانپەروەریو نەتەوایەتی). قانع لە سەرەتای ساڵی (١٩٦٣)ز بەهۆی باری ئاڵۆزی ناوچەكەوە لەگەڵ دانیشتوانی چەند دێ یەكدا ڕەو دەكەنو دەچنە ئەو بەری سنوورەوە. هەر ئەوە شەوە دەیگرنو دەیبەن بۆ بەندیخانەی (قەجەر) لە تارانو ماوەیەك لە بەندیخانەدا دەی هێڵنەوە، لە كاتی ئەو بەندییەدا نەخۆشییەكەی زۆری بۆ دێنێو هیوا براوی ژیان دەبێتو بەم جۆرە باسی بەندیخانەكەی دەكات:

١. ئاخرین ماڵی ژیانم کونجی بەندیخانەیە

ئەم کەلەبچە مەرهەمی زامی دڵی دێوانەیە

٢. زۆر دەمێکە چاوەڕوانی زرِزرِەی زنجیر ئەکەم

سەیری ئەم زنجیرە کەن وەك زێوەری شاهانەیە

٣. بووکی ئازادیم ئەوێ، خوێنم خەنەس بۆ دەستو پێ

ئەڵقە ئەڵقەی پێوەتم وەك پاڵەو لەرزانەیە

٤. گەرچی دوژمن وا ئەزانێ من بەدیلی لاڵ ئەبم

باش بزانێ کونجی زیندانم قوتابی خانەیە

٥. گرتنو لێدانو کوشتن عاملی ئازادییە

تۆپو شەستیرو کەلەبچە لام وەکو ئەفسانەیە

٦. بیری ئازادیم لە زیندانا فراوانتر ئەبێ

قورِ بەسەر ئەو دوژمنە هیوای بە بەندیخانەیە

٧. گەر بە ئازادی نەژیم مردن خەڵاتە بۆ لەشم

نۆکەریو سەردانەواندن کاری نامەردانەیە

٨. چاوەڕوانی شۆرِشێکم عالەمێ رزگار بکا

میللەتم بۆ ئەو مەبەستە کردەوەی شێرانەیە

٩. چەکی شۆرِشگێری من نووسینو بیرو باوەرِە

راپەرِینە، هەڵمەتە پڕ نەعرەتەی کوردانەیە

١٠. "قانع"م ئەمرۆ لە زیندانا بە ئازادی ئەژیم

سەد هەزار لەحنەت لەوەی وا نۆکەری بێگانەیە

(حەوت دێری هۆنراوەکە بۆ لەبەرکردنە لەسەرەتاوە)

لێکدانەوەی وشەکان:

کونجی بەندیخانەیە : سوچێکی تاریك لە بەندیخانە

زێوەری شاهانەیە : ئارایش‌و ڕازاندنەوەی مەلیکانەیە.

خەنەس : خەنەیە

پێوەنم : پێوەندم، کۆت‌و زنجیرێکە دەخرێتە پێی مرۆڤ

پلپڵە : پارچە زێڕ یا زیوی بچووك کە بەخشڵێکەوە بەندکرابێ.

لەرزانە : جۆرە خشڵ‌و زێڕێکە بۆ سەری ژن.

جگەر خوێن

ناڤێ وی (شێخ مووسا کورێ حەسەنی کورێ محەمەد)یە. لە ساڵی ١٩٠٣ لە گوندی (حەسار) کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای باژێری (حەسەنکێف) لە کوردستانی باکوور لەدایک بووە.

جگەر خوین خۆی دبێژیت:

سالا هەزارو نەهسەدو سێ ئەز هاتم دنیایێ
بناڤێ سولتان شێخ مووس ئەز چێ بوومە ژ دایێ
هەتا بووم سێزدە ساڵی لگوندێ مەی هەسارێ
ژینا خوە من بۆراند پاشی ژوێ مەدا رێ

جگەر خوین هێشتا بچووک بوو بابی دەمرێ، لەگەڵ دایکو خوشکو براێن خۆ بەرەو شاری (ئاموودە) چوون، لەوێ دایکیشی دەمرێت. لە ساڵی ١٩١٧ دەچێتە بەر خوێندنو لە ١٩٣٢ تەواوی دەکا، ماوەیێک مەلایەتی کرد، پاشان وازی لێ هێنا. دگەل کۆمەلەکا جوتیارێن کورد دچیتە پارچا دن یا جزیرێ لە سووریاو دوو گوندان ئاڤادکەن بەناوی (چێلەک)و (جەهەننەم).

جگەر خوین پشکداری لە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران کردیە، تێکشکاندنی شۆڕشەکە بە ئاواو شێوەیێکی درندانە کارێکی مەزنی کردە سەر هەستی نەتەوایەتی شێخ مووسو برینێکی گەورەی لە دڵی وی دا پەیدا کرد، لەوڕا ناسناڤێ خۆ کردە جگەرخوین. پاش ئەم کارەساتە هەموو شیعری خۆی بۆ کوردستان تەرخان کرد.

خامەی خۆی کرد بووە خەنجەر بۆ سینگێ دوژمنو زنگ بۆ هوشیارکردنی میللەت:

بەسە میللەت لتە شەرمە هەتتا کەنگی دخەو دابی؟

دبن دەستێن نەیاران دە هەژارو دیلو گۆلانی

پاش شۆڕشی ١٤ی تیرمەها ١٩٥٨ دهێتە عیراقو ماوەیێك لە ئێزگەی کوردی کار دەکات، هەیا مەکیش لە زانکۆی بەغدا لە کۆلێژی ئاداب- بەشی کوردی- دەبێتە مامۆستا.

زۆربەی هەڵبەستێن وی دەربارەی خەباتی نەتەوایەتیو خەباتی جوتیاری کوردە. هەر لەم رێگایە گەلێك گرتنو بەندیو ئازارو ئەشکەنجەی دیوە. لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە (ستۆکهۆڵم)ی پایتەختی سوید دڵی مەزنی ژ لێدانێ دەوەستیتو لە باژێری (قامشلۆ) لە کوردستانی سوریا دهێتە ڤەشارتن (ناشتن).

بەرهەمەکانی:

١. هەڵبەست: أ- بریسكو پێتی ب- سەورا ئازادی ج- کیمە ئەز

د- رۆناك هـ- زەند ئاڤێستا و- شەفەق ز- هیڤی

٢. چیرۆك: أ- جیمو گول پەری ب- رەشۆیێ داری ج- سالارو میدیا

٣. زمانو رێزمان:

أ- گۆتنێن پێشیان ب- ئاواو دەستورا زمانێ کوردی

ج- فەرهەنگا کوردی بەرگێ (١- ٢)

٤. چەندین بەرهەمی تری نووسیبوو، پاش مردنی چاپ کران وەك:
أ- ئاشتی (هەلبەست) ب- تاریخا کوردستان بەرگێ (١- ٢)
ج- فۆلکلۆری کوردی   د- ژینە نیگەریا من
هـ - ئڤیسارەك لەسەر دیباجا ئەحمەدێ خانی.

ژینا خوە من بۆراند	:	ژیانم بەسەر برد
ئەز چێ بوومە ژدایێ	:	لەدایك بووم
پارچا دن یا جزیرێ	:	پارچە یا بەشەکەی تری جزیرە
لەورا	:	لەبەر ئەوە، بۆیێ، لەبەرهەندێ
ناسناڤ	:	نازناو.

شام شەكرە، وەلات شیرنترە

(جگەرخوین)

١. وەڵاتێ من توبی بووكا جیهانی
هەمی باغ‌و بەهەشت‌و مێرگ‌و كانی

٢. شەپاڵ‌و شەنگ‌و شۆخ‌و نازو گەوری
گەلەك شیرین‌و ڕندو پڕ جوانی

٣. سەرێ تاجا سەلاحەدینێ كوردی
ئەنی ڕۆژە دبرجا ئاسمانی

٤. دوو بورهێن تە كڤانێ ڕۆستەمێ زال
دوو زولفێن تە ژتیرێن قەهرەمانی

٥. ڕوویێ تە ئاگرێ زەردەشت‌و مەزدەك
ژتە هێستر شەرابا كامیرانی

٦. دوو چاڤێن تە وەكی دەریایێ هورمز
كەپوو ئەلماسە كارێ مووش‌و وانی

٧. دوو لێڤێن تە كتێبا حاجی قادر
زمانێ تە ژ بەندا شێخێ خانی

٨. سەرو پا زەندو بازن تەڤ حەنینە
هەمی سۆرن ژ ڕەنگێ ئەرخەوانی

٩. جگەر خوینە كوڕێ تەر هەر دنالی
ژبەر ژانا نەزانیی‌و خەزانی.

** ** **

لەسەرەتاوە حەفت دێڕی بۆ لەبەركردنە

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

شەپال : جوان، ڕند

بووکا جیهانی : بووکی جیهانی

پڕ جوانی : زۆر جوانی

ئەنی : هەنیە، نێو چاوان

دوو بورهێن تە : دوو برۆی تۆ

کڤان : کەوان

دوو زولفێن تە : هەردوو زولفەکانت

ژتە هێستر : فرمێسکەکانت

دوو لێڤێن تە : هەردوو لێوانت

زمانێ تە ژ بەندا

شێخی خانی : زمانت لە بەندی شێخی خانییە

تەڤ حەنینە : هەموو خەناوی یە

خەزانی : هەژاری

بەختیار زێوەرە

ناوی ڕاستەقینەی (فایەق)ە کوڕی شاعیری بەناوبانگی کورد زێـوەرە لە سـاڵی (١٩٠٨)ز لـە شـاری سـولەیمانی لـەدایك بـووە. سـەرەتا وەکـو هـەموو منـداڵانی ئـەو سـەردەمە لـە حـوجرەی مزگەوتـدا خوێندوویـەتی پاشان چووەتە قوتابخانـەو پـۆلی شەشـەمی سـەرەتایی تـەواو کـردووە، ئینجا لە بەغدا دەورەیەکی (برین پێچیی ئاژەڵان)ی دیوەو چووەتە سەر ئـەو ئیشە. لـە مـاوەی فەرمانبەریـدا ناوچـەکانی سـولەیمانی گـەڕاوەو ماوەیەکیش لە پردێ بووە.

لـە سـاڵی ١٩٤٦ز کـاتێ قوتابخانـەی ناوەنـدی شـەو لـە سـولەیمانی کرایەوە، فایق بێ گوێ دانە تەمـەنو ئـەرکی ژیـانو پلـەی کۆمەڵایـەتیو شـاعیرانەی بـووە بـە قوتـابیو لـە سـاڵی (١٩٤٨)ز پـۆلی سـێیەمی تەواوکردووە. هەر لەو ساڵەدا بەهۆی کۆچی دوایی باوکییـەوە تـەواو بـە دەسـت نەخۆشـییەکەوە کـە زووتـر سـەرەتای دیـار بـوو، پەریـشانو سـەرگەردان بـووە، تـا لـە ١٩٥٢/١٢/٣١ز کۆچـی دوایـی کـردووەو لـە گۆڕستانی گردی (جۆگا) لە سولەیمانی لە تەنیشت باوکییەوە نێژراوە.

لە گەرمەی کێشەی سەختی ژیاندا خۆی ناو دەنـێ (سـەرکەوتوو) لـە کـۆڕی نەخۆشـیو زامـداریو کڵـۆڵی دا بـەر چـاوی تاریـك نـابێو هیـوای نابڕێ، ئازار بەسەرچـاوەی دروسـت بـوونی ژیـانی بـەختیارو سـەرکەوتن دەزانێ، پاشان ناوی خۆی دەنێ (بەختیار) بـەختیار زێـوەر بـە تـەواوی پـەیڕەوی زێـوەری بـاوکی کـردووە، بـەڵکو قوتابییـەکی سـەرکەوتوو پێشکەوتووی ئەوە لەپەیڕەوی زانست پەروەری دا. لـەژێر بـاڵی ڕەشـیی

دواکەوتوویی و نەزانی و چەپۆکی داگیرکەردا شاعیری زانست پەروەر خوێندن و فێربوون و زانست بە چەکی ڕزگار بوون دادەنێ.

هۆنراوەکانی زیاتر نیشتمانپەروەری و دڵدارین، لەگەڵ ئەوەشدا خاوەنی کۆمەڵێك سروودی جوان و بەناوبانگە وەکو:

(چەند شیرینە لام، برایینە لەخەو هەستن، گۆیژە.....)

بناغەی خوێندەواری و پێگەیشتنی شاعیرانەی هەر ئەوە نییە کە لەخوێندنی حوجرەو قوتابخانەو کۆڕی گشتیی ژیان پێك هاتبێ بەڵکو[1]. سەرەتاو بناغە پتەوەکەی چەش بوونە بە بیستن و لێکدانەوەی شیعری کلاسیکی کوردی و فارسی.

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەی بەختیار زێوەر:

گوڵی سەربەستی

گوڵێك شیرینتر لە خونچەی بەهار
نازكتر، جوانتر، لە شەوبۆی نازدار
گەشتر لە دیدەی وەنەوشەی نزار
گوڵێکە ناوی گوڵی سەربەستی
مەردە ئەو گەلەی بگاتە دەستی

★★ ★★

گوڵی سەربەستی ئەی هێزی گیانم
ڕۆشن کەرەوەی ڕێگەی ژیانـــــم

---

(١) ژیانی بەختیار زێوەر لە کتێبی ژیان و بەرهەمی شاعیران وەرگیراوە، دانانی د. عیزەددین مستەفا ڕەسول.

تۆم نەبێ، من خۆم بە هیچ نازانم
تۆم نەبێ هەرگیز ناحەسێمـــەوە
بێ بۆنی خۆشت نابوژێمـــــەوە

** **

با تەنیا هەر تۆ شاگوڵی من بـــی
سەرچاوەی سۆزی بە گوڵی من بی
تۆ تاقە یاری پڕ دڵی من بـــــی
شیعرت پیا هەڵدەم بە زوبانی خۆم
بڵێم دەمێکە بە دڵ شەیدای تـــۆم

لێکدانەوەی وشەکان:

سەربەستی	:	ئازادی
شیرینتر	:	جوانتر
شەوبۆ	:	جۆرە گوڵێکە بە شەو بۆنی خۆشە
دیدە	:	چاو، چاڤ
وەنەوشە	:	جۆرە گوڵێکی دەشتییەو گوڵەکانی بچکۆلەن
نزار	:	دارستانی چڕ
مەرد	:	پیاوە (ئازایە)
ناحەسێمەوە	:	ئۆقرە ناگرم، ئارام ناگرم، پشوو نادەم
تاقە	:	تاکە، ئێك
شەیدا	:	گێرۆدە
هۆز	:	خێڵ- عەشیرەت
نابوژێمەوە	:	ناگەشێم، ناگەشێمەوە
یار	:	دۆست، هەڤاڵ، هاوڕێ

سەلام

۱۸۹۲- ۱۹۵۹ز

سەلام کوڕی شێخ ئەحمەدی عازەبانییە، لە ساڵی ۱۸۹۲ز لە گوندی (عازەبان)ی ناوچەی وارماوەی سەر بە قەزای هەڵەبجە لەدایك بووە. زۆر ئارەزووی لە خوێندن بووە، لە تەمەنی چوار ساڵیدا خراوەتە بەر خوێندن، قورئانو فارسی خوێندووە، لە تەمەنی شەش ساڵیدا بووە کە باوکی کۆچی دوایی کرد. ئاگاداری ڕووداوەکانی یەکەم شۆڕشی (شێخ مەحمودی حەفید) بووە لە ۱۹۱۹. پاش بەدیل گرتنی شێخی نەمر، بووە پۆلیس، تا ساڵی ۱۹۲۲کە (شێخ مەحمود) گەڕایەوەو بوو بە (مەلیکی کوردستان)، ئەمیش دەبێ بە بەڕێوەبەری (ئەوراقی عەسکەری). هەر لەو ساڵەدا دیسان بەشداری شۆڕشی دووەمی (شێخ مەحمود) دەبێ، بەڵام ماوەیێك لەلایەن شێخەوە دەسگیر دەکرێو دەچێتەوە عازەبان. لە وەزیفەدا زۆر شوێنو جێی کردووە، وەك وارماوە، هەڵەبجە، سلێمانیو تەنانەت بەسرەو بەغداو حیللەو شوێنانی تریش. لە ۱۹۲۸دا لەگەڵ چەند لاوێك (کۆمەڵەی زەردەشت) یان دامەزراند. لە ۱۹۳۰ دوای کارەساتەکانی ڕۆژی ڕەشی (٦)ی ئەیلوول لەگەڵ چەند کەسانێك بۆی دەردەچنو دەچنە گوندی (پیران) لای (شێخ مەحمود)، هەروەها بەشداری ڕووداوەکانی ساڵی ۱۹۳۱ی کردووە بە فەرماندەی (شێخی نەمر). لە ۱۹٥٤– ۱۹٥٥ خۆی خانەنشین کردووە.

لە پێشەکی دیوانەکەیدا کە لە ۱۹٥۸ لە بەغدا چاپکراوە، د. مەعرووف خەزنەدار دەنووسێو دەڵێ (سەلام زیاتر شاعیرێکی

نیشتمانو نەتەوەیە، چونکە کاتی گەنجی سەلام، نەتەوەی کورد بە دەورێکــی تایبــەت تێدەپــەڕی لــە ژیانیــدا). لــە بابــەت شــیعرە دەروونییەکانییەوە دەڵـێ (خـەیاڵێکی ڕوونـی تێدایەو شـعورێکی ڕاسـت دەردەخا، وەکو وشەکانی لە ناخی دەروونیا بێنە دەرەوە وایە).

یەك لە شاکارەکانی شێخ سەلام وەرگێڕانـی چـوارینەکانی (خـەیام)ە لە فارسییەوە بۆ کوردی، کە بەڕاستی گیانی خەیامی لـە وەرگێڕانەکـەدا بە تەواوی پاراستووەو بە باشترین وەرگێڕان دادەنرێ، سـەلام لـە سـاڵی ١٩٥٩ز لە سلێمانی کۆچی دوایی کرد:

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

وەتـەن چییـە؟

هەســتە لــە خــەو ئــەی لاوی کــورد
تێبکۆشـــە بـــە دەســـتو بـــرد
هـــاوار ئـــەکا دایکـــی وەتـــەن
وا گیـــان ئـــەدا، پیـــادا بگـــەن
خـــاكو گـــوڵو گـــڵو گیـــا
شـــاخو چـــەمو چـــڵو چـــیا
ڕەنگـــاو ڕەنگیـــی کـــەژی ســـیا
هـــاوار ئەکـــەن بـــە جیـــا جیـــا
وا مەزانـــــە خـــاکی وەتـــــەن
ئـــــاوو گڵـــــــە دارو دەوەن

پشتو ئەژنۆ، جەرگو دڵە
ئەجدادی تۆ شێرانی کورد
لە ڕێی وەتەن بە مەردیی مرد
مردن، ڕزین بوون بەم خاکە
وەتەن دایك، وەتەن باوك، وەتەن کاکە.

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

بە دەستو برد : بە گورج و گۆڵی
پیادا بگەن : پێی ڕابگەن، بگەهنێ
کەژ : چیا، شاخ
سیا : ڕەش
ئەژنۆ : چۆك

(ئەحمەد موختار جاف)

ئەحمەد موختار کوڕی وەسمان پاشای گەورەی عەشیرەتی (جاف)ە. لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی کە هەردوو ساڵی (١٨٩٨- ١٨٩٩)ز دەگرێتەوە لە شاری هەڵەبجە لە دایك بووە، دایکیشی (خانمی وەسمان پاشا) یەکێك بووە لە ژنە ناودارو هەڵکەوتووەکانی کورد. لە تەمەنی حەفت ساڵیدا دەخرێتە بەر خوێندن. لە ساڵانی ١٩١٩- ١٩٢٤ قایمقامی قەزای هەڵەبجە بووە، پاشان بووە بە ئەندامی پەرلەمانی عیراق.

ئەحمەد موختار دۆستو هەڤاڵی زۆربەی شاعیرو رۆشنبیرەکانی سەردەمی خۆی بووە، وەك بێکەسو گۆرانو سەلامو عەبدولواحید نوریو زۆرانی تر. لە هۆنراوەکانی دا رێچکەی نیشتمانپەروەریو ئەڤینی گرتووە. هەروەها سەرەڕای هۆنراویش پەخشانە چیرۆکەکی هەیە بەناوی (مەسەلەی ویژدان) کە لەساڵی ١٩٧٠ لە بەغدا چاپو بڵاوکراوەتەوە. لە رۆژی (٦)ی مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣٥ز دەستێکی پیس لەسەر رووباری سیروان شەهیدی دەکاتو دەچێتە ریزی نەمرانەوە. **ئەمەش نموونەییێکە لە هۆنراوەکانی:**

١. **لە خەو هەڵسن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە**
هەمووو تاریخی عالەم شاهیدی فەزلو هونەرتانە

٢. **دەسا تێکۆشن ئەی قەومی نەجیبی بێکەس و مەزلووم**
بە گورجی بیبڕن ئەو رێگە دووره وا لە بەرتانە

٣. **بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان**
هەموو ئانو زەمانێ عەینی قەڵغانو سوپەرتانە

٤. بـه خـۆڕایی لـه دەسـتی بەرمـەدەن ئـەم خاكـە مەحبوبـە
كـە تـۆزی وەك جـەواهیر سـورمەو كـوحلی بەسـەرتانە

٥. بەسـەر خاكـا ئەگـەر نـازیش بكـەن حەقتانـە كوردینـە
تەماشـای سـێبەری ئـەو شـاخ و كێـوە وا لەسـەرتانە

٦. بـەبێ قـەدری بەسـەریا ڕامـەبوورن حورمـەتی بگـرن
گوڵاڵـە سـوورەی ئـەم سـەحرایە خوێنـاوی جگەرتانـە

٧. دەمێكـە ئـەم وڵاتـە وا ئەسـیری پەنجـەیی جەهلـە
لـە سـایەی عیلمـەوە ئـەمڕۆ ئـیتر نۆبـەی زەفەرتانـە

٨. زوبانی حاڵی (ئەحمەد) هەر ئـەڵێ وریـابن ئـەی میللـەت
بـزانن بـەردی ئـەم شـاخانە ئـەلماس و گوهەرتانـە

(هەموو هۆنراوەكە بۆ لەبەركردنە)

ڕاڤەكردنی پەیڤەكان:

هەڵسن	:	هەستن، ڕابن
دەسا	:	دەی، زووكەن، لەزكەن، خێراكەن
بە گورجی	:	بەخێرایی، بلەزی
تیغ	:	تیغ، كێرد، چەقوو
سورمەو كوحل	:	كل، جۆرە تۆزێكە چاوی پێ جوان دەكرێ
ڕامەبوورن	:	هاتوچۆ مەكەن، تێمە پەڕن
لە سایەی	:	لە سێبەری
گوهەرتانە	:	گەوهەرتانە

هێمن

١٩٢١- ١٩٨٦

هێمن ناوی (سەید موحەمەد ئەمین)ە کوڕی سەید حەسەنی شێخەل ئیسلامی موکرییە، لە ساڵی (١٩٢١)ز بە شەوی جەژنی بەراتێ لە گوندی لاچین نزیك شاری مەهاباد لە دایك بووە. لە تەمەنی منداڵی دا چووەتە بەر خوێندن، سەرەتا ئەلفو بێ ی لای مامۆستا سەعید ناکام خوێندووە پاشان باوکی ناردوویەتی بۆ شاری مەهاباد بۆ ئەوەی لە قوتابخانەی دەوڵەتیی بخوێنێت. لەوێ تا پۆلی چوارەمی خوێندووە، ئینجا باوکی ناردی بۆ قوتابخانەی ئایینی، لە خانەقای شێخی بورهان ماوەیەك مایەوە، بەڵام خوێندنەکەی ڕێکو پێك نەبووە، دواتر لەلای هەندێك مەلای تر خوێندوویەتی.

لە ساڵی (١٩٤٢)ز کە کۆمەڵەی (ژ. ك) دامەزرا، هێمن ئەندامێکی هەرە چالاکی ئەو کۆمەڵە بووە، لەسەردەمی کۆماری کوردستان لە مەهاباد دەوری دیاری کراوی هەبووە، هەر دەنگی دلێری شیعری‌و نووسەری باڵادەستی ئەو کۆمارە بووە. لە ١٨/٤/١٩٨٦ز کۆچی دوایی کردووەو لە مەهاباد گیانی بە خاك سپاردووە.

هێمن یەکێکە لە شاعیرە هەر بەرزەکانی کورد لە سەدەی بیستەمدا. هۆنراوەکانی هێمن هەر لەسەرەتاوە لە چوار چێوەی شاعیرو نووسەران دەرچووەو لەناو خەڵکی کوردستان بڵاوبۆتەوەو لە دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆزو نیشتمان پەروەر جێی خۆی کردۆتەوە.

هـۆنراوەی شـاعیرە کلاسـیکییەکانی کـورد کاریـان کردۆتـە سـەری بەتایبەتی هۆنراوەی نالی، هەروەها هۆنراوەکانی گۆران لەسەر هێمن بێ کاریگەر نەبوون.

هەستی نیشتمان پەروەریو جوانیی سروشـتی کوردسـتانو جـوانیی ژن ئیلـهام دەری شـاعیربوون. زمـانی ئـەدەبی لـە شـیعری هـێمن دا بـە کوردییەکی ڕەوانو جوانو پەتییە، ئەدیبو شاعیران پێیان خۆشەو هەم نەخوێندەوارانیش لێی تێ دەگەن.

هێمن هەر شاعیر نەبووە بەڵکو پەخشان نووسێکی هەڵکەوتوو بـووە وەکو لە پێشەکییەکەی دیوانی (تاریکو ڕوون) دەردەکەوێ.

هـێمن چـیرۆك نووسـێکی بـە توانـاو گـەورە بـوو. لـە بەرهەمـە چاپکراوەکانی دا (تاریکو ڕوون، ناڵـەی جـودایی، هـەواری خـاڵی، ڕیـزی نان بگرن).

﴿ئەمەش نموونەیەکە لەهۆنراوەکانی هێمن لە دیوانی تاریکو ڕوون﴾

تـۆم هـەر لـەبیرە

لە شاییدا لە وەختی هەڵپەڕینا

لە خۆشیدا لەکاتی پێکەنینا

لە کۆڕی ماتەمو گریانو شینا

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

بە شەو تاکو بە سەرما زاڵ دەبێ خەو
بەڕۆژ تاکو دووبارە دێتەوە شەو
لە کاتێکدا کە دەدوێنم ئەمو ئەو
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە
زەمانێکە کە دەچمە سەیری گوڵزار
لەگەڵ پۆلی ڕەفیقانی وەفادار
تەنانەت وەختی دەسبازی لەگەڵ یار
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە
دەکەم تەرخان لە ڕێی تۆدا ژیانم
لە سەنگەردا بەرەو ڕووی دوژمنانم
بە خاکی تۆ دەمی ئاویلکە دانم
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

ماتەم : شینو شەپۆڕ، گریان
دەدوێنم : قسەی لەگەڵ دەکەم
پۆلێ : تاقمێك
وەفادار : ئەمەکدار
ئاویلکەدان : سەرەمەرگ، کاتی مردن

(ئەحمەدێ نالبەند)

هۆزانڤانی دەڤەری بادینان ناوی (ئەحمەدێ کورێ ئەمینێ نالبەندە)ە بە (ئەحمەد موخلیس) دهێتە ناسین. لە سالی (١٣٠٨)ی کۆچی کە دەکاتە بەرامبەر هەردوو سالی ١٨٩٠- ١٨٩١ز لە گوندی (بامەڕنێ)ی سەر بە قەزای ئامێدی لە دایك بووە. لە تەمەنی شەش سالیدا دەستی بە قورئان خوێندن کردووە. بۆ خوێندن چووە بۆ ئامێدی، زاخۆ، دهۆك و گوندی بیدۆهێ لە دەڤەری بەرواری ژۆری. ژیانێکی پڕ لە دەردە سەری و ناخۆشی و مشەخت بوونی بەسەر بردیە، پیاوێکی قسە خۆش و نوکتە بێژو زمانزان بووە.

زۆربەی شاعیرە کۆنەکان کارێکی زۆریان لە هزرو بیرو باوەڕی نالبەند کردووە بە تایبەتی مەلایێ جزیری، هەر لەبەر ئەوەش بووە، وەکو شاعیرە کلاسیکییەکان زمانێکی تێکەڵ لە عەرەبی و کوردی بەکارهێناوە. نالبەندێ هۆزانڤان، هەڵبەستی بۆ ئەم مەبەستانە هۆنیوە، ئانکۆ ڤەهاندیە:

١. پێ هەڵدان و پێ هەڵگوتن و وەسف کردن، کە نالبەند دەستێکی بالای هەبووە لەو مەیدانەدا.
٢. ئەڤینی و ئەڤینداری.
٣. سۆفیاتی و لە خوا ترسان.
٤. هۆنراوەی کۆمەڵایەتی ئانکۆ جڤاکی، کە شێوەی گاڵتەو ترانە بەخۆوە دەگرێت.

٥. كرێتكـردنو ناشـرين پيـشاندانی بەرامبەرەكـەی، ديـاره لـەو مەبەستەش دا گۆی هونەری بردۆتەوە.

٦. كوردينیو وەڵاتپارێزی.

نالبەندێ هۆزانڤان لە (٩)ی ئەيلوولی ساڵی ١٩٦٣ز بەدەستی خـۆی، خۆی كوشتووەو لە گۆڕستانی گونـدی (خـشخاشا) لـە دڤـەری بـەرواری ژۆری نێژراوه (هاتيه ڤەشارتن).

ئەمەش نموونەيەكە لە هۆنراوەكانی:

١. دوهـــی ســـپێدێ ل ســـەربانی
م جانـــەك ديـــت ژ خـــەو رابـــوو

٢. ژ مـــال دەركـــەت دەرێ خـــانی
م تـــەخمين كـــر زولـــەيخا بـــوو

٣. زولـــەيخابوو ســـفەت حـــۆری
وەكـــی تـــيرێ ژمـــە رابـــۆری

٤. چـوو سـەر ئـاڤێ ل رەخـێ ژۆری
وەكـــی رۆژێ ل مـــە ئاڤـــا بـــوو

٥. دەمـــا زڤـــری ژ ســـەر ئـــاڤێ
م ديـــت لێـــدا شـــەڤا تـــاڤێ

٦. مقابـــل چـــوومە هنـــداڤێ
ڤـــەرە پۆشـــی گرێـــدا بـــوو

٧. دەمــــا تــــاڤێ ل بـــــەژنێ دا

م دیـــت شــــبهی گـــولا ســـپێدا

٨. وەســا گـــەش بـــوو دنـــاڤ رێـــدا

چوو حال بۆ كەس نەهێلا بوو

٩. نـــەهێلابوو بـــۆ كـــەس حالـــەك

دەقیقـــەك ل مـــن ببـــوو ســـالەك

١٠. ل ئـــەنیا وێ هـــەبوو خالـــەك

خـــودێ حـــەق تـــازە كێـــشا بـــوو

(هەشت دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

دوهی سپێدێ	:	دوێنێ سبەینێ، دوێنی بەیانی.
م جانەك دیت	:	من جوانێکم دیت.
ژ خەو ڕابوو	:	لە خەو هەستابوو.
وەکی تیرێ	:	وەکو تیر
دەما زڤڕی	:	کە گەڕاوە
شەقا تاڤێ	:	تیشکی هەتاو
چوومە هنداڤێ	:	چوومە لای
وەسا گەش بوو	:	وەها گەش بوو
لە ئەنیاوێ	:	لە هەنیەی ئەو، لە نێو چەوانیدا.
دەرێ خانی	:	دەرەوەی ماڵ یان خانوو.
ژمە ڕابۆری	:	بە پێشماندا تێپەڕی.
تاڤ	:	هەتا، خۆر.

(مەلا ئەنوەریٚ مایی)

مەلا ئەنوەریٚ مایی، تۆرڤانو مێژوو نووسو هۆزانڤان بوو، نیشتمان پەروەر وەلاتپارێزو کورد پەروەر بوو، خەباتکارو جانفیدابوو. ناوی (ئەنوەری کوڕیٚ شێخ محەمەد تاهیریٚ مایی یە) لە ساڵی ۱۹۱۳ز لە گوندی (مایێ) لە ناوچەی بەرواری ژۆری لەدایك بوویە. تەمەنی دوو ساڵان بوو کە باوکی ئەمری خودا بەجیٚ دەهێنیٚ. تا تەمەنی دەبێتە شەش ساڵ هەر لە گوندی (مایێ) دەبیٚ، پاشان دایکاوی، ئەوی دەنێریتە گوندی (بامەرنیٚ) بۆ خوێندن، هەر لەو گوندە خوێندنی سەرەتایی بە دویماهی دینیت، بەلاّم لەبەر دەستکورتی خوێندنی ناوەندی پیٚ تەواو نەبووەو ملی داوەتە خوێندنی ئایینیو بە فەقێیەتی لە زاخۆ و دهۆكو ئامێدیو شوێنانی دیکەی بەسەربردووە.

لە ساڵی ۱۹۳٦ز دەستوورنامەی مەلایەتی پێدراوە. لە گوندەکانی (شێروان مەزن)و (بارزان)و لەناو (عەشیرەتی هەرکی) دەرسی داوە. گەلێك کاری میری کردووە. زۆرجاران تووشی ڕاونانو گرتن بووە، لە ساڵی ۱۹٤٦ز بۆ ماوەی بیستو دوو مانگان دەخرێتە بەندیخانەوە، یەك بووە لەو ڕەوشنبیر ڕووناکبیرە کوردانەی کە پشتەڤانو هاریکاری شۆڕشی (۱٤)ی تەموزی (۱۹۵۸) یان کردووە. ئەندامی یەکیەتی ئەدیبانی عیراق بووە. دەیان گوتارو نووسینی لەسەر ئەدەبو مێژووی کورد بە هەردوو زمانی کوردیو عەرەبی نووسیوە. لە ساڵی ۱۹۵۹ز لەگەڵ وەفدێکی میللی بە سەردان چووە بۆ (چینی میللی)و لەویٚ گوتارێکی بە نرخی لەسەر ڕەوشنبیریو مێژووی کوردان داوە. گەلێك

هۆزان و گوتاری لەسەر ئەدەب و کوردان بلاوکردۆتەوە، لە ڕۆژی (٢٢)ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٢ز لە شۆڕشی بەرەڤانی لە بوونی نەتەوەی کورد شەهید دەکرێ و دەچێتە ڕیزی نەمرانەوە.

پرسا من ژ خودێ

١. خودا وەندێ پاک و سەخی و میهرەبان
دلۆڤانی، هەردەم ژ بۆمە هەمان

٢. هەموو کار، بدەستێ تەنەبێ شکە
چ فەرمان بکەی دێ ببیت بێ فەمان

٣. دزانم دگەل کەس تەنینە چوکین
دزانم ژ بۆ هەر کەسەک توی خودان

٤. هەمی دنیا ئەفرۆ تەکریە مرۆڤ
ژ بۆ هەر کەسێ تەکری یار، زەمان

٥. ژبۆ هەر کەسێ تەکری دۆست فەلەک
ژبلی مە کوردان ئەما بێ شڤان

٦. نێ ئەم ژ سە پان و بەندێت تەنە
مەهشیار کە یا خودێ مەزن ژ خەوان

٧. چ گوننەهە هەیە مە خودایێ بلند
چ سووچ مە هەیە ئەی خودا، دابزان

٨. مەبینە ل سەر ڕێکەکا ڕاست و ڕوهن
ژ پشتامە باڤێ ڤی بارێ گران

٩. تۆ ئازا بکە ڤی وەلاتی کمێد
بکێشە دەری وی، دەست تاسبان

(لەسەرەتاوە حەفت دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەی پەیڤان:

دلۆڤانی : تۆ بەرەحمی، بە بەزەیی

ژبۆم هەمان : بۆ هەموومان، بۆ مەهەمیا

بیٚ ڤەمان : بیٚ مانەوە، بیٚ وەستان

چوکین : هیچ کینەو بوغزێك

تەکریە : تۆ کردووتە بە.

مەهشیارکە : هوشیارمان کەوە

یاخودیٚ من : ئەی خودای گەورە

چ گوننەهـ هەیەمە : ئایا ئێمە هیچ گوناحێکمان هەیەز

روهن : روون

ژ پشتامە باڤیٚ باریٚ گران: ئەو بارە گرانەمان لە کۆڵ کەوە

بیٚ شکە : بیٚ گومانە

ژ بلی : بێجگە لە

شڤان : شوان

نیٚ ئەم : بەلاّم ئێمە

یا خودیٚ مەزن : ئەی خودای گەورە

مەبینە : بمان هێنە

ژ پشتامە باڤیٚ : لەسەرمان لابیە، لە کۆڵمان بکەوە.

عەبدولواحید نوری

نووسەر ناوی عەبدولواحید مەجیدە، لە ساڵی (١٩٠٤)ز لە دایك بووە، هێشتا هەر منداڵ بووە باوكی كۆچی دوایی كردووەو لە نازو خۆشەویستیی باوكی بێ بەش بووە، بەڵام خاڵی نەی هێشتووە بێ باوكیی پێوە دیار بێ‌و دەستی بەسەر داهێناوەو لەگەڵ منداڵەكانی خۆی دا جیای نەكردۆتەوە، خستوویەتییە بەر خوێندن تاكو بووە بە مامۆستا.

یەكەمجار لە هەڵەبجە دامەزرا، كە گوستراوەتەوە بۆ سولەیمانی پاش ماوەیەك بووە بە جێگری سەرۆكی شارەوانی سولەیمانی، لەدوا جاردا لە قوتابخانەی فەیسەلییەی سەرەتایی دەبێتەوە مامۆستا، هەر لەوێ دەمێنێتەوە تاكو بە نەخۆشی سیل لە ڕۆژی پێنجی تەمووزی ساڵی (١٩٤٤)ز كۆچی دوایی كردووەو گیانی پاكی بە خاك سپاردووە.

مامۆستا عەبدولواحید بەرامبەر بەو هەموو چاكەیەی كە خاڵی (نوری عەلی) لەگەڵیدا كردووە، هەموو نووسینەكانی بەناوی (ع. و. نوری) واتە (عەبدوالوحید نوری) نووسیوە. بۆیە هەر بەو ناوەشەوە ناوبانگی دەركردووە. مامۆستا عەبدولواحید نوری مامۆستایەكی نموونەیی ڕاستەقینەبوو، دڵسۆز بوو بۆ قوتابییەكان، پەروەردەی دەكردن بۆ ژیان، بۆ دوا ڕۆژێكی پڕ لە كامەرانی. بە مامۆستایی گەلێك كەسی بە بیری نیشتمان پەروەریو پێشكەوتن خواز پەروەردە كرد. لە ڕیزی پێشەوەی ئەوانەیە كە بیری پێشكەوتن خوازییان لەناو كورددا بڵاو كردۆتەوە.

نووسەرێکی مەزن بوو، تێکۆشەرێکی کورد بوو، لەزۆر مەیدان دا خزمەتی کوردی کردووە، لەو ماوە کورتەی ژیانیدا گەلێك کتێبو نامیلکەی پێشکەش بە نەتەوەکەی کردووە.

بۆ لاوان:

بەرزیی کوردی

ع. و. نووری
لە گەلاوێژی ژمارە (٦،٥) ساڵی (١)

لاوان!

چونکی ئێوە هەوێنی ژیانی دوا ڕۆژمانن هەموو هاوارێکم بۆ ئێوەیە؛ هەموو ئەبینن چۆن گەلاوێژ تەقەلا ئەدا کە کوردی بەرز بکاتەوە، جوان ئەو نووسینانەتان خوێندۆتەوە!

براکانم!

وا بوو بە بیست ساڵ خەریکی نووسینم، چاك خراپ هەندێ کتێب هێنرایە کایەوە! لەم چەرخەدا جوان تێگەیشتم کوردی لە بنچینەدا لەڕو لاواز نەبووەو نییە، ئێمە خۆمان لەڕو لاوازین، لەخوێندنا کەم تەرخەمو لە نووسیندا بێ باکین! ئێمە خۆمان... ڕەنگە دوژمنانی ئەم وتەیەم بڵێن فەرموو وەرە کیمیایەکمان بۆ تەرجەمە بکە!

لە پێش ئەوەدا پاسوختان بەمەوە پێتان ئەڵێم: زمانی زانست لە گێتی دایە یەکە دوو نییە.

چۆن ناتوانین بە (Napolion) بڵێین (دارا) هەروەها ناتوانین بە (Hidrogin) بڵێین غازی سووک چونکی شیرازەی مەدەنێت تێک ئەچێو ئە ئاڵۆزێو سەر لێ شێوانی لە دوایە. ئیمرۆ ئەبێ چاک بزانین لە ڕۆژ هەڵاتا تورکەکان بە هەموو هێزی خۆیانەوە هەوڵ ئەدەن خۆیان لە ڕۆژهەڵاتێتی دوور خەنەوە بەڵام ناتوانن زمانەکەیان وەك ئەوروپایی لێ بکەن!

بە پێویستی زمان تیپی فرانسزی بەکار دێنن چۆن کوردانی قەفقاسیا لە نووسینا بێ چار فرانسزی بەکاردێنن!

کوردی.... وەك گوڵێکی ڕەنگ زڵی سیسی قەراغ ڕووبارێکی وشك وایە... وە ڕیشوی ڕەنگی بە هەموو لایەکدا بڵاوبۆتەوە!

ئەبێ خۆتان بکەن بە ئاو ئەو ڕووبارە تەڕ بکەنەوە هەر یەکە لە عاستی خۆی ئەم گوڵە جوانە ئاو بدا، تا بگەشێتەوە، چ ئێوەو چ ناحەزی کورد ئەبێ وەك مانگی چواردە ببینن‌و بزانن کوردی ئەژیو نامرێو لە مردن لە چەند لایەکەوە ڕزگار کرا.

ئێوە گەر بە جەوهەرن... بنووسن، ئێوە گەر بەهۆشن بخوێننەوە... ئێوە ئەگەر لاون! بنووسن‌و بخوێنن. بە خوتو خۆڕایی سەر زەنش مەکەن، ئەم خانووە کە ئێمە ئەمانەوێ بیکەین بۆ پاراستنی زمانی کوردی ئەبێ بە ڕووناکی چاوو خوێنی لەش قوڕی بۆ بگرینەوە.

ئیتر مەبن بە دڕكو داڵ لە ڕێی ژیان بۆ كاول كردنی زمانەكە مەڕۆن، بۆ ڕازانەوەی بڕۆن، براكان! دەبێ ببن بە پرد تا كوردی بەسەر لاشەتانا بڕوا بۆ بەرزی!

(لەسەرەتای پەخشانەكەوە تا دەوەرە كیمیایەكمان بۆ تەرجەمە بكە بۆ لەبەركردنە).

ڕاڤەكردنی پەیڤەكان:

گەلاوێژ	:	گۆڤارێكی ئەدەبی زانستی كوردی بوو، دەساڵ بە ڕێكو پێكی دەرچوو (١٩٣٩-١٩٤٩) خزمەتێكی زۆری زمانو ئەدەبیاتی كوردی كرد.
پاسوختان بدەمەوە	:	وەڵامتان بدەمەوە، بەرسڤێ وە بدەم
بە خوتو خۆڕایی	:	بە بەلاش، لە خۆڕا
كەمتەرخەم	:	بێ باك
گێتی	:	جیهان
سەرزەنش	:	لۆمە كردن
دڕك	:	دڕی، ستری
قوڕ	:	كوڕ

ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)

ساڵی ١٩١٥ لە سلێمانی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٧ لە بەغدا کۆلێجی یاسای تەواو کردووەو دوایی بۆتە دادوەر. ئەو ساڵەی کۆلێجی مافی تەواو کرد نامیلکەیەکی بەناوی (الاکراد والعرب) بڵاوکردەوە، کە باس لە پەیوەندی نێوان هەردوو نەتەوەو ئاسۆی هاوکاریان دەکات.

لەنێوان ساڵانی ١٩٣٩– ١٩٤٩ بە هاوکاری خوالێخۆشبوو عەلائەدین سەجادی گۆڤاری (گەلاوێژ) یان دەرکردووە. ئەو گۆڤارە سەردەمێکی زێرینی لە ژیانی ئەدەبو رۆژنامەنووسی کوردیدا هێنایە پێشەوەو زمانی کوردیشی لە دڕکو داڵ پاك کردەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد یەکێکە لە پەخشان نووسە هەرە دیارەکانی کوردو رووداوی نالەباری خۆماڵی، چەوساوەو هەژاران، نرکەو راپەڕینی جوتیاران، رەوشی رامیاری، ژیانی پڕ لە مەینەتی ژنانی کوردو کۆڕی خەبات، سیمای هەرە دیاری ناو چیرۆکو رۆمانو پەخشانەکانی ئەم کەڵە نووسەرەن.

لە شیعریشدا، شیعری جوانو پڕ واتای هەیە، یادگارو هیوا لە پارچە شیعرە هەرە بەرزەکانی ئەم نووسەرەن... ئیبراهیم ئەحمەد، بەهۆی هەستی نەتەوایەتیو چالاکی رامیارییەوە، لە ساڵی ١٩٤٩ رەوانەی بەندیخانەی ئەبوغرێب کراوە، بەهۆی ئەم گرتنەش چرای گەلاوێژ کوژاوەتەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد جگە لە چیرۆكو پەخشانو شیعرو وەرگێران، رۆژنامە نووسێكی بە تواناشبوو. ساڵی ١٩٥٨ خاوەنی رۆژنامەی (خەبات) بووە.

لە بەرهەمەكانی، كۆمەڵە چیرۆكی (كوێرەوەری)، لە رۆمانەكانی رۆمانی (ژانی گەل)و بەم دواییەش رۆمانی (دركو گوڵ)ی بە چاپ گەیاندووە. ماوەیەك سكرتێری پارتی دیموكراتی كوردستان بووە، لە ٨/٤/٢٠٠٠دا لە لەندەن كۆچی دوایی كردووە.

بەرەو رووناكی

(پەخشان)

لەناو جەرگەی تاریكییەوە

دەست بە كەلەپچەو تەوق لە ملو زنجیر لە پێ

لە كانگای نەزانییو هەژارییو دیلییەوە...

كەوتوومە رێ، هاتووم ئەرۆم بەرەو رووناكی

****　　**　　****

ناو چاوانم تفی پیا دێتە خوارەوە

پێم شەلی داركارییە

فرمێسك لە چاوما قەتیس ماوە

پێستم بە سەر ئێسكما وشك بۆتەوە

بەڵام بە دڵێكی وەك پۆڵاوە

رێم گرتۆتە بەر ئەرۆم بەرەو رووناكی

ماندووم‌و ڕێگاکەم دوورە

برسیم، دوژمنەکانم تێرن، ڕووتم‌و ئەوان پۆشتەن

بێ هێزم‌و ئەوان بە دەسەڵاتن

من دەست‌و پێ بەستراوم‌و ئەوان بەرەڵان

لەگەڵ ئەوەشا بە ویستێکی نەگۆڕەوە

بە گیانێکی نەبەزو زاتێکی مەردانەوە

ئەڕۆم بەرەو ڕووناکی

نا... نا من هەر خۆم نیم

بە تەنیا نەکەوتوومە ڕێ

هەزاران هەزاران هەزارین

بەرەو ڕووناکی ئەڕۆین‌و

بێ گومان بە کوێرایی چاوی هەموو دوژمنان

سەرە ڕای هەموو

سەختی‌و تووشی‌و مەترسی‌و تاریکی ڕێ‌و بان

گەیوین‌و ئەیگەینێ

** ** **

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

حقوق : ماف

نامیلکە : کتێبی بچووک

گەلاوێژ : ١. ئەستێرەی گەلاوێژ، ٢. مانگی سێیەمی هاوینە، ٣. ناوی ئەو گۆڤارەیە کە بەڕێزان (عەلائەدین سوجادیو ئیبراهیم ئەحمەد) لە ساڵانی ١٩٣٩– ١٩٤٩ بەیەکەوە دەریانکردووەو زۆربەی شاعیرانو نووسەرانی کوردیش بەشدارییان تێدا کردووە...

ڕەوش : بار، دۆخ

مەینەتی : ناخۆشی، کوڵو کۆڤان

کەڵەنووسەر : نووسەرێکی بە توانا، نفیسەرەکی مەزن

ڕۆمان . : چیرۆکی درێژ

قەتیس ماوە : پەنگی خواردووەتەوە

سیما : ڕوخسار، خاسیەت

بە ویستێکی نەگۆڕەوە : بە ئیرادەیەکی بەهێزەوە

تووش : ناخۆشی، سەختی، مشەختی

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی
پۆلی یەکەمی ناوەندی/ سلێمانی)

«بەشی خوێندنەوە»

١. ئەحمەد شەوقی
٢. گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە.
٣. چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی.
٤. مازوو چنین
٥. پوول زانستی و هونەری ڕۆشنبیرییە.
٦. نەورۆز.
٧. ژیان چییە؟
٨. هەنگ بەخێو کردن
٩. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.
١٠. دایك

ئەحمەد شەوقی[1].

ئەگەر بێتو چاوێك بە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیو عەرەبیو زمانەکانی دراوسێی کوردا بخێشێنین، دەبینین کە گەلێ شاعیرو نووسەرو فەیلەسوفی هەڵکەوتوو هەن جگە لە زمانی دایکی بە زمانی یەکێك لەو گەلە موسلمانانەی دراوسێی شیعرو هونەری نووسیوە وەیا هەن کە بەیەکێك لەو زمانانە بەتایبەتی عەرەبی شیعرو نووسینی ووتووەو تۆمار کردووە (ئەحمەد شەوقی) یەکێکە لەوانەی کە باسمان کردن.

شەوقی یەکێکە لە شاعیرە هەرە بەرزەکانی ئەدەبیاتی عەرەبو جێی شانازییانە لە هەمان کاتدا بە یەکێك لە شاعیرە بەرزەکانی ڕۆژهەلاتی ئیسلامی دەژمێرێت، شەوقی لە قاهیرەی میسر لەدایك بووەو لەوێ پێ گەیشتووەو خوێندنی سەرەتاییو ناوەندی لە میسر تەواوکردووە، وە لە فەرەنسا حقوقی خوێندووە، بەڵام کاروباری شەڕی گەورەی یەکەمو دوورخستنەوەی بۆ (ئەندەلووس)و، زرنگیو هەستی نازکیو خوورەوشتی جوانی وای لێ کردووە کە هەست ئێشو ئازارو ناخۆشی باری وڵاتەکەی بکاتو وەکو شاعیرێکی نیشتمانو میللەت پەروەر هەستی خۆی دەربرێت، چ بە شیعرو چ بە نووسین، لەبەر ئەمە دەبینین شەوقی هەروەکو (فیکتۆر هۆگۆ)ی شاعیری فەرەنسی کە لە ئاوارەیی گەڕایەوە، هەستو ئارەزووی گەلی میسری– ژێر دەستی

---

(١) شەوقی لە پێشەکی بەشی یەکەمی دیوانەکەی خۆیدا کە ناوی (الشوقیات)ەو خۆی دەری کردووە، دەڵێت: "باوکم خوای لێ خۆش بێت، بنەچەو ڕەگەزمانی دەبردە سەر کوردەکان،.."

ئیستعمار- لەناو دوو تۆی وشە ڕەنگینەکانی شیعرو پەخشانەکانیدا دەردەبڕێت و داوای ڕزگاریی گەل و وڵاتی دەکرد، لە دەستی زۆردارو زۆری، شەوقی بە قەسیدەو پارچە شیعرە نیشتمانییەکانی دەری خست کە دەست نیشانی کۆشکی پاشاکان نییەو شاعیری گەلە. شەوقی هەروەکو گەلێ شاعیرو نووسەری تر شاعیری بەرزی ئینگلیز (شەکسبیر) کاری تێ کردووە، ئەمەش لە داستانی (مصرع کلیوباترە)- کوشتنی کلیوباترە-دا بە تەواوی دەردەکەوێت لە بەرهەمە هونەرییەکانی شەوقیدا گەلێ مەبەستی بەرزو باڵا دەربارەی ژیان و مرۆڤایەتی و سروشت و هەستی نەتەواویەتی بەدی دەکرێت. دیوانە گەورەکەی شەوقی پڕە لە پارچەی شیعری وا کە پۆپەی شیعری وریا بوونەوەی ئەم چەرخەیە. جگە لەمانەش شەوقی بە پێشەنگی کاروانی بوژاندنەوەی شیعر دەژمێررێت، سەرەرای ئەوەی کە لەنووسینی چیرۆکی شانۆگەریدا دەستێکی باڵای بووە، بەرهەمە بەنرخەکانی شەوقی ئەمانەن: (شوقیات، مجنون لیلی، قمبیز، مصرع کلیوباترا، اسواق الذهب).

ئەمە نموونەیەکە لە شیعرەکانی ئەحمەد شەوقی کە کراوە بە کوردی؛

(ئەو بولبولانەی کوندە پەپوو پەروەردەی کردن)[1].

ئەڵێن (سلەیمان)[2] زمانی هەموو، مەلی ئەزانی

ئەکەوتە گفتوگۆ لە گەڵیاندا، زۆر بە ئاسانی

کوندە پەپوو زۆر ڕێزی بوو لەلای، پێی ووت سلەیمان،

ئەم بولبولانەم بۆ پەروەردە کە بەدڵو بە گیان

ڕۆژێك حەزی کرد بێن بۆ خزمەتی، بۆ چاوپێکەوتن

هاتنە بەردەمی، بەڕێز کە وەستان تێر سەیری کردن

کزۆڵە دیاربوون، بێ تواناو تاقەت، بێ هێـــــزو لاواز

هەرچەندە هەوڵیان دا، لەگەڵ سلەیمان نەکەوتنە راز

سلەیمان وتی ئەم بولبولانە، من ئاوام دەوێـــــــــن

هەرچی جۆنێك بێت، سەر بڕینیشی بێ، هەر تیمار بکرێن

پەپوو سلەیمانکە[3] هاتە پێشەوە، ئازاو دەستو برد

عەرزی گەورەی خۆی- زۆر بەڕێزەوە- ئا بەم جۆرە کرد؛

ئەم بولبولانەی کە دەیان بینی، کەڕو لاڵ نەبوون،

پەروەردەکەریان کوندە پەپوو بوو، بۆیە وا دەرچوون!!

---

(١) ئەمە ئەو شیعرەیە کە ئەحمەد شەوقی بەناوی (البلابل التی البوم)ەوە گوتویەتی، وا لێرەدا بەشێوەی شیعر، کرا بە کوردی.

(٢) مەبەست سلەیمان پێغەمبەرە.

(٣) پەپووسلەیمانکە: واتە دارکوکەی سلەیمان پێغەمبەرە.

لێکدانەوەی وشەکان:

هەڵکەوتوو	:	لێ هاتوو
شانازی	:	خۆبادان، فەخر.
داموو دەستگا	:	دامەزرێنراوی میری
ئاوارەیی	:	دوورکەوتنەوە لە وڵات
دوو تۆی	:	لەنێوان، بەین
دەست نیشان	:	دانراو
پێشەنگ	:	رابەر، رێبەر

گفتوگۆ:

١. شەوقی شاعیری گەلە ئایا، راستە یان نا؟ بۆچی؟

٢. شەوقی لە پێشەکی دیوانی (الشوقیات)دا دەربارەی رەگەزی خۆی دەڵێت چی؟

٣. شەوقی لەژێر کاریگەری کام شاعیری ئینگلیزدا بووە؟

٤. ئایا شەوقی جگە لە شیعر پەخشانو چیرۆکی هەیە؟

٥. ناوی چەند شاعیرو نووسەری تر بنووسە کە کورد بوونو بەڵام بەکوردی بەرهەمیان لەپاش بەجێ نەماوە.

٦. مەبەستی شاعیر لەم شیعرە چییە؟

گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە

جاران هاتوچۆ زۆر ناخۆش و نالەبار بوو، مرۆڤ زۆر ئازاری دەچێشت و گەلێك ماندوو دەبوو. تا ئێستاش هاتوچۆ لە هەندێك وڵاتی دواکەوتوو دوور لە شارستانییەوە، نەك هەر مایەی هیلاکی و کەنەفتییە، بەڵکو مەترسیشی تێدایە و مرۆڤ تووشی گەلێك گێچەڵ و کارەسات دەبێت.

بەڵام هاتوچۆی ئەمڕۆ وەك جاران نییە، بەڵکو گەشت و گوزارو خۆش ڕابواردنە. مرۆڤ بۆ ماوەیەك لە ئەرك و سەرقاڵی ڕۆژانە دوور دەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی بایەکی باڵی خۆی بدات و بحەسێتەوە. ئنجا لەو سەرەوە بە گیانێکی نوێ و ئارەزوویەکی تەواوەوە، دێتەوە سەر کارو کاسبی خۆی. دە هەر لەبەر ئەمەیە کە دەبینیت ئەمڕۆ دەست کورت و کەم دەرامەتەکانیش حەز بە گەشتوگوزار دەکەن و بوونەتە گەڕیدە.

بەڵێ ئەمڕۆ هەر کەسێك ئارەزووی گەشتوگوزاری کرد، مەرج نییە دەوڵەمەند بووبێت، ئەوەتا دەستەیەك لاوانی تازە پێ گەیشتوو، پەیدابوون، گەشتوگوزارەکەیان هەر ئەوەندەی تێ دەچێت کە لەماڵی خۆیاندا دەیخۆن و لایان وایە کە گەشتوگوزار هونەرێکی جوانە، سەیر دەکەیت قوتابیی وڵاتێکی وەکو نەمسا یان ئەڵمانیا، بەپێ یان بە سواری پایسکل، وڵاتان دەگەڕێت، مەگەر کاتێك سواری فارگۆنی ژمارە سێ یان چواری شەمەندەفەر ببێت کە پارەیەکی مۆڵی پێ بێت لە هەر شوێنێك شەوی لێ داهات، دەست دەبات جانتاکەی دەکاتەوەو چادرە بچکۆلە قەد کراوەکەی دەردەهێنێت و هەڵی دەدات و لەژێریدا دەخەوێت،

خۆ ئەگەر وای نەکرد لە خانێکی بچووك یان لە کادانی ماڵە جووتیارێکدا ڕۆژ دەکاتەوە.

ئێستا باشم لە بیرە کە یەکەم جاری خەوتنی ناو کادانم لە گەشتوگوزاردا، ئەو جارەبوو کە چەند ساڵێك لەمەوبەر لەگەڵ دەستەیەك قوتابییانو دەرچووانی دانشگاکانی ئەنگلستاندا چووین بۆ وڵاتی ئەسکەندیناڤیا، کادانێکی گەورەیان لە ناوەڕاستی کێڵگەیەکدا پیشان داین، کادانەکە لە تەختە دروست کرابوو کارەباشی تێدابوو، کە چووینە ناوەوە هەریەکەمان دەستی کرد بە کا کۆکردنەوەو جێگا بۆ خۆش کردن، جێگای خەوتنێکمان دروست کرد گەرمو گوڕو خۆش، ئیتر بۆ خۆمان تا بەیانی لێی خەوتین، خەوێکی قووڵو یەك ژەمی، بەیانی کە هەستاین لەخەو بۆمان دەرکەوت کە هەموومان خرپ خەومان لێ کەوتبوو کەسمان خەبەرمان نەبوو بوەوە، ئنجا کە لە کادانەکە هاتینە دەرەوە، دانیشتوانی ئەو شوێنە قسەی خۆشیان لەگەڵدا کردینو دەستی ڕێزیان لێ ناین.

وە نەبێت لەو وڵاتانەدا، هەر کادان دەست کەوێتو ئیتر هیچی تر، بەڵکو گەلێك شوێنی تر بۆ حەسانەوەو خەوتن وە دەست دەکەوێت، وەك شوێنی ئەو قوتابییانەی کە هاوینان دەگەڕێنەوە ناو کەسو کاری خۆیان، یان وەك شوێنی پاپۆڕەوانەکان، کە بە پاپۆڕ دەڕۆنو شوێنەکانیان بەجێ دەهێڵنو بە خاڵیتی دەمێننەوە. ئەمە جگە لەوەی لە دێهاتو شارە بچکۆلەکانیشدا شوێنی خەوتن وە چنگ دەکەوێت.

ئەگەر گەڕیدەیەك ڕێی بکەوێتە یەکێك لەو شوێنانە، ژوورێکی خاڵی لە ماڵێکدا دەدۆزێتەوەو بە پارەیەکی کەم دەیگرێت بەکرێ.

گەشتوگوزار هەڵێکە دەبێت لە کیس نەدرێتو هەر دەرفەتێکمان دەست کەوت دەبێت بچین بۆ گەڕانو شوێن ببینین. بەهۆی گەشوگوزارەوە فێری زۆر شت دەبین، کاتێك گەڕیدە سوود لە گەشتو گەڕانو هاتوچۆ وەردەگرێت کە ڕۆشنبیرو وریا بێت، نەك وابزانێت، کە بە پارەی زۆرەوە دەتوانێت سوود وەربگرێتو فێر ببێت.

لێکدانەوەی وشەکان:

کەنەفت	:	ماندوو، وەستان
گێچەڵ	:	ئاستەنگ
کارەسات	:	کاری سەخت، ڕووداو
سەرقاڵ	:	سەرگێژی
دەرفەت	:	دەلیڤە، فرسەت
گەڕیدە	:	گەڕهوك

گفتوگـۆ:

١. بۆچی جاران هاتوچۆ ناخۆش بوو؟
٢. ئێستا بەهۆی چییەوە دەتوانین بە ئیسراحەت هاتوچۆ بکەین؟
٣. بـۆ ئـەوەی بتـوانین هاتوچـۆ بکـەینو بـچین بـۆ گەشـتوگوزار، ئایـا مەرجە دەوڵەمەند بین؟
٤. چۆن لاوانی تازە پێگەیشتوو، لە ئەورووپا دەتوانن بە پارەیەکی کەم بە ئارەزووی خۆیان بگەڕێن.
٥. ئایا لەم وڵاتەی خۆتدا گەڕاویت؟ ئەگەر گەڕاویت لە گەڕانەکەتدا هەر خۆت بەتەنها بوویت یان لەگەڵ خەڵکی تردا بوویت؟
٦. ئایا دەتوانیت لەگەڵ هاوڕێکانتا بۆ چەند ڕۆژێك بـە پارەیـەکی کـەم بۆ شوێنێکی نزیك بچیت بۆ گەشتو گەڕان؟
٧. ئەگەر تا ئێستا نەچوویت، ئایا دەتوانیت بەم نزیکانە بچیت؟

چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی

لە (شانۆی ناومالّ) بە دەستکارییەوە[1].

پیاوێکی دەڵەمەندو بە سامان نابووت بوو، هیچی نەما بەندەیەك نەبێت، ڕۆژێك بە بەندەکەی گوت: کورِم ئێمە لەم شارە هیچمان بۆ ناکرێت، من دەناسن، ڕووم نایەت دەست لە کەس پان بکەمەوەو هەندێك ئیشیشم بۆ ناکرێت، هەتا ئەمرۆ مەزنو ناسراو بووم. زەمین گەلێك فراوانە. با بچین بۆ وڵاتێکی دی بەڵکو خودا چارەسەرێکمان بکات.

ڕۆیشتن، لە وڵاتی خۆیان دوور کەوتنەوەو گەیشتنە شارێك، تەماشایان کرد، خەڵکی ئەو شارە کۆم بوون، تومەز پادشایان مردووە، پادشا بۆ خۆیان دادەنێن. ئادەتی ئەو گاڤەش ئۆسابوو، بازیان هەڵداوە، بەسەری هەر کەسەوە نیشتبێتەوە ئەویان کردووە بە پادشا. بەندە ڕووی کردە خودانیو گوتی: ئەی گەورەی من، ئەگەر خودا کردی، ئەم بازە بەسەری تۆوە نیشتەوە، تۆ لەگەڵ خەڵکی ئەم شارە چی دەکەیت؟ وتی:

– کورِم، ئەوە دوورە لەمن کە خودا بە دەردو مەینەتی دووچاری کردووم.

---

(١) (شانۆی ناومالّ) کتێبێکی خوا لێ خۆشبوو مەلا مستەفای حاجی مەلا ڕەسووڵە کە ناویانگی بە (سەفوەت) دەرکردبوو، ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا لە چاپ دراوە، هەروەها گولستانی شێخی سەعدیی کردووە بە کوردیو دیوانێکی شیعرو گەلێك کتێبی تری چاپ کراوو چاپ نەکراوی هەیە، لە ساڵی ١٩٦٣ لە سلێمانی وەفاتی کردووە.

بەندە گووتی:

- قوربان، ئەمە ئیشە، بەڵکو خودا کردی!.

گوتی:

- بەراستی خزمەتیان دەکەم. خودا چۆنی فەرمووە بەوە جۆرە کردەوەیان لەگەڵ دەکەم. ئەی کۆیلە ئەگەر بەسەر تۆوە نیشتەوە چی دەکەیت؟

گوتی:

- من شەڵو کوێرم ناپارێزم، تێیان دەکەوم، سزایان دەدەم، یەکێك پیاوێك بکوژێت، دەیکوژمەوە. ئەوی شکاتی کردووە ئەویش دەکوژم، ئەوی شایەتی دا ئەویش دەکوژم، پیاوێك دزی بکات دەیکوژم، ماڵ دزراویش دەکوژم. ئەوەی شایەتی دا ئەویش دەکوژم. ڕاستیی چی خودا فەرموویەتی من وەسا لەگەڵ وان ناکەم.

گەورە گوتی:

- جا ئەمە ئینسافە؟

کۆیلە گوتی:

- جا خودا دەکات زۆرم لەکێ کردووە؟ یا گوێی لەم وتانە نییە؟

ڕۆیشتن، لە سوچێکەوە نزیك ئەو خەڵکە وەستان. بازیان هەڵدا، هات، گەڕا، زۆر بەسەر خەڵکەکەدا سووڕایەوە. هەتا کۆیلەی دۆزییەوە، بە سەرییەوە نیشتەوە. کە سەیریان کرد کۆیلەیەکی ڕەش، لچ شۆڕی ناشیرینی، ئێسك قورسە.

گوتیان:

– باز خەڵەتی کردووە.

هەڵیان دایەوە، دووبارە بەسەرییەوە نیشتەوە، دیسان گووتیان:

– باز خەڵەتی کردووە، چۆن ئەمە بۆ پادشایی دەست دەدات، جاری سێیەم هەڵیان دایەوە هەر بەسەر ئەوەوە نیشتەوە! ئیتر چارەیان نەما، کردیان بە پادشا. هەرایان بۆ دروست کردوو چووە سەر تەختی پادشایی.

دەستی کرد بە ئیش، بەڵام چۆن؟ هەرچی وتبوو بەزیادەوە تەپڵی تۆپێنی پێ کردن. کەسێك کەسێکی دەکوشت دەیکوشتەوە. خاوەن کوڕاوو کێ ئاگاداری بوو دەیکوشت. یەکێك دزیی بکردایە بە ماڵ دزراوو بە شایەتەوە دەیکوشتن. گەیاندییە رادەیەك هیچ کەس بۆ هیچ شت نەیدەتوانی داد داوا بکات، یا دەنگی لێوە بێت. بە ڕۆژ ئەمە ئیشی بوو، بە شەو کاتێك دیوان چۆڵ دەبوو، دەبووەوە بە بەندەی گەورەکەی‌و دەکەوتە خزمەت‌و حورمەتی.

پیاوە ماقووڵ‌و تێ گەیشتوانی شار کۆبوونەوە گوتیان: ئێمە ئەم بەندە ڕەشەمان کرد بە پادشای خۆمان، خۆ وا ئێمەی تەنگ کرد، چارمان چییەو چی بکەین؟ یەکێك لەوان گوتی: ئەمە پیاوێکی لە تەکدایە زۆری حورمەت دەگرێت. با بچین تکا لەو پیاوە بکەین، تکامان بۆ بکات، بەڵکو وازمان لێ بهێنێت بەم دەردەمان نەبات. چوونە لای گەورە گوتیان:

- قوربان تۆ دەزانیت، ئێمە خۆمان ئەم ڕەشەمان کرد بە پادشا بۆ ئەوە بوو خزمەتی ئێمە بکات، بەڵام ئەمە نازانین تۆ ئاگاداریت یان نا؟ هیچی نەهێشت، وا پیاوێك پیاوێك دەکوژێت، ئەم دیکوژێتەوە باشە، بەڵام باوکی کوژراوەکە بۆچ دەکوژێت؟ یا شایەتەکان بۆچ؟ ئەوا دز دەکوژێت؟ ئەی ماڵ دزرا؟ یاخود شایەتەکانیش بۆچ دەکوژێت؟ تۆ لەلای ئەو بەرێزیت، تکای لێ بکە بە عەدڵو داد لەگەڵمان بجووڵێتەوە. گەورە پەیمانی دانێ کە پێی بێژێت. شەو بەسەرداهات، دوای چۆڵ بوونی دیوان، کابرای پادشا بووەوە بە کۆیلە بەرامبەربە گەورەی وەستا.

گەورە گوتی:

- ڕۆڵە تۆ بۆچ لە خودا شەرم ناکەیت. ئێمە لە برسێتیدا وڵاتی خۆمان چۆڵ کردوو دەرەبدەر بووین، ئێستا خودا کردوویني بە پادشا، بۆچی سوپاسی خودا ناکەیت؟ بۆچی وا لەم هۆزە دەکەیت کە لەپڕ پەلامارمان بدەن بمانکوژن، کۆیلە گوتی:

- گەورەم ڕۆژەکەت لەبیر نایەت لە قەراغ شار، من لەتۆم پرسی ئەگەر خودا تۆی کرد بە پادشا چی دەکەیت لەگەڵ ئەمانە، تۆ گوتت: خودا چی فەرمووە بەو جۆرە کردەوە لەگەڵ ئەوان دەکەم. من گوتم: خودا چی فەرمووە وایان لەگەڵ ناکەم، قەڵاچۆیان تێ دەخەم، خودا ئاگاداربوو، ئەگەر شایانی عەدلو دادبوونایە خودا تۆی دەکرد بە پادشایان. بەڵام شایانی ئەمەن کە من لەگەڵ ئەوانی دەکەم، ئێستاش من لەم کردارە پەشیمان نابمەوە هەتا ئەوان

تۆبەیەکی بەڕاستی دەکەن. ئەگەر تۆبەیان کرد، خودا دڵی منیان بۆ نەرم دەکات، کە بە عەدلو داد، لەگەڵیان بجووڵێمەوە. ئەوان تۆبەیان کردو ئەمیش باش بوو.

لێکدانەوەی وشەکان:

ئێمە لەم شارە هیچمان پێ ناکرێت: مە ل باژێڕی نەشێن چ بکەین.

کۆم بوون	:	کۆبوونەوە، گردبوون، گردبوونەوە.
یەکێك لەوان وتی	:	یەك ژوان گۆت.
وازمان لێ بێنە	:	ژمە بگەڕێ، مەبەردە.
پێی بێژێت	:	ببێژێتەوی، بەو بڵێت، پێی بڵێت
بمانکوژن	:	مەبکوژن
کردووینی	:	مەکرییە
لە تەکیدایە	:	لە گەڵیدایە، ب ویرایە، پێ رایە.
بەندە	:	کۆیلە، عەبد.
گەورە	:	مەزن.
فراوان	:	فرە
بڕۆین	:	بچین، بمەشنین
خودا	:	خوا، یەزدان، بینایی چاوان
شار	:	باژێر
من دەناسن	:	م ناس دکەن
لەگەڵ وان	:	ب وانرا، لەگەڵ ئەواندا.

نەختێ	:	کەمێك، پیچەك
چۆڵ بوو	:	ڤالابوو، والابوو
خودان	:	خاوەن، ساحێب صاحب
دروستی کرد	:	چێ کر
ئێمە خۆمان	:	مە بۆ خۆ.
ڕۆڵەم	:	کوڕم، کوڕی من
گاڤ	:	کات، وەخت
ئۆسا	:	ئۆسان، هۆسان، هۆسا، ئاوا
قەراغ شار	:	کەنا شار، ڕەخی باژێر
هۆز	:	گەل، میللەت.

گفتوگـۆ:

١. بەم چیرۆکەدا چ پەندێکی کوردیت دێت بە بیردا؟ لە مامۆستا باوك یان برات بپرسە ئەم پەندەت تێ بگەیەنن: (خودا کێو نەبینێت بەفری تێ ناکات). یا مانای ئەم ئایەتە پیرۆزەت بۆ ڕوون بکەنەوە: (لا یغیر الله ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم).

٢. بە کورتی باسی سوودی ئەم چیرۆکە بکە.

٣. مانای (فۆلکلۆر) لە مامۆستا بپرسە.

مازوو چنین

وڵاتی کوردستان هەروەکو هەموو وڵاتێکی بە پیتو فەڕ، زەویو زارو شاخو داخی زۆرەو بێ بەش نییە لەکانو دارو درەختی بەرداروو بێ بەری بە سوودو قازانج. یەکێك لەو درەختانەی کە لە کوێستانەکانماندا هەنو کەژو کێوو نزاری داپۆشیوەو دەستی سروشت پەروەردەی کردوون، درەختی مازووە، ئەم درەختە جگە لەوەی کە وەکو هەموو درەختێکی تر سەوزیو گەشە دەدا بە نزارەکانمانو گەڵاکەشی گژرەیە بۆ ئاژەڵەکانمان. سیچکەو بەرە گەڵاو مازوو، گەڵێ بەری تری هەیە کە هەریەکەیان سوودێکی تایبەتی هەیە، بەڵام لە هەموویان بە سوودترو باشتر (مازوو)ەکەیەتی کە لەگەڵ داو دەرمانـدا بەکاردەهێنرێت بۆ تیمارکردن، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە سوودێکی ئابووری هەیە کە کەلێنێك لە ئابووریی هێندێ شوێنی وڵاتەکەمان پڕ دەکاتەوە، بەوەی، کە نرخێکی بازرگانی هەیە ئەویش لەبەر بەکارهێنانی بۆ کاروباری پێستەخۆش کردن بە واتا بۆ (دەباخی)، جا لەبەر ئەمانە، لە کوێستانەکانماندا لەو شوێنانەی مازوو هەیە، بەشێوەیەکی تایبەتی دەچن بۆ چنینو کۆکردنەوەی، ئەم کارەش پێی دەڵێن، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایان، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایانو پیاوانی چاپووك، بەپێ دەنێرن بۆ پارێزگاریو قەدەغەکردنی نزارەکە لە دزەمازوو، هەروەها بۆ دیاری کردنی شوێنەکانی، لەدواییدا کە کاتی گەیشتنی هات بەپێی نەریتی کۆن، بە تەقەو تفەنگ ئاواییەکە ئاگادار

دەکەن بۆ دەست پێکردنی، ئەمانیش هەر یەکە بە تویشو چەلاکی مازوو ڕنینەوە ئامادە دەبنو شەبەقی پیاوو ژنو کوڕو کچ دەدەنە دەم کەژو وەکو ڕێچکە مێرووله بەرەو نزار سەرەو ژوور دەبنەوە تا دەگەنە شوێنە دیاری کراوەکانو دەست دەکەن بە مازوو چنین. پیاوان لەسەر دارو بە داردەستیانو ژنو کچانیش بە پێوە لەدارە کۆرپەو دەوەنەکان بەدەم گۆرانیو بالۆرێو پیاهەڵدان، چارۆکەو شتی خۆیانی لێ پڕ دەکەنو لە دەمەدەمی نیوەڕۆدا دووای ماندوو بوونو لۆوتو پڕبوونیان لە بۆنو تۆزی دارو مازوو بەرەو کانیو ئاوی نزیك ئەو شوێنە خل دەبنەوەو لەسەری وچان دەگرنو تێر ئاو دەبنو تێشوو بەرە دەکەنەوەو دەست دەکەن بە خواردن.

کە ماندوویەتی یان حەسایەوە، جار ناجارێ هەڵپەڕکێشی بۆ دەکەن. بەم جۆرە ئەم بەرهەمە سروشتییە خودا کردووە کۆ دەکەنەوەو دەی بنەوە بۆ ئاواییو گوندو، ماندوویەتیان دەحەسێتەوەو ئنجا دەست دەکرێت بە فرۆشتنی بە چەرچیو خەڵقی شار لەوانەی کە خەریکی کڕینو فرۆشتنی مازوو کەتیرەو سەعلەمن.

لە مازوو کرندا هەروەکو هەموو کاروبارێکی هەرەوەزی ناو دێهاتەکاندا، گیانی تێکەڵاو بێ جیاوازیی لە بەینی ژنو پیاو، کوڕوو کچ دا بەدی دەکرێت، جگە لەگیانی کۆمەکو یارمەتیو پاراستنی دارو دەوەنو سامانی سروشتیو خودا کرد.

لێکدانەوەی وشەکان:

مازوو چنین	:	مازوو کردنەوە، کۆکردنەوەی مازوو، لێ کردنەوە
سوود	:	قازانج
تیمارکردن	:	دەرمان کردن
ئابووری	:	اقتصادی
چابووك	:	گورج و گۆڵ

گفتوگۆ:

١. نـاوی چـەند درەختێـك بڵـێ کـە لەخۆیـەوەو دەسـتی سروشـت پەروەردەی کردوون؟

٢. سوودی مازوو چییە؟

٣. بۆچی قەدەغەی نزارەکان دەکرێت لەپێش ئەوەدا دەست بکرێت بە مازوو چنین؟

٤. لە مازوو چنیندا چی بەدی دەکرێت؟

مازوچنین لەلادێ

(قانیع)

ژینـــــی لادێ ســـــەیرانە
گەرچـــی تـــۆزێ گرانـــە
ڕۆژی نـــەورۆز تـــەوەڵ ســـاڵ
ئەکەونـــە ئـــیش کـــوڕو کـــاڵ
یـــا جـــووت یـــا جۆگـــە هێنـــان
بـــۆ ئـــاو داشـــتن دەغـــڵو دان
یـــا داربڕینـــی شـــاخە
یـــاخود پـــەرژینی باخـــە
یـــا تووتنـــە یـــا درەو
ناوەســـتن بـــەڕۆژو شـــەو
یـــا گێـــرە یـــا شـــەن کـــردن
هەڵمـــەت بـــۆ فرمـــان بـــردن
فـــەرقی نییـــە نێـــرو مـــێ
هەرچـــی دانیـــشتووە لـــەدێ
هـــەموو خـــەریك فرمـــانن
بـــە دەســـت هێنـــانی نـــانن
تـــا تـــەواو ئـــەبێ هـــاوین
تـــێ ئەکۆشـــن زۆر بـــەتین
بـــەینێ لـــەویا بـــەتاڵن

خەریکی ئیشی ماڵن
کە ئیش ڕووی کردە تەواو
کۆ ئەبنۆ لە حەوزو ئاو
چەن دارێ بێ لای مزگەوت
هەندێ ڕاستو هەندێ چەوت
بۆ سێبەر نێژراوە
سەکۆی لەبن کراوە
خەڵکی دێ کە زۆرو کەم
لەسەر سەکۆ ئەبن جەم
تاوێ شەڕە ئاو پڕژێن
بە گاڵتەوە شەڕە جوێن
تاوی باسی ژن هێنان
تاوی تاریق دەخلو دان
دووسێ ڕۆژێ بەم جۆرە
بە گۆرانیو بەهۆرە
ڕائەبوێرن بە شادی
گا گا، بیری ئازادی
گا تەگبیری جوتیاری
گا گا خەمی هەژاری
پیان بە سەبیل کێشان
باسی سۆفیو دەروێشان

باسی ژینی نارەحەت

باسی قەبرو قیامەت

مام خوا کەرەم! دنیا دیو

بانگ ئەکا! هەتیو مەتیو

بۆچی هێندە مناڵن

هەتاکو کەی لە ماڵن

بەراووردم تەواوە

تەقەی مازوو شکاوە

کێتان کوڕی مەیدانە

یاللا مازوو چنانە

ئینجا دەسەی کوڕو کاڵ

را ئەکەنۆ ڕووەو ماڵ

ئاوایی ئەیکەن بەقاو

قیڕەی مناڵ دەنگی پیاو

ئەوەی کە مازوو چن بێ

پیاو بێ وەیاخود ژن بێ

ئەوەڵ ڕۆژو، ئاخر شەو

پۆل ئەبەستن وەکو کەو

لە ڕێی یەك ڕائەوەستن

هەموو کۆمەڵ ئەبەستن

ئینجا ئەدەن بەهەردا

بە شاخ و داخ و زەردا
جار جارێ ئەهوولێنن
دوراو دوور یەك ئەدوێنن
قولەو گۆرانی و هۆرە
لێیان ئەبێت بە نۆرە
کە ڕۆژ گەییە چێشتینگاو
دەس ئەکەن بە ڤیزوڤاو
دێنە خوار لە گشت لاوە
ئەڵێن: کاتی سەراوە
پۆل پۆل ڕیزە ئەبەستن
تا سەر ئاو ڕاناوەستن
لەویا هەتا نیو سەعات
نان ئەخۆن بێ دەنگ و مات
ئەمجا یەکێ هەڵئەدەو
تێ ئەچرکێنێ وەك کەو
کڵاوی لار دائەنێ
بە دنیا پێ ئەکەنێ
ئەڵێ: بۆ ئاخری ئەمرن
هەتیو هەستن دەس بگرن
ئاوازی لێ هەڵ ئەبڕێ
ڕۆحی عاشقان ئەچڕێ

لەویا گشت ڕانەپەڕن
لە جێیەکا دەس ئەگرن
تەقلە چلکن، ڕانك شڕ
لەویا ئەیکەن بە سمڕ
یەك گەنجێکی بالا جوان
سەر چۆپی ئەگرێ بۆیان
دەسەسڕی ئاڵ بە دەس
هەڵ ئەسووڕێنێ سەرمەس
نەزیاد ئەڕۆنو نەکەم
هەڵ ئەپەڕن بە بێ خەم
کچیش هەموو لەو لاوە
بەریزە ڕێك وەستاوە
کراس مۆرو سوخمەزەرد
کەوای ئاڵ ڕوومەت بێگەرد
هەر یەك دڵی لەلایە
بۆ خۆی خەریك سەودایە
جار جارێ گۆرانی بێژ
گەنم ڕەنگێکی درێژ
سەری وەر ئەچەرخێنێ
ڕیزی کچان ئەدوێنێ
دڵی هەر لەلای یارە

تەواو بێ ئیختیارە...!

سەرچۆپی کێش ساحیب یار

خۆی ئەلەرێنێ جار جار

هەر چەند یاری ئەبینێ

وەختە خۆی بپروکێنێ

لەسەرچۆپی، تا گاوان

ئەکەونە هەڵە داوان

نازانن دنیا چۆنە!!

چۆنە ئەم چەرخە کۆنە

سەرچۆپی هەردوو دەستە

یەك بۆیەکتری مەستە

تێکەڵ ئەبن کچو کوڕ

بە چەشنی مێخەكو دوڕ

دەس ئەگرن بە تێکەڵاو

کچی شۆخو، کوڕی لاو

کچان کە جنسی نەرمن

تۆزقاڵە یێ بە شەرمن

لەویا شەرم نامێنێ

هەموو کەس خۆی ئەنوێنێ

تەقەی چەپڵەو هاژەی نەی

لەرەی مەمکەی چەشنی بەی

بۆنی مێخەكو سمڵ
ئەدا لەناو پەڕەی دڵ
كاتێ كە كچ مانوو بوو
دەس بەر ئەدەن بۆ پشوو
دووبارە چەشنی كەوباڕ
ئاژین ئەبن لە نزار
ڕووەو ماڵ بەدارەو دار
ئەسوورێنو تا ئێوار
یەكێ گەڵا، یەكێ دار
یا دوو لق یا پێڵەوار
ئەیبەن بۆ پێویستی ماڵ
ئاوایە ژیانی ساڵ.

پووڵ زانستیو هونەرو ڕۆشنبیرییە

ڕەنگە ئەمڕۆ حەز بە پووڵ کۆکردنەوەو ڕێکخستنو بابەخ پێدانی لە هەموو شتێکی تر زیاتر لەسەر ڕووی زەمینـدا بڵاوبووبێتـەوەو ناوبـانگی سەندبێت، گەورەو بچووك لە هەموو کەو قوژبنێکی جیهاندا، لەناو هەموو میللەتانداو بەهەموو زمانێك بایەخیان پێ داوە.

پـوول سەرچـاوەیەکی گرنگـی ڕۆشـبیرییە، زانیارییـە، ئـادەمیزاد بەهۆی پووڵ کۆکردنـەوەوە، وریـاتر دەبێـتو زیـاتر شـارەزایی هونـەرو ئەدەبو مێژوو وجوگرافیاو سیاسەتو گەلێك جۆری تری زانستی دەبێت.

ئەگەر ئەو پووڵانەی لێ دەربکەین، پێشینان بە پووڵی پۆستە یـان بـە پووڵی دارایی یان دادەنا، دەتـوانین ئـەو پووڵـەی، کـە لـە سـاڵی ١٨٤٠ی زاینیدا لە ئەنگلستان دەرچوو بە یەکەم پووڵێکی دابنـێین کـە لەجیهانـدا دەرچووە. ڕەنگیش هەیە نەمساوییەکان پێش ئەوان بە سـاڵێك واتـە لـە ساڵی ١٨٣٩دا پوولیان دەرکردبێت، بەڵام کۆمەڵە پووڵێکی تەواو کـە بـۆ یەکەمین جار دەرچووبێت، لە ساڵی ١٨٧١ی زاینیدا بووە لە ژاپۆن. ئنجا دوای ئەوە ئیتر پووڵ یان تاکە تاکە یان کۆمەڵ کۆمەڵ لە هەموو لایەکی جیهانەوە دەستی کرد بە دەرچوون. ئەم پووڵانە یان بەهۆی ڕووداوێکـی گرنگو سەرکەوتنێکی گـەورەوە دەردەچـوون، یـان ئەوانـەش نەبوونایـە هەر ناو بەناو دەردەچـوون. دیـسانەوە ئـەم پووڵانـە لـەبارەی کاروبـاری ئـادەمیزادەوە وەك وەرزشو وێنـەو هــەڵکۆڵینو زانـستو دەیـان شـتی ترەوە دەردەچوون.

له ساڵی ۱۸۷٤ی زاینیدا (یەکێتی پۆستە لەجیهان)دا دروست بوو، ئەم یەکێتییە لە دەستوورەکەیدا دەڵێت، کە هەموو کەسێکو هەموو کۆمەڵێك لە جیهاندا هەقی نامە بۆ یەکتر ناردنیان هەیە، کۆماری عیراقیش لەم یەکێتییەدا ئەندامە، ئەم یەکێتییە بڕیاری دا کە زمانی عەرەبیش یەکێك بێت لەو زمانانەی کە لە کاروباری خۆیدا بەکاریان دەهێنێت.

له وڵاتی ئێمەدا زۆر هەن لە ژنو لە پیاو، لە کچو لە کوڕ، لە پیرو لەلاو، خەریکی پوول کۆکردنەوەنو کۆمەڵەیەکیش هەیە بۆ ئەوانەی کە حەز لە پوول کۆکردنەوە دەکەن، لە وڵاتی ئێمەدا هەمیشە بە بۆنە ڕووداوە نیشتمانیو نەتەوەییو مرۆڤایەتییەکانەوە پوول دەردەچێت. یەکێك لە دەزگا ژمێرەکانی جیهان دەڵێت: پوول کۆکردنەوە، دڵو دەروون خاوێن دەکاتو فێری دان بەخۆداگرتنی دەکات... ئەوەی حەز بە پوول کۆکردنەوە بکات، ناچارە ناوی شارو وڵاتان فێرببێتو مێژووی ڕووداوو کەلەپووریان بزانێت. ڕەنگە (ڕولاندهێل) کە دەڵێن یەکەم کەسە پوولی پۆستەی داهێناو بەخەیاڵیدا نەهاتبێت کە ئەوا داهێنانەی ئەو ئەوەندە کار دەکاتە سەر مێژوو، ئەوەندەش دەور دەگێڕێت. بەڵام حەز بە پوول کۆکردنەوە لە کیژێکی ئەنگلستانییەوە داهات، ئەوەبوو ئەم کیژە لە ساڵی ۱۸٤۱ی زاینیدا، ئاگادارییەکی لە ڕۆژنامەدا بڵاو کردەوەو ووتی: من حەز دەکەم پوولێ بەکارهێنراوی پۆستە کۆبکەمەوە ئنجا تکا لەو کەسانە دەکەم کە پوولی کارکراویان هەیە بەبێ زەحمەت بۆ ئەم ناونیشانەی بنێرن، دیارە لە کۆتایی ئاگادارییەکەدا ناونیشانی خۆی بە

تەواوی نووسیبوو. ئەم کیژە شازدە هەزار پـوولی پۆسـتەی کۆکردەوەو دیواری ژوورەکەی خۆی پێ ڕازاندەوە.

نرخی هەندێك پوولی کـارکراوە، ئەوەنـدە بـەرز دەبێتـەوەو ئەوەنـدە گران دەبێت کە بەخەیاڵدا نایەت. پوولێك هەبوو لـە کۆمـاری هینـدۆراس لە کیشوەری ئەمەریکا لە ساڵی ۱۹۱۵ی زاینیـدا دەرچـوو بـوو، پوولەکـە خۆی کە دەرچوو نرخی چەند فلسێك بوو، بەڵام چونکە هەڵەیەکی چاپی تێدابوو، سەرنجی ئەوانەی ڕاکێشا، کە حەز بە پوول کۆکردنەوە دەکەن، بۆیە نرخەکەی بەرزبووەوەو گەیشتە نزیکەی سێ هەزار دیناری عیراقی.

بەهۆی پوولەوە گەلێك شـت دەزانـین و فێـر دەبـین و دڵ و دەروونمـان پاك دەبێتەوەو شارەزاییمان فراوان دەبێت، حـەز بـە پـوول کۆکردنـەوە ڕێگەیەکە بۆ پەروەردەکردنی ڕاست و زانیاریی زۆر.

لێکدانەوەی وشەکان:

بابەخ	:	نرخ، بەها
کەل و قوژبن	:	کون و بن بیچ
کەلەپوور	:	پەرتوك
کیشوەر	:	قارە

گفتوگـۆ:

١. تۆ لەبارەی (حەز بە پوول کۆکردنەوە)وە چی دەڵێیت؟ ئایا تۆ خۆت یەکێکیت لەوانەی حەز بە پوول کۆکردنەوە دەکەن؟

٢. پــوول، زانــستیو هونــەرو رۆشــنبیریە، چــۆن ئــەم قــسەیە روون دەکەیتەوە.

٣. لە چ ساڵێکدا (یـەکێتی پۆسـتە لـە جیهـان)دا دروسـت بـوو؟ ئایا عێراق لەو یەکێتییەدا، ئەندامە؟

٤. لای ئێمـە جگـە لـە پـوولی پۆسـتە پـوولی تـریش بـەکاردێت، ئایا دەزانی ئەو پوولانەیان بۆچی دەرکردووەو چەند جۆرن؟

نــەورۆز

دیارە تۆ لەم تەمەندا گەلێك جار دیمەنی بەهارو جەژنی نەورۆزت دیوەو بەشداریی ئاهەنگو هەڵپەرکێی ئەم ڕۆژە پیرۆزەت کردووە. دوور نییە جاروبار مامۆستاو کەسو کارو هاوڕێکانت لە جەژنی نەورۆزو پەیوەندیی بە میللەتی کوردەوە دووابن، تۆش گوێت بۆ شل کردبن‌و شتێکت لەم بابەتەوە بۆ ڕوون بووبێتەوە.

لە دێر زەمانەوە، میللەتان ڕێگای خەباتو تێکۆشانیان گرتووەو شوێن تروسکەی هیوا کەوتوون، بە شوێن خۆشیو پیتو فەڕو سەربەستی خۆیانو ئازادی نیشتمانەکانیاندا دەگەڕێن‌و شەیدای ئاسوودەییو خۆش گوزەرانیو یەکسانیو ڕزگاریو سەربەرزین، بەڵام وەنەبێت، ئەم ڕێگایە هەروا تەختو ئاسان بێتو بە گوڵو گوڵزار ڕازابێتەوە، بەڵکو زۆر جار بە پێچەوانەی خواستی نەتەوەکانی ئەم سەرزەمینەوە، کاروبار چۆتە دەست زۆردارێکی خوێن ڕێژی بێ فەڕی دڵ ڕەقەوە کە هەمیشە لە بیرکردنەوەدا بووە بۆ ئازاردان‌و چەوساندنەوەی میللەت. ئەم کارەساتانە لە مێژووی کۆن‌و نوێی گەلێك نەتەوەی سەرزەمیندا بوون. لەمانەش نەتەوەی کورد، کە نەتەوەیەکی ئازاو قارەمان‌و کۆڵ نەدەرە. یەکێك لەو کارەساتانەی کە چوونەتە مێژووی کۆنی نەتەوەکەتەوە، بەسەرهاتی زۆرداریو خوێن مژی یەکەی (ئەژدەهاك)و قارەمانێتییەکەی کاوەی ئاسنگەرە، ئەم بەسەرهاتە لەبەر ئەوەی لە ڕۆژهەڵاتی کۆندا ڕووی داوە، سەیر دەکەین لەلای هەر

نەتەوەیەك بە جۆرێك ڕۆیشتووەو بە ئەفسانەو خەباتی میللییەوە تێکەڵ کراوە.

لەناو میللەتی کوردیشدا بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمارکراوەو دەماو دەم ڕۆیشتووە.

دوو هەزار ساڵێك لەمەو بەر، کوردستان لەلایەن داگیرکەرێکی خوێن ڕێژەوە ژێر دەستە کراوەو خراوەتە بارێکی ناخۆشو سەختەوە، ئەم داگیرکەرە پادشایەکی بێگانەی سامناك بووەو بە خوێنی سەری لاوانی میللەتی کورد تینوو بووە. ئەژدەهاك تووشی نەخۆشییەکی سەیر دەبێت. لە ئەنجامیدا دوومـاری مێشك خۆر، لە هەردوو شانی پەیدا دەبن، ئەم دوو مارە کە برسییان دەبوو دەمیان دادەپچڕی بۆ خۆراك، ئەگەر خۆراکەکە، مێشکی لاوان نەبووایە، ڕوویان وەردەگێڕاو دەیان فیشکان لەبەر ئەوە بەردەستەکانی ئەژدەهاك دەبوایە هەموو ڕۆژێك سەری دوو لاویان ببڕیایەو مێشکیان دەربهێنایەو بیانکردایە بە دەمی ئەو دوو مارەوە، میللەت کە سەیری دەکرد وا ڕۆژ بە ڕۆژ لاوە هەڵکەوتووەکانی لەناو دەبرێن و وڵات وردە وردە لاوی تێدا نامێنێت و هەر ڕۆژە دایکێك سك سووتاو باوکێك جەرگ براوو خوشکێك بێ براو منداڵێك بێ کاك دەبن. لەناوەوە پیشی دەخواردەوەو ڕقی هەڵ دەستا، چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە بوو کە ببێت بە کڵپەیەکی ئاگرو بچێت بە ڕووی ئەژدەهاکدا.

لەناو باوکانی ئەو لاوانەدا پیاوێکی ئاسنگەر هەبوو ناوی (کاوە) بوو، ئەم کاوەی ئاسنگەرە قرچە لە جگەرییەوە دەهات، چونکە هەموو کوڕە

لاوەکانی کوژرابوون و کرا بوون بە خۆراکی مارە نەوسنەکانی سەرشانی ئەژدەهاک و تاقە کورێکی مابوو، بەردەستەکانی ئەژدەهاک هاتن بۆ ئەو تاقە کورەی بۆ ئەوەی ببیەن و بیکەن بە خۆراکی مارەکان، ئیتر کاوەی ئاسنگەر دنیای لەبەر چاو تاریک بوو ئارامی لە بەرهەڵگیراو وەك شێر نەڕانی بەسەریانداو هاواری کرد:

((نا.. نا... ئیتر جگەر گۆشەکانمان ناکەین بە خۆراکی مار)). بە هەموو هێزێکی خۆیەوە، چەند جارێك چەکوشەکەی دا بە دەزگاکەی بەردەمیداو وەك زەنگ دەنگی دایەوەو سەرنجی خەڵکەکەی ڕاکێشاو وەك پڵنگ لە دووکانەکەی هاتە دەرەوە هاواری کرد: پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات هەر پێرو پەك کەوتەو منداڵمان دەمێنێتەوە، دەبێت منداڵیش بۆ خۆراکی مار گەورە بکەین، پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات لە گوڵی بۆن خۆشی لاوەکانتان بێ بەش دەبن، ئنجا دەستی برد پێش کۆشەکەی خۆی لەبەر کردەوەو کردی بە دروشم و هاواری کردەوە، بۆ سەر کۆشکی زۆرداری، پەلاماردەن مەترسن، مردن لە پێناوی ڕزگاریدا گەلێك لە ژیانی ژێر دەستی خۆشترە. هەموو هێرشیان بردو یەکەمین کەسێك گەیشتە سەر ئەژدەهاك، (کاوەی ئاسنگەر) بوو، کاوە چەکوشەکەی بەرزکردەوە بۆ تەپڵی سەری ئەژدەهاك، ئەوەندە توند دەستی داگرت هەموو پانایی چەکوشە کە چەقییە کەللەی سەری یەوەو گیانی لەبەر بڕی.

ئەو ڕۆژی هێرش بردن و لە ناوبردنی ئەژدەهاکە ڕێکەوتی یەکەم ڕۆژی بەهاری دەکرد کە یەکەم ڕۆژی مانگی نەورۆز (٢١)ی مانگی مارتە.

له ڕۆژێکدا بوو، کە زستانی ساردو سۆڵ کۆتـایی دێتو بـەهار چیاو دڵو دەشتەکانی دەڕازێنێتەوە، بۆیـە جـەژنی کـورد لـەو ڕۆژەدا جـەژنی دوو جەژنە، خۆشیو هەڵپەڕکێی سەرەتایی بـەهاری ڕەنگینو هـەڵهاتنی خۆری ڕزگاریو ئازادییە.

نیشانەی جەژنی نەورۆز ئاگرە، چونکە لـەو سـەردەمە دێرینـەدا، کـە ئەم بەسەرهاتەی تێدا ڕوودواوە، هاتوچۆکردن وەکو ئەمڕۆ ئاسـانو خێـرا نەبووە. لەبەر ئەوە بـۆ بڵاوکردنـەوەی ئـەم مزگێنییـە خۆشـە، میللـەت لەسەر لووتکە گەردن کەشەکانو یان چیاکاندا ئاگریـان کردۆتـەوەو بـەم ئاگرە یەکتربیان ئاگادارکردووە. تۆش وەك قوتابییەکی زرنگ، ئێستاکە لە چۆنێتیی ئەم جەژنەو جۆری پەیوەندیی بە میللەتەکەتەوە گەیشتیت، بیرت نەچێت لـەم ڕۆژەدا جـەژنی خـۆت بـەجوانترین شـێوە بکـەیت، بـە جلو بەرگێکی خاوێنو جوانەوە. بـە ڕوویـەکی گـەشو خۆشـەوە لەگـەڵ کـەسو کـارو هاوڕێکانتـدا، ڕووبکـەرە سـەیرانی نـەورۆز. دەتوانیـت لـەم ڕۆژەدا کـارێکی سوودبەخـشیش بکـەیت بـەوەی کـە نـەمامێك بنێـژیتو وڵاتەکەتی پێ خۆشترو ڕەنگینتر بکەیت، ئەگـەر هەمیشە نـەمامی نـوێ بڕوێنـەوە، نیـشتمانەکەت بـێ دارو دارسـتان نابێت، چـونکە کوردسـتان وڵاتی چیاو بەفرو گوڵو دارستانە.

لێكدانەوەی وشەكان:

دێر زەمان	: لە مێژدا
پیت و فەڕ	: خێرو بەرەكەت
خۆش گوزەرانی	: خۆش ژیان
خواست	: داخوازی
ئەفسانە	: ئوستورە
تۆمار	: نووسین
دادەپچڕێ	: دەمێ خۆڤەكر
كۆتایی	: دوماهی
مزگێنی	: مژدە
تەمەن	: عومر
ئاهەنگ	: سەیران
هەڵپەڕكێ	: داوەت
شان	: مل
مێشك	: مەژی
خۆر	: ڕۆژ

گفتوگـۆ:

١. ئەژدەهاك پادشایەكی چۆن بووە؟
٢. بۆچی بەردەستەكانی ئەژدەهاك هەموو ڕۆژێك دوو لاویان دەكوشت؟
٣. كاوەی ئاسنگەر كێیە؟ كوڕەكانی چییان بەسەرهات؟
٤. چۆن كۆتایی بە ژیانی ئەژدەهاك هێنرا؟
٥. ئاگر نیشانەی چییە لە نەورۆزدا؟ بۆچی بووە بە نیشانەی نەورۆز.

ڕاهێنان

(باسی نەورۆزی ئەمساڵ بكەو باسی هاوبەشی كردنی خۆشت بنووسە بە لاپەڕەیەك)

ژیان چییه؟

ڕۆژێ لە ڕۆژان پۆلێ مەل لەسەر لقو پۆپی درەختێك دەیان خوێند، لە ساتێكدا كە مەستی خۆش خوێنی بوون، یەكێكیان گوتی: ئەرێ ژیان چییە؟ هەموو سەریان سوڕما لەم پرسیارە سەیرە، گەلێ لێكیان دایەوە، تا یەكێكیان گوتی (ژیان گۆرانییە). مێروولەیەك، كە لەولاوە تەقەلای دەدا، خۆی لەژێر گڵ دەربێنێ، هەركە سەری دەرهاتو ڕۆشنایی بینی گوتی: (نەء، ژیان تێكۆشانە لە تاریكیدا) لەولاوە گوڵێكی تازە پشكووتوو زاری ڕاگرتبوو بۆ هەنگێك، كە ماچێكی خاوێنو گەرمی بكات، گوتی: (ژیان خۆ دەرخستنو شادییە). هەنگێكی تر بەلایدا ڕۆیی‌و گوتی: (نەء. بڵێ ژیان ڕۆژێكی خۆشی هاوینە). مێروولەیەك لەولاوە لە تۆپەڵێكی لە خۆی گرانتر ئالابوو هەڵی بگریت، ماتەمینی ماندوویەتی دایگرتبوو گوتی: (من لە تێكۆشینێكی سەختو ئەركێكی گران زیاتری تێدا نابینم).

لەولاوە، باڵدارێكی تر پێكەنی، پێكەنینێكی وا كە هەوری خەمی سەر ڕووی برەوێنێتەوە. وەختەبوو كورەی تووڕەیی تا بسبێنێ گوڵو كۆی دابمرێنێتەوە ئەگەر شەستو ڕەهێڵەی باران نەبوایە، ئاخێكی هەڵكێشاو گوتی: (ژیان فرمێسكە). بازێك ئاسمانی دەبڕی بە مەلە. دەیچریكاندو دەی گوت: (نەء، بە هەڵە چووی، ژیان هێزو ئازادییە).

لە پاش نەختێك تاریكیی هەڵمەتی هێناو شەو باری خست. مێشو مەگەز بە ویزەو ویزە لە لقو پۆپی درەختەكان دەووروكانو، دەیان گوت: (ژیان خەوە!). شارو دێ بێدەنگو كشو مات بوو، بەیان نزیك

بووەوە، قوتابییەك چرای ژوورەكەی خۆی كوژاندەوەو هەناسەیەكی هەڵكێشاو گوتی (ژیان قوتابخانەیە). هەرزەكارێكیش كە بەدخوویی هەڵی تەكاندبوو، شەوانی لە باوەشی ڕابواردندا بە گەمەوە دەسبازی بەسەر دەبرد، خەمو پەشیمانی لەدرزی دەروازەی دڵییەوە سەرەتاتكێ یان دەكرد دەی گوت: (ژین ئارەزوویەكە تەخت نابێت، خەوێكە نایەتە دی). بەیانیش بەشنەشن دەهاتو دەی گوت: (ژین گرێیەكە ناكرێتەوە، نەهێنییەكە ئاشكرا نابێت).

خۆر دەركەوت، دنیا ڕۆشن بووەوە، پۆپەی درەختانی پێشەكە زەرد هەڵگەران، بەیان ناوچەوانی ئەرزی ماچ كرد، هەموو لایەك دەنگی دەدایەوە ئەی گوت: (ژیان دەست پێ كردنو ئیش كردنە).

لە(یادگاری لاوان)ەوە وەرگێڕانی پارچە

پەخشانێكی(ڤیكتۆر هۆگۆ)یە

لێكدانەوەی وشەكان:

گۆرانی	:	سترانَ، چریكە، ووتن
مێرووله	:	مێلوورە، مێروو
گەمە	:	یاری

گفتوگۆ:

١. بەلای هەنگەوە ژیان چی بوو؟

٢. بەلای مێروولەو بازەوە ژیان چی بوو؟ ئەی بەلای تۆوە چییە؟

٣. چی لەم نووسینە گەیشتیت؟

٤. ناوی (ڤكتۆر هۆگۆ)ت بیستووە یان نا؟ ئەگەر نەت بیستووە لە مامۆستاكەت بپرسە.

٥. (یادگاری لاوان) چییە؟ كتێبە یا گۆڤارە؟ كەی دەرچووەو لە كوێ؟ ئەگەر نەتزانی لە مامۆستاكەت بپرسە.

هەنگ بەخێو کردن[1].

زۆربەی گیان لەبەران لە دڕندەو مێروو، جانەوەران بە تەنهایی دەژینو هەر یەکە ڕێگایەکی لە ژیاندا گرتووە، دوور لە هاوڕەگەزیو، پشتی بەخۆی بەستووە لە بۆ گەڕان بەدووای خواردنو دەربازبوون لە تەنگوچەڵەمەو بەسەرهاتدا. تەنانەت ڕێك دەکەوێت. کە دوو دڕندە یەکتر دەکوژن لەسەر نێچیر وەیا لەسەر مانەوە ئەگەرچی لەیەك ڕەگەزو ڕیشەن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە جیهانی فراوانی جانەوەراندا گیانەوەرانی وا هەن، کە حەز بە تەنهایی ناکەنو بە کۆمەڵ بە یەکەوە دەژین، ژیانی بە کۆمەڵ لەناو ئەم جۆرانەدا لە گۆڕاندا بووە تا گەیشتۆتە ڕادەیەك کە باشترینو ڕێکو پێك ترین ژیان بە کۆمەڵ لەناو هێندێکیاندا هاتۆتە کایەوە، بەتایبەتی لەناو مێرواندا، وەك لەناو شارە مێروو لەو کوورە هەنگدا دەبینرێت. هەنگ لە زۆر کۆنەوە ناسراوە مرۆڤ بەخێوی کردووەو سووی لێ وەرگرتووە.

---

(١) خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت (واوحی ربك الى النحل ان اتخذي من الجبال بيوتاً ومن الشجر ومما تعرشون ثم كلي من كل الثمرات فاسلكي سبل ربك ذللا يخرج من بطونها شراب مختلف الوانة فيه شفاء للناس، ان في ذلك لاية لقوم يتفكرون). لە سورەتی (النحل) ئایەتی:٦٨،٦٩.

لە کوردستاندا، لە زۆر کۆنەوە هەنگ[1] بەخێوکردنو سوود لە هەنگوینو مێوەکەی زانراوە، چونکە جگە لەوەی کە هەنگوینی هەنگ وەك خواردنێك بەکاردەهێنرێت، وەکو دەرمانیش بۆ گەلێك نەخۆشیو کاروباری تر بەکارهێنراوە. هەنگ سەرچاوەی گەلێك ئەفسانەو چیرۆکی سەیر سەیر بووە لە میسرو یۆنانو رۆمای کۆندا.

بەخێوکردنی هەنگ لە کوردستاندا لەسەر شێوەی کۆنە- جگە لەو کێڵگەو شوێنانەی کە وەزارەتی کشتوکاڵ دەیبا بەڕێوە ئەویش بەم جۆرەیە:

پوورە هەنگەکە لەناو دەفرێکی لوولەیی کە لەقوڕ کە (کاگلی) پێ دەڵێن یا لەداری کلۆر وەیا لە جۆرە سەبەتەیەك، کە بەقوڕ کونو کەلەبەزی سواخ دراوە، دادەنرێتو لەسەرێکەوە کونێکی تێ دەکرێت بۆ هاتووچۆیو دیوەکەی تری بە پارچەیەك قوڕ یا تەختە دەگیرێتو لە شوێنێکی سەرگیراودا بە تایبەتی لەزستاندا دادەنرێت، بەشێوەیەك کە دەمەکەی بۆ دەرەوە بێتو بەرەو قیبلە بۆ ئەوەی لە زستاندا بای ساردی تۆفو کرێوە نەی گرێتەوە، خۆ ئەگەر نزیك بایەخ و گوڵزارو ئاوبێت ئەوا باشتر- چونکە هەنگ ژیانو بوونی بە گوڵو گوڵزارو ئاوو تەڕییەوەیە- لە کەشی بەهاردا لەو کاتەی کە هەموو گیان لەبەران

---

(١) دەوری دەهەزار جۆر هەنگ هەیە، تەنانەت لە ئەوروپادا دوو هەزار جۆر هەیە جگە لە ئەمریکا، لەناو ئەم هەموو جۆرانەدا پێنج سەد جۆریان بەیەکەوە لە شێوەی کوورەدا دەژین، وە لەمانەشدا جۆرێکی تایبەتی هەیە کە هەنگی هەنگوین (Apismell:fica) دەچێتەوە سەر ئەو جۆرە، لەهەموویان باشترو ڕێکو پێك تر بە کۆمەڵ دەژین.

دەبووژێنەوەو دەکەوونەوە گەڕ، کووررە هەنگیش دەست دەکات بە ئیشو هاتنە دەرەوەو گەڕان بە شوێن گوڵو نێرگزداو دەست دەکات بە شیلەی گوڵو درەخت مژینو هەلاّلە هێنانو شانە دروست کردن بۆ ئەوەی شاکەیان گەرا دابنێتو، ئەمانیش پێیان بگەیەننو بەخێویان بکەنو گەورەیان بکەن. لەم کاتەدا خاوەن کوورەکە، کە زانی هەنگەکان لە کاردانو ئیشی تەواو دەکەنو ژمارەیان زۆر بووەو جێگایان تەسکە دەهێنێت لە پشتەوە نیوە دەفرێکی تر کە (پاشەوانە)ی پێ دەڵێن، دەلکێنێت بە پشتی کوورەکەوە بۆ ئەوەی لەمەشدا شانەو گەراو هەنگوین دروست بکەن. خۆ ئەگەر ساڵێك بەهارەکەی تەڕبێتو گوڵو گوڵاڵەو ئاوی زۆر بێتو سون (سن)و کوللە نەبن، هەنگ زووترو زۆرتر پەرەدەستێنێتو دەست دەکات بە پوورەدان (بێچو دەرکردنە دەرەوە) ئەم پوورەیەش، لەلایەن هەنگەوانەکەوە دەگیرێتەوەو دەخرێتە دەفرێکی ترەوەو دەبێت بە کورەیەکی تازە، ساڵی وا رێك دەکەوێت کە یەك کووره دایکە دوو سێ پوورە دەدات.

هەنگ مێروویەکی زۆر ناسکەو زوو لەناو دەچێت[1] لەبەر پڕکاریو[2] خۆ خەریك کردنی بە ئیشو کاری کوورەکەیەوە، هەروەها تووشی نەخۆشیو وێرانی دەبێت، لەبەر ئەمە هەنگەوان هەر ماوەیەك پشتی کووره کە دەکاتەوە بۆ ئەوەی بزانێت ناو کوورەکە پاکە، شانەی

---

(١) پاراستنی هەنگ لە زەردەواڵەو مێرووله پێویستە.

(٢) تەنانەت ئەوەندە ئیش کەرە کە لە هاویندا لە شەوانی مانگەشەودا شەو کار دەکات کە پێی دەڵێن (شەو بە کێو).

نەکەوتووە، یا تووشی نەخۆشی نەبووە، بۆ ئـەوەی پـاکی بکاتـەوە، لـە ولاتی ئێمەدا بە تایبەتی لـە پـێ دەشـتەکانیدا لەسـەرەتای پـایزدا وەیـا لەگەڵ گەلاوێژ کەوتندا دەست دەکرێت بە بڕینی هەنگ بە واتا (هەنگوین دەرهێنان لە کورە). بەشێوەیەکی تایبـەتیو وەسـتایانەوە بـە مـەرجێك بەشی کوورەکە لـە هـەنگوین بمێنێتـەوە بـۆ خـواردنی زسـتانەی. کـورد هەروەکو گوتمان، لە زۆر کۆنەوە هەنگی بـەخێوکردووە، بـۆ هـەر شـتێك وە یا جۆرێکی ناوی تایبەتی لێ ناوەو بە کارهێناوە. لەهـەر کوورەیەکـدا سێ جۆر هەنگ هەیە، شـا، کەرهـەنگ (نێـرە)، ئیـشکەر. ئـەوەی هـەنگ دەیهێنێـت لـە گـوڵو گـوڵزار بـۆ بـەخێوکردنی بێـچووەکانیو هـەنگوین دروستکردن هەلالەو شیلەیە، ئەو بەشە هەنگەی لە دایکەکە کـە (مـاکی) پێ دەڵێن جیا دەبێتەوە (پوورە)ی پـێ دەڵـێن. هـەنگ، شـانەکانی لـەو مێوە دروست دەکات، کە لەگوڵو درەخت دەی گرێت، هەر خانەیەك لەو خانانەی شانەکە (کەلو)ی پێ دەڵێن. ئەگەر شانەکان یەك لەدووای یـەك پڕ بە پڕی دەمی دەفرەکە دروست بکات پێی دەڵێن (پەپکەشان) ئەگەر لاربێت پێی دەڵێن (لاشان)، ئەگەر ڕاست لە دەمی دەفرەکـەو بـۆ دووای دەفرەکە بێت، (تیرەشان)ی پێ دەڵێن، ئەو دەفـرە بـچووکەی دەدرێـت لە پشتی کوورەکە (پاشەوان)ی پێی دەڵێن، بەو مێوەی کە لـە زسـتاندا کۆنو کەلەبەری کوورەکەی پێ دەگرێت (بەرە مێـو)ی پـێ دەڵـێن، ئـەو نەخۆشیانەی تووشی هەنگ دەبێت هاریو مرەو ئەسپێیە.

لێکدانەوەی وشەکان:

بەخێوکردن	: خودان کردن
تەنگو چەڵەمە	: ناخۆشیو گیروگرفت، ئاستەنگ
ڕەگەز	: بنەچە، ڕیشە
مێرووله	: مورچە، موریچە، مێرو
مێو	: ئەو ماددەیە کە هەنگ شانەی لێ دروست دەکات
دەرمان	: دارو
پوورە	: بەو کۆمەڵە هەنگە دەوترێت کە لەکوورەی دایکە (ماکەوە) جیا دەبنەوە.
کوورە هەنگ	: شارە هەنگ.
دەفر	: ئەو شتەیە کە هەنگیٚ تیٚ دەخرێتو دەبێت بە شوێنو لانە.
تۆفو کرێوە	: سەرماو سۆڵەوو بەفرو با، با گەلێر
هەلالە	: ئەو تۆزو گەردە ڕەنگاو ڕەنگی گوڵەیە کە هەنگ لــە گــوڵی دەکاتــەوەو بــە قاچــەکانییەوە دەنوسێتو دەیهێنێت بۆ خواردنی بێچووەکانی.

گفتوگـۆ:

١. ئایا هەنگ بەتەنها دەژێت یا بە کۆمەڵ؟

٢. بۆچی لە کوردستاندا خەڵق هەنگ بەخێو دەکەن؟

٣. کە کوورە دایکەکە پوورەی دا هەنگەوانەکە چی دەکات؟

٤. بۆ ئەوەی هەنگ باش بەخێو بکرێتو هەنگوین زۆر بدات چی باشە بۆی؟

٥. پێویستە لە ڕێکوپێکیو کاروگوزاریدا چاو لەهەنگ بکرێت. لەسەر ئەمە وتارێك بنووسە.

دەستی ماندوو لە سەر سکی تێرە

(هێمن) لە سەرەتای دیوانی (تاریك و ڕوون)ی خۆیدا گەلێك یادداشتی دەربارەی ژیانی خۆیو دەربارەی مێژووی چەند ساڵەی خەباتی کوردانی کوردستانی ئێران تۆمارکردووە. با لەوەیان بگەڕێین بزانین ئەو شاعیرە چیی دەربارەی یەکێك لە ساڵە سەختەکانی کوردستان نووسیوە:

(هێمن) نووسیوییە، دەڵێت:

ساڵی ١٣٢٧[1] هیجری شەمسی ساڵێکی یەکجار تووشو شووم بوو. من بە عومری خۆم زستانی وا سەختم لە وڵاتی خۆمان نەدی بوو. پازدە ڕۆژی پاییز مابوو بەفرێکی ئەستوورە، وشك باری. یەك نوا لە هەموو جێگایەك لە میترێك پتر بوو، وشکە بەندو سەرماو سابیقەی بەدوادا هاتو یەکسەر بوو بەڕوو، بەفری دیکەشی بەسەردا بارین، ڕێو بان گیران، قاتو قڕی پەیدابوو، ئاو وشك بوونو خەڵك ناچار بوو بەفر بتوێنێتەوەو بیخواتەوە. نەوتو ئاوردوو وەگیر نەدەکەوت، ئاژەڵو ماڵات قڕانی کرد. ڕەستە ڕزینو نەوەندە خنکانو گرانییەکی زۆر بە سامی بەداوادا هات. من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنساڵ کەڵکم وەرگرت وتوانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵو دانی خۆمان لە ڕزین وزایە بوون ڕزگار بکەم. بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو. بەڵام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد. ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك

---

(١) ساڵی ١٣٢٧ هیجری شەمسی دەکاتە دەوروبەری ساڵی ١٩٤٨ی میلادی.

بە تەنێ لەتەنیشت سۆپە ساردو سڕەکە هەڵکوڕماوە. هەرمنی دیت گوتی: منداڵی ئەو زەمانە ئێمەی پێ خەرفاوە. گوتم مامە گیان چ قەوماوە؟

گوتی: بەسەری تۆ ئەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ.

گوتم: جا بۆ کون کوی بکەن؟ گوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گوتم ناوەڵلا. گوتی بیلامانێ کە ساڵ درەنگ بوو هەرد گەرم دادێو هەڵمێ دەکا. بەفریش نایەڵێ هەڵمەکە بێتە دەرو لە ناوخۆیدا دەگەڕێتەوەو دەغڵەکە دەسوتێ، ئەگەر کون بکرێ هەڵمەکەی دێتە دەرەوە ناسووتێ. قسەی مامە پیرەم بە دڵەوە نووسا، چەند ڕۆژان پیاوم هەلگرتنو چوومە زگ بەفر کون کردن. هەوا خۆش بوو، بەلاّم کارەکە زۆر گران بوو، بەفرەکە ئەوەندە ڕەق بوو بە لۆسە کون نەدەکرا، بەلاّم پاشان تێگەیشتم پێشینان چەند ڕاستە کە گوتویانە (دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە). ئەمەی هێمنی شاعیر گێڕایەوە، یادگاری کەسێکو خێزانێکە، بیرەوەری ئیش کردنو هەوڵدانێکە کە بووە بەهۆی ماڵو ڕەنج نەفەوتان. بەلاّم ئەگەر وردە وردە لە کەناری ئەم بیرەوەرییە دووربکەوینەوەو ئاسۆی بیرمان فراوانتر بکەینو تەماشای هەموو ولاّت بکەین یا تەماشای هەموو جیهان بکەین ئەوا ڕاستییەك دەبینین ئەویش ئەوەیە کە هەوڵدانو ڕەنج کێشان بەر دەگرێت، کە کەسی ئیشکەر دوا ڕۆژی روونە، تێرە، کەسی بڵحی تەمەڵو ئیش نەکەر دوا ڕۆژی تاریکەو دەست ناخاتە سکی تێر، چونکە ئەو دەستە ماندوو نەبووە، لە زۆر ولاّتدا هێشتا چەوساندنەوە

ماوه، هێشتا چینی دەسەڵاتدار بەری ڕەنجی زەحمەتکێشانو کارگەرو جوتیاران دەخواتو ئەو چەوساندنەوەیە برسێتیو نەبوونیو نەخۆشیو ڕووتیی لەناو هەژاراندا بڵاوکردۆتەوە. بەڵام لەو وڵاتانەدا کە تێکۆشانی کارگەرانو زەحمەتکێشان قەڵای ڕەنج خۆرانی ڕوخاندووەو زەحمەتکێش خۆی خاوەنی ڕەنگو ئیشو نانی خۆیەتی ئەوا خەڵکی هەموو تێرو تەسەڵن، هەموو مەردانە ئیش دەکەنو ڕەنج دەدەنو خێرو بەرەکەت بەرهەم دێننو دەستی ماندووی ئەوان هەمیشە لەسەر سکی تێرە. ئەم پەندە کوردییە بە گەلێك زمانی جیهان هەیە لە قورئانی پیرۆزیشدا ئەم ناوەڕۆکە لە ئایەتێکدا دەفەرمووێت: (لیس للانسان الا ماسعی) واتە ئادەمیزاد ئەو شتەی دەست دەکەوێت کە ڕەنجی بۆ کێشاوە. ئێستا لە خاکی زەحمەتکێشاندا، لە وڵاتی ئیشتراکیدا ئەم مەبەسە بووە بە یەکێك لە یاساکانی ڕژێمی ئیشتراکیو دەڵێن هەموو کەس دەبێت ئیش بکات نەوەستێت، ڕەنج بکێشێت. دیارە ڕەنجەکەشی بۆ خۆیەتی، چونکە دەرەبەگو سەرمایەدار نەماون، تا ڕەنجی بخۆن. ئەوانە نەماوون، کە وەك زەروو، خوێنی بمژن. هەر لەبەر ئەوەشە کە هەموو کەسێکی چالاکی ئیشکەر ژیانی ڕووناکەو بەختیارەو خاوەنی ڕەنجو نانی خۆیەتیو هەموو کۆمەڵ، هەموو خەڵك دەستی ماندوویان لەسەر سکی تێرە.

لە ئەدەبی جیهانەوە:

دایــــک

(مەکسیم گۆرکی)

مەکسیم گـۆرکی لـە ئەدەبیـە هـەرە گـەورەکانی ولاّتـی سـۆڤیەت دەژمێردرێت. ئاشکرایە کە پایەیەکی بەرزی بۆ دایك داناوەو خۆشەویستی دایکی لە دڵدا چەسپیوە، سێ چیرۆکی خۆی کە هەر سێکیان دەربارەی دایكو قارەمانێتی دایکێتییە دوای خۆی بەجێ هێشتووە.

ئەم چیرۆکە بچووکە یەکێکە لەو سێ چیرۆکە. دووانەکـەی دیکـەیان یەکێکیان لاسایی نامەیەو ئـەوەی دییـان چـیرۆکی گـەورەی بـەناوبانگی (دایك)ە کە بۆ زۆربەی زمانەکانی جیهان وەرگێڕاوە.

ئەمەش چیرۆکەکەیە:

دایــــک

بـا زمـان بـە پیـا هەڵدانی ئافرەتێك بکەینـەوە، کـە دایکـە! دایـك: سەرچاوەی ژیان!

ئەم چـیرۆکە لـە تـەیمووری لـەنگی دڵرەقەوەیـە: جیهـانگیری، شـەلی خۆشبەخت، کە ویستی هەموو جیهان ژێرەو ژوور بکات.

ماوەی پەنجا ساڵ هەموو جێگەیەکی تێکەڵ بە خوێن کـرد. شـارانو دەوڵەتانی لـەژێر چـەکمەی ئاسـنینی خۆیـدا وێرانکـرد، وەك فیلێـك پـێ بەسەر شارە مێروولەدا بنێت... پێی دەنایە هەر شوێنێك، جۆگای خوێن بەدوایـدا دەکـشا، گـەلێك کۆشـکی بـەرزکردەوە لـە ئێـسقانی (گەلـە)

بەردەسکراوەکان، لە تۆڵەی مەرگی (جانگیر)ی کوریدا، سێ ساڵی تەواو تۆز قاڵێك میهرەبانیو بەزەیی لە سوچی دڵیدا جێی نەدەبووەوە.

با زمان بە پیا هەڵدانی دایك بکەینەوە!. دایك: ئەو هێزەیە کە مەرگ سەری زەبوونی بۆ دادەنوێنێت، چیرۆکی ڕاستەقینە لەدایك بگێڕینەوە: دایك کە تۆکەرو خزمەتکاری مەرگ، تەیمووری شەلی دڵرەق، لە عاستی ئەودا سەری ڕێزو قەدری دانەواند.

دەشتی سەوزو زەرنگاری (کانی گوڵان)، کە بە گوڵاڵەو بەیبون داپۆشرابوو شاعیرەکانی سەمەرقەند ناویان نابوو (دۆڵی گوڵ) لەو جێگەیەی کە منارە بەرزو شینەکانی شار لە دوورەوە دەبینران، تەیموور جەژنێکی گەورەی پێنج هەزار خێوەتی لە چەشنی بایەوان هەڵدابوو، کە لەبانی هەر یەکێکیانەوە بە سەدان ئاڵای ئاوریشمین دەشەکایەوە!.

لە ناوەڕاستی ئەم چادرانەدا، خێوەتی تەیموور وەك شاژنێك لەناو کارەکەراندا وەستابیت، لەسەر دوازدەهەستوونی زێڕ، کەهەر یەکەیان بە قەدەر درێژ باڵای پیاوێك بوو، هەڵدرابوو، لە چوار سووچی خێوەتەکەدا، (چونکە چوارگۆشە بوو) چوار هەڵۆی زیوینیان داچەقاندبوو، لە ناوەڕاستی ئەواندا هەڵۆی ئێنجەمین: پادشای پادشاهان، تەیموری دەسەڵاتدار، لەسەر تەختی فەرمانڕەوایی دانیشتبوو، ڕووکاری وەکو دەمی خەنجەرێکی پان بوو، کە بە خوێن سوور کرابێت: خوێنی کە بە هەزاران جار لێیەوە لکابوو.

تەختی خێوەتەکە بە جوانترینو نایابترین ڕایەخ داپۆشرابوو، سێ سەد بەرداخی زێڕینی پڕ لە شەرابیان دانابوو لەگەڵ هەر شتێکی نایابدا،

کە بۆ خوانی پاشایەتی بە کەڵك بێت، بەزم گێرەکان لە پشتی سەری تەیموورەوە جێگای خۆیان گرت، لە تەنیشتەوە هیچ کەس دانەدەنیشت، نزیکانی و فەرماندەرانی و گەورە پیاوەکانی، هەموو لەبەر پێیدا دانیشتن.

نزیکترو خۆشەویست تر لەهەمووان (کرمانی) شاعیری سەرمەست بوو، کە تەیموور بواری دابوو لە هەرەتی سەرخۆشیدا گاڵتە بە سەرداری گەورە بکات، ئەو پیاوە جەنگاوییە بە سامە بداتە بەر توانج... دەبا زمان بۆ پیا هەڵدانی شاعیری بکەینەوە کە لە خوای تاك و تەنیا بەولاوە هیچ ناناسێت، وە لە قسەی هەقدا کۆڵ نادات.

لە هەرەتی جەژن و لە گەرمەی شانازی و گێرانەوەی شەڕان و سەرکەوتنەکاندا، کە پیاوەکانی تەیموور نوقمی سامی ئەو بوو بوون، لە ناکاو هاواری ژنێك وەك قریشکەی تەوارێك، لە چەشنی بروسکە کە بەناو هەور دا تێپەڕێت، گەیشتە گوێچکەی بەی دەسکەری (سوڵتان بایەزید).

ئەم دەنگەی بەلاوە ئاشنابوو، وە کاریشی لە دڵە زامارەکەی کرد، کە مەرگ هێلانەی تێدا کردبوو، فەرمانی دا بزانن ئەم هاوارە دوور لە شادییە لە کیوەیە؟ وەڵامیان هێنا، کە لەژنێکی شێتی شپرزەوەیە، کراسێکی شڕی لەبەردایەو بە زبانی عەرەبی دەدوێت و دەیەوێت- بڵێ:

دەیەوێت- سەرداری گەورە ببینێت. فەرمانیدا، بیهێنین.

دوای پشوویەك، ژنەکە لە بەرامبەریدا وەستا، پێ خاووس و بەرگی شڕی لەبەردا بوو، پرچە شۆڕەکانی، سنگە رووتەکەی داپۆشیبوو، ڕواڵەتی وەك برنجە زەرد بوو، لە چاوەکانیدا گرنگی و لەخۆڕادیوی

دەبینرا، دەستە گەنم ڕەنگەکانی کە هەرگیز نە دەلەرزین بۆ لای سەرداری شەل درێژ کردو، وتی:

(ئەریٚ تۆی سولٚتان بایەزیدت شکاندووە؟ گویٚ بگرە، تۆ هەر چییەك بکەیت، مرۆڤیتو منیش دایکم! تۆ مەرگ دەچێنیت، من ژیان دەبەخشم! گوناهت دەربارەی من کردووە، من هاتووم کە لای من گوناهی خۆت بلاٚێیتەوە! بیستوومە، کە دروشمی تۆ (دادپەروەریو دەسەلاٚتە) باوەڕناکەم! بەلاٚم ویژدان گاڵتە دەدات، کە لەبەرانبەری منداڵ گویٚ ڕادێر بیت! من دایکم!...

سەرداری شەل ئەوەندە زیرەكو وریا بوو، کە پەی بە تەوژمی پشت ئەم قسانە بەرێت.

بە ژنەکەی فەرموو دانیشێتو بەسەرهاتی خۆی بگێڕێتەوە. ژنەکە گوتی: ((من خەڵکی (سالرنۆ)م کەوا لە ئیتالیا لە ولاٚتێکی دوور کە تۆ شارەزایی نیت. باوکم ماسیگر بوو، مێردەکەشم هەر ئەوە کاریبوو، بە دڵنیایی دەژیاو من مایەی بەختیاری ئەو بووم. منداڵێکم بوو لە هەموو منداڵان جوانتر بوو)).

لەم وەختەدا سەرداری پیر قسەی ژنەکەی بڕیو گوتی: ((وەك جانگیری کوڕم)) ژنەکە، گورجانە گوتی: (منداڵی من لەجوانیو ژیریدا هاوتای نەبوو). شەش ساڵانە بوو، کە دزانی دەریا ڕژانە قەراخی دەریای ئێمەو خەزوریو من گەلێکی دیکەیان کوشتو کوڕەکەمیان ڕفاند. ئەمە چوار ساڵە دنیای بە شوێندا دەپشکنم کەچی ئەوەتا لای تۆیە! بەوەشدا دەزانم، چونکە پیاوی بایەزید ئەو دزە دەریاییانە یان گرتو

ئەمجارە تۆیش بایەزیدت شکاندو هەرچییەکی هەبوو کەوتە دەستت. جا خاتر جەمم ئاگات لە شوێنی کوری من هەیەو لەسەر تۆیە بمدەیتەوە! ئەوانەی لەوێ بوون هەموو دایانە پرمەی پێکەنین.

سەرکردەکانی سوپاو فەرماندەرانی وڵاتان کە خۆیان بە پسپۆر، دەزانی گوتیان: (ئەم ژنە شێتە! ماقوڵانو گەورەکانی هۆزیش دایانە پاڵ ئەوانو پشتوانیان لە قسەکەیانکرد، بەڵام کرمانی شاعیر. تەنیا کەسێك بوو، کە پێنەکەنی، بەڵکو وردبووەوە، بە بیرا چوو، راستەوخۆ سەرنجی ژنەکەی دەدا.

تەیموری شەلیش بەسەر سورماوییەوە تێیدەڕوانی. ئنجا شاعیر لەژێر لێوییەوە، گوتی: ((بەڵی شێتە وەك ئەو ژنانەی جگەر گۆشەیان لە کیس چوو بێت!)). لە دواییدا فەرماندەری فەرماندەران، دوژمنی ئاسایشو هێمنی گوتی: ((ژنەکە! لەو وڵاتە نادیارییەوە چۆن گەیشتیتە ئێرە؟، دەست ئەو پیاوانەی، لە جانەوەری کێوی دڕندە ترن خۆت ڕزگار کردو بێ چەکو تەنیا ڕێگات گرتە بەر؟! چەك تەنیا پشتیوانی مرۆڤی بێدەسەڵاتەو تاقە دۆستێکە، کە ئینسان تا ئەو وەختەی بتوانێت بە چاکی بەکار بهێنێت گزیی ناکات!)). با سەر دانەوێنین بۆ گەورەیی ئافرەت، ئەو ئافرەتەی کە دایکەو خۆشەویستی ئەو تەگەرەو بەر هەڵست ناناسێت وە بە مەمکی خۆی ڕێگا لە دنیا دەکاتەوە. هەموو شتێکی باش لە ئادەمیزاددا بە ڕوو بۆی تیشکی ڕۆژو شیری دایکەوە ئەمەیە، کە خۆشەویستی ژیانمان فێر دەکات.

ژنەکە گوتی: ((من لە گەڕانەکەمدا هەر تووشی دەریاییەك بووم، کە ئەویش پڕ بوو لە دوورگەو گەمیی ڕاوی توانیم بە کۆمەکی ئەوان لێی بپەڕمەوە. مرۆڤ کاتێك بە شوێنی خۆشەویستێکدا دەگەڕێت هەموو شتێك ئامادە دەبینێت بۆ خزمەتی خۆی. پەڕینەوەی ڕووبار بە مەلە بۆ کەسێك، کە لە قەراخ ئاو هاتبێتە دنیاوە کارێکی ئەوەندە گران نییە)).

لەم وەختەدا کرمانی گوتی: ((... کۆسار بەلای خۆشەویستەوە، وەك دەشتو نەرمان تەخت دەبێت!)) ژنە لەسەری ڕۆیشت: وە تووشی جانەوەرانی سامناکی کێوی بووم، بەڵام هەموو جانەوەرێك دڵێکی هەیە، من لەگەڵ ئەواندا، هەر بەو جۆرە کە لەگەڵ تۆدا ئەدوێم، قسەم دەکرد، ئەوانیش وەختێ، کە دەمگوت دایکم، باوەڕیان پێدەکردم، دڵیان پێم دەسووتا، بۆچی جانەوەرانی درندەی کێویش بەچکەی خۆیان خۆش ناوێت! بۆ پاراستنی گیانیان تەقەلاّ نادەن؟!) ژنە لەسەر قسەکانی ڕۆیشت: ((پیاو لەبەر چاوی دایکدا لە منداڵێك زیاتر نییە، تۆ دەکرێت حاشا لە بوونی خوا بکەیت)).

ژنە لەم کاتەدا قیژاندی: ((خێراکە! کوڕەکەم بدەرەوە، ئەمن دایکی ئەمو خۆشم دەوێت!))

با سەر بۆ گەورەیی ئافرەت دابنەوێنین. ئافرەتە کە موساو عیساو موحەمەدی خستۆتەوە، ئەوە کە گەورە پیاوان دێنێتە دنیا، جیهان بە هەرچییەکەوە بنازێت لەدایکەوەیە...

خاپوورکەری شاران، ئەو شەلە زۆردارە، کەوتە وتوویژی پاش بێدەنگییەکی درێژ بە وانەی لە دەوروبەری بوون گوتی: ((من تەیموری

خواپەرەست، ئەوەی پێویستە بگوترێت بە ئێوە دەڵێم: ماوەیەکی زۆر دەژیمو دنیا لەژێر پێمدا دەناڵێنێت، سێ ساڵە لە تۆڵەی جانگیری کوڕمدا دنیام خەڵتانی خوێن کردووە)) بەدرێژایی ئەم ماوەیە خەڵك لەبەر خاتری شارانو وڵاتان لەگەڵ مندا جەنگاونو هیچ کەس سەبارەت بە ئینسان بە گژمدا نەهاتووە! مرۆڤ هیچ کاتێك ڕێزو نرخی بەلامەوە نەبووە، من ئەو تەیموورەم کە لە پاش بەی دەسکرن، بە بایەزیدی گوت: بڕوا ناکەم شارانو خەڵکی شاران بەلای خواوە نرخێکیان بێت، وە ئەو لە زنجیردا بوو من لە کاتێکدا ژیانم بەلامەوە وەك ژەهر تاڵبوو، تەماشای چارەڕەشی ئەوەم دەکرد، لەبەرامبەر یەکێکی وەك مندا ئەوەتا ژنێك دانیشتووە هەستو بیرێکی لەمندا هەڵگیرساندووە، کە تا ئێستا ئەم دیوە بە خۆمەوە. ئەم بە جۆری لەگەڵ مندا دەدوێت، خێرخوازی منە، ئەم ناپارێتەوەو تکا ناکات، ئەم دەیەوێتو داوا دەکات. ئێستا ڕازی تەوژمی ئەم ژنە تێدەگەم، ئەم خۆشەویستی لە دڵدایە، ئەو خۆشەویستییە وای لێدەکات، کە منداڵەکەی بە ریشەی ژیانی.... بزانێت...

زۆردار، کە کوڕەکەی خۆی بیرکەوتبووەوە، دەیناڵاند، لە دوای پشوویەك ڕوویکردە پیاوەکانیو گووتی: ((هەر ئێستا سێ سەد سوار لە سەرانسەری ناوچەی فەرمانڕەواییی مندا بۆ دۆزینەوەی کوڕی ئەم ژنە، بکەونە ڕێ، ئەم ژنە لێرە دەمێنێتەوەو منیش بە دیارییەوە دادەنیشم تا کوڕەکەی دەدۆزێتەوە، خۆشی لەو کەسەی کوڕی ئەم ژنە بێنێتەوە)). ژنە بزەیەکی بۆ کردوو، ئەویش کشومات سەری بۆ ژنەکە دانەواند، کرمانیش دەس بەجێ دەستە شیعرێکی تاریخی ژنێکدا کە عەشقی دایکانەی لەسەردایە خوێندەوە.

** ** **

... ئەمە هەموو وایە: هەر وشەیەك كە لێرەدا دانراوە ڕاستە، دایكانی ئێمە ئەمە دەزانن، لەوان بپرسە پێتدەڵێن:

((بەڵێ ئەمانە ڕاستن، لەسەرەتاوە، ڕاستبوونو هەتا هەتایە ڕاست دەبن، ئێمەی دایكان لە مەرگ بەهێزترین، ئێمەین كە بۆ دنیا هەمیشە پسپۆرو شاعیرو پاڵەوان دێنینە بەرهەم، وە هەر شتێك كە مرۆڤ لە سایەیدا بگاتە سەربەرزی، شانازیی پێدەبەخشین...)).

لێكدانەوەی وشەكان:

چەكمەی ئاسنین	:	جۆرە پێڵاوێك بوو
گوڵاڵەو بەیبوون	:	گوڵ تەخوینو بەیبوون
بایەوان	:	خێوەتی پاپۆڕ
تەوار	:	هەڵۆی مێ
بڵاڵێیتەوە	:	بكەڤی زارەزار
كوسار	:	دەشتی بن چیا

گفتوگۆ:

١. لەبەر چی دایك بەلای (مەكسیم گۆركی)یەوە ئەو پایە بەرزەی هەبووە؟

٢. تەیمووری دڵرەقو شاران خاپووركەرو خوێنڕێژ چ هەڵوێستێكی نواند بەرامبەر دایكەكە؟

٣. مەبەستی (مەكسیم گۆركی) لە چیرۆكەكە چییە؟

٤. ئایا دەتوانیت چەند دێڕێك دەربارەی ژیانو بەسەرهاتی (مەكسیم گۆركی) بنووسیت؟ هەروەها دەربارەی چیرۆكە گرنگەكەی (دایك) چی دەزانیت؟

پێرست

تیراژ (١٤٨٠٠٠) هەزار — نرخ (١٠٠٠) دینار

چاپی دووەم ٢٠٠٨ ز ٢٧٠٨ کوردی ژمارەی سپاردن ١٨٤ ساڵی ١٩٩٩

چاپخانەی شیمالی ئاند شیمالی/ بەیروت